

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Dünyamalıyeva Mətanət Nəriman qızının

**“Makroprudensial siyasət: anlayış, məqsəd
və prinsipləri” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: İİM-060403

Maliyyə

İxtisaslaşmanın adı:

Bank işi

Elmi rəhbər:

i.e.n., dos. E.Z.Səmədzadə

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n., fəxri prof. R.A.Bəşirov

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Ə.Ə. Ələkbərov

BAKİ - 2017

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
I FƏSİL. BANK NƏZARƏTİNİN	
ƏSASLARI.....	
1.1 Bank nəzarətinin mahiyyəti.....	9
1.2 Bank nəzarətinin həyata keçirilməsində yanaşmalar.....	23
II FƏSİL. MİKRO VƏ MAKROPRUDENSİAL SİYASƏTİN	
APARILMASININ TƏHLİLİ.....	
2.1 Sistem riskləri.....	36
2.2 Makroprudensial siyasətin məqsədi, prinsipləri, alətləri və metodologiyası.....	44
2.3 Mikro və makroprudensial siyasətin fərqləri və tətbiqi.....	60
III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA MAKROPRUDENSİAL SİYASƏTİN	
APARILMASINDA TƏKMİLLƏŞDİRMƏ	
İSTİQAMƏTLƏRİ.....	
3.1 Azərbaycanca bank sisteminin müasir vəziyyəti.....	67
3.2 Azərbaycanca bank sisteminin tənzimlənməsinin müasir vəziyyəti.....	72
3.3 Azərbaycanca makroprudensial siyasətdə gələcəyə baxış.....	78
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	87
ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	89

GİRİŞ

Yeni dövəndə iqtisadiyyatda bank sektorunun həyata keçirdiyi əhəmiyyətli fəaliyyət istiqamətinə əsaslanaraq bu sektorun sabitliyi və etibarlılığının qorunması, məcmu maliyyə sisteminin yüksək riskə məruz qalmaqla maliyyə böhranı sarsıntısı ilə üzləşməsinin qarşısının alınması hədəfləri üzrə nəzarət və tənzimlənmə tədbirləri olduqca yüksək önəm daşıyır. Bank sektorunun təşkili, yüksək səviyyəli fəaliyyət göstərməsi, həmçinin inkişafı yönündə diqqətə alınması önəmli olan xüsusi nəzarət və tənzimlənmə prioritetlərinin daha geniş çərçivədə araşdırılması və öyrənilməsi isə müasir şəraitdə üstün dərəcəli zərurət ifadələyən prosesdir.

Bank sektorunun, ümumi maliyyə bazarlarının dünəni, bəgünü araşdırıldıqda, risk idarəçiliyinin əhəmiyyəti yaşanan böhranlar nəticəsində nəzərə çarpan şəkildə ortaya çıxır. Nəzarət və tənzimlənmə üzrə hazırlanmış Bazel III standartları böhran sonrası görünən çatışmazlıqları, sistemin mənbəyindəki dərin riskləri azaltmaq, makromaliyyə stresslərindən, disbalanslıqlardan qorunmaq, ölkə üzrə maliyyə sabitliyini saxlamaq, bank tənzimləyici sahəni təkmilləşdirmək məqsədilə yaradılan və kapitalla bağlı nisbətən sərt tələblərini təqdim edən yeni standartlar olmuşdur. Yeni Bazel III standartlarında maliyyə sisteminin sabitliyinin, dayanıqlığının məhz makroprudensial siyasət əsasında qorunduğu daha geniş çərçivədə açıqlanmışdır.

Müasir şəraitdə kredit qurumlarının fəaliyyəti üzrə nəzarət, həmçinin onların tənzimlənməsinə yönəlmiş makroprudensial siyasətin təkmilləşməsi dünya ölkələri tərəfindən geniş şəkildə müzakirə olunmuşdur. Uzun zaman pul siyasətinin daxilində tətbiq edilən tənzimləyici tədbirlər yalnız son dövənlərdə "Makroprudensial siyasət" adı altında yenidən hazırlanmış, yeni şəraitdə yeni bir fəaliyyətə istiqamət vermişdir. Bu siyasət anlayışı bəgün cəmi maliyyə sistemində yaranacaq riskləri tənzimləmək, azaltmaq məqsədini yerinə yetirən preventiv tədbirləri həyata keçirməkdə istifadə edilir. Bu siyasətin tətbiqində məqsəd maliyyə sektorunda mövcud olan problemlərlə əlaqədar formalaşan sistem riskinin maliyyə sisteminə, real sektora göstərəcəyi mənfə təsirləri önləməkdir. Maliyyə sistemində yaşanan dərin problemlərin bütün

İqtisadiyyata yayılması ilə meydana çıxan və onu tamamilə çökmə mərhələsinə gətirə biləcək təhlükəli risklər məhz sistem riskləri adlanır. Makroprudensial siyasət iqtisadiyyatın real sektoru üçün ciddi nəticələr yarada biləcək sistem riskinin limitlənməsi proseslərində müvafiq prudensial alətlərin istifadə edildiyi tənzimlənmə siyasətidir. Onun müvafiq prinsipləri siyasətin möhkəmliyini, güclü əks təsiredici qüvvəyə malik olmasını ifadə edir. Bu siyasətdə məcmu maliyyə təşkilatlarının kapitalının gücləndirilməsi, yüksək həcmdə saxlanması üçün preventiv tədbirlərin tətbiqi, kreditlər və onların inkişafı arasındakı uyğunluğun saxlanması, müxtəlif nisbətlərin müəyyən olunması kimi tədbirlər ön plana gətirilir. Bu yanaşmaya makroiqtisadi artım, ÜDM-un dərəcəsi, inflyasiya, faiz dərəcələri, ödənişlər, valyuta məzənnələri, aktivlərin qiymətlərinin balans və sistem daxilində nisbəti daxildir. Makroprudensial siyasətin alətləri müddətli əmanətlərdə, MB-dakı məcburi ehtiyatlarda, likvidlik üzrə normalarda, kredit münasibətlərinin idarəçiliyində, fərqli valyuta münasibətlərində özünü göstərir. Onun müvafiq alətləri ayrılıqda ölkələrdə kredit bazarındakı dəyişikliklərə əhəmiyyətli təsirlər etmək üçün işlədilir. Kreditlərin ümumi həcmində yüksək artım müşahidə edildikdə təzahür edən mənfi yönlü təsire qarşı tədbirlər görülsə də, kredit köpüyü partladıqdan sonra yaranacaq mənfi nəticələrdən qorunmaq üçün makroprudensial siyasət sahəsinin tətbiqinin daha üstün iş sərgiləyə biləcəyi müəyyən olmuşdur. Sistem riskləri zamanla artandır və risklərin ətraflı təhlili, qiymətləndirilməsi isə məhz bu siyasətlə bağlıdır. Sistem riski, kapitalın adekvatlığı, aktivlərin keyfiyyəti, idarəetmə səmərəliliyi, gəlirlilik, likvidlik və həssaslıq, ümumiyyətlə sabitlik haqqında məlumat verən göstəricilərin istifadə edildiyi makroprudensial təhlildə böyük maliyyə institutlarının vəziyyətinin təhlili aparılır. Sistem risklərinin minimuma endirilməsi məqsədləri üçün preventiv tədbirlər kimi tanınan makroprudensial siyasət sahəsi özündə maliyyə sferasının sabitliyinin səmərəli qiymətləndirilməsini və makroiqtisadi vəziyyəti ehtiva edir. Sistemin idarəçiliyi və banklara nəzarət tədbirlərinin makroiqtisadi nəticələr ilə olan əlaqələri əsasən bu siyasət əsasında qurulur. Bu sahə preventiv tədbirlərin məcmusunu özündə cəmləyərək makromaliyyə sabitliyinin, möhkəmliyinin öncədən qiymətləndirilməsini

aparan spesifik nəzarət və tənzimlənmə, həmçinin təhlil və qiymətləndirmə siyasəti olaraq tanınır.

Tənzimlənmənin mikro yanaşmaları da vardır. Bu yanaşma ayrılıqda fərdi maliyyə qurumlarının tənzimlənməsi üçün yönəldilən bir yanaşma olaraq xarakterizə olunur. Bu yanaşma vasitəsi ilə mikro səviyyədə fərdi bank qurumlarının və onların portfellerinin təhlili, qiymətləndirilməsi təmin edilir. Lakin mikroprudensial yanaşma əsasən makroprudensial yanaşmaya alternativ sahədir və makroprudensial yanaşma onun tamamlayıcısı rolunu ifadələyir. Makroprudensial tədbirlər maliyyə sferasının sağlamlığını qorumağı, maliyyə problemlərinin sistem riskinə çevrilməsi və nəticədə ÜDM-un azalmasının limitlənməsini, mikroprudensial tədbirlərsə fərdi maliyyə qurumlarının sağlamlığını, sabitliyini qorumağı, istehlakçıların, əmanətçilərin qanuni maraqlarının müdafiəsini qarşısına strateji hədəf kimi qoymuşdur. Makroprudensial təhlil üzrə ümumilikdə maliyyə sferasının elementləri qiymətləndirilə bildiyi halda, mikroprudensial təhlil ilə isə yalnız sistemin müəyyən bir üzvü olan fərdi maliyyə qurumları qiymətləndirilə bilir. Bu prudensial siyasət sahələrinin birgə tətbiqi isə ümumi sistem daxilində yaranan risklərin tənzimlənməsinə, dərin böhran şəraitinin məhdudlaşdırılmasına və ölkənin məcmu maliyyə sabitliyinin saxlanılmasına yüksək xidmət göstərmiş olur. Ümumi şəkildə hər ikisinin təməl məqsədi məhz maliyyə sabitliyinin saxlanılmasına istiqamətlənir.

Beləliklə, yeni şəraitdə "Makroprudensial siyasət" tətbiq edilən preventiv tədbirlər, spesifik alətlər vasitəsi ilə maliyyə sabitliyinin təmini, maliyyə sisteminin möhkəmliyinin, dayanıqlığının saxlanılması məqsədlərinin reallaşdırılması üçün qabaqcıl bir siyasət olaraq xarakterizə edilir. Makroprudensial nəzarət ilə maliyyə kredit qurumlarının effektiv və düzgün tənzimlənməsi, məcmu maliyyə sisteminin sabitliyi, sağlam fəaliyyəti təmin edilir, tənzimlənmə üzrə olan məsrəflərin, xərclərin isə azaldılması müşahidə olunur.

Mövzunun aktuallığı. İqtisadi sferada yüksək önəmli funksiyalara sahib olan banklar, həmçinin başqa kredit qurumlarının düzgün yöndə təşkili və cəmi sektor üçün preventiv nəzarət və tənzimlənmə tədbirlərinin görülməsi istənilən dövəmdə

önəmlidir. Maliyyə sistemi üzrə təzahür etmiş beynəlxalq böhran vəziyyəti prudensial nəzarət və tənzimlənmə tədbirlərinə daha diqqətli nəzər yetirilməsinin önəmliliyini sübut etmiş oldu. Makroprudensial tənzimlənmənin dövlətin maliyyə sabitliyi üzrə həqiqətən unikal siyasət olmasının təsdiqlənməsinə yaşanmış beynəlxalq maliyyə böhranı vəsilə olmuşdur. Beynəlxalq böhran sonrası bank sferası üzrə aparılan tənzimləmə və nəzarətin necə güclü və əhəmiyyətli bir rol oynadığı artıq xeyli sayda dünya ölkələri çərçivəsində qəbul edilmiş, həmçinin bu yöndə preventiv tədbirlər müasir dövəmdə istənilən dövətdə mövcud maliyyə institutlarının sabit vəziyyətinin qorunması, müntəzəm dayanıqlığının saxlanması hədəfləri üçün önəmli olmuşdur. Bu siyasətin aktuallığı da məhz bu baxımdan təzahür etmiş olur. Beləliklə, müşahidə edilən son beynəlxalq böhran şəraitindən sonra məcmu sistem risklərini idarə etmək, möhkəm dalğalanmalara qarşı maliyyə sferasının yüksək dayanıqlığını gücləndirmək, ümumi maliyyə sferasında sabitliyi, sağlamlığı təcəssüm etdirmək, həmçinin bu hədəflərə yönəlmiş siyasətlərin effektiv təsir dairəsini artırmaq üçün ölkəmiz də aid olmaqla fərqli ölkələrdə maliyyə sistemində unikal tənzimləmə tədbirlərini həyata keçirən "Makroprudensial siyasət" anlayışı geniş səviyyədə üstünlük qazanmağa başlamış və maliyyə üzrə sabitliyin qorunmasının önəmliliyi isə böhranın öyrətdiyi əhəmiyyətli və yüksək zərurəti olan bir dərs olaraq görülmüşdür. Ümumi maliyyə institutlarının iqtisadiyyatın inkişafında olan əhəmiyyətli rolu hər dövr üçün danılmaz olduğundan bu mövzu hələ xeyli müddət öz yüksək aktuallığını qoruyacaqdır.

Tədqiqatın əsas məqsəd və vəzifəsi. Tədqiqat işi "Makroprudensial siyasət" anlayışının mahiyyətinin, onun əsas prinsiplərinin, xüsusiyyətlərinin, uyğun spesifik tənzimləmə alətlərinin ölkəmizdə geniş formada öyrənilməsi, müasir dövərdə ölkəmizin bank sistemində təzahür etmiş qeyri-sabit şəraitin faktiki nəticələri və səbəblərinin aydınlaşdırılması, bank sferası üzrə ölkəmizdə təzahür edən sarsıntuların qarşısının alınması yönündə həyata keçirilən məqsədli və preventiv tənzimlənmə tədbirlərinin müəyyənləşdirilməsi, beynəlxalq çərçivədə bu mövzuda aparılmış tədqiqatlara, məcmu bank sistemini tənzimləyən xüsusi qurumların fəaliyyətinə nəzər yetirərək ölkəmizdə müəyyən təkliflərin verilməsi məqsədilə hazırlanmışdır.

Makroprudensial tənzimlənmənin maliyyə sabitliyi üzrə həqiqətən unikal bir siyasət olmasının müəyyənlişməsi, həmçinin bundan sonra "Makroprudensial siyasət" mövzusunda yazılacaq yeni elmi işlərə qatqıların edilməsi üçün hazırlanmışdır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Bu tədqiqatın predmeti tənzimlənmənin nəzəri əsaslarına diqqət yetirmək, onun ölkəmizin maliyyə sferasına təsirini dəyərləndirmək, yeni şəraitdə bank sferasının sabit vəziyyətinin təminində unikal rolunu olan "Makroprudensial siyasət" anlayışını geniş çərçivədə öyrənmək, qeyri-sabit şəraitin bank sektoruna neqativ təsirlərini təhlil edib nəticə çıxarmaq, bu mövzuda görülməsi zəruri olan tədbirləri müəyyənləşdirməkdir. Obyekt bank sferası və onun makroprudensial siyasət çərçivəsində aydınlaşdırılan, geniş aspektli faktiki təzahür formaları, bu siyasətin inkişaf modelinin təhlili, qiymətləndirilməsidir.

Tədqiqatın informasiya bazası. Müvafiq normativlərdən, AMB-nin maliyyə sabitliyi icmalından, MBNP-nin icmal göstəricilərindən, bu mövzuda olan müxtəlif xarici, həmçinin yerli ədəbiyyatlardan, internet şəbəkəsinin müvafiq resurslarından istifadə edərək məlumatlar toplanmışdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqatda iqtisadisferadabanksektorunəzarət, həmçinin tənzimlənməsinə yönəlmiş təhlillər aparılmış, müxtəlifdünya səviyyəli iqtisadçıların tədqiqatlarından bəhrələnməklə "Makroprudensial siyasət" anlayışının məqsədi, prinsipləri və onun spesifik tənzimləmə alətlərinin maliyyə institutlarının fəaliyyətinə olan müxtəlif dərəcəli təsiri aydınlaşdırılmışdır. Tədqiqat nəticəsində müəyyənlişmişdir ki, idarəetmədə makroprudensial analiz bütünlüklə maliyyə üzrə qeyri-stabil formalı proseslərin mənfiyönlü nəticələrinə, sistemli risklərə nəzarət edir, fərdi maliyyə institutlarına yönələn klassik nəzarətin tamamlayıcısı rolunda anlaşılır. Belə ki, makroprudensial siyasət maliyyə institutlarının fəaliyyətinin, onların aktivlərinin, sistem mənbəyinə yayılan makrorisklərinin analizi və qiymətləndirilməsində daha səmərəli vasitə olaraq görülür. İdeal makroprudensial nəzarət çərçivəsi maliyyə sistemi daxilində sistem risklərinin analizi, qiymətləndirmə, operativ təsiretmə imkanlarına sahibdir. Mikro və makroprudensial yanaşmanın eyni anda birlikdə istifadəsi sistem mənbəyindəki risklərin limitlənməsinə, bankların

tənzimlənməsi istiqamətində üstün və effektiv nəticələrin müşahidəsinə, həmçinin bank sferasının müntəzəm dayanıqlığının təmininə vəsilə olar.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Maliyyə sabitliyi geniş bir anlayış olsa da makroprudensial siyasət üzrə sağlam nəzarət və tənzimlənmə mexanizmasının tətbiqinin və davamlılığının maliyyə sektorunda görünən risklərin idarə edilməsində yüksək əhəmiyyəti göstərilmişdir. Tədqiqatda bu siyasət üzrə istifadə olunan spesifik alətlər, həmçinin onların həcmnin genişləndirilməsinin önəmliliyi göstərilmişdir. Bu siyasət ilə bağlı dünyəvi təcrübəyə uyğun xüsusi prinsiplər, spesifik alətlər müəyyən edilmiş, həmçinin banklara nəzarət və onların tənzimlənməsinin ölkəmizdəki rolu, bankların mövcud faktiki vəziyyəti analiz edilmişdir. Aparılan tədqiqat işinin nəticəsi cəmiyyətin "Makroprudensial siyasət" anlayışı üzrə maarifləndirilməsində, ölkəmizdə yeni şəraitdə bank sferasının faktiki vəziyyətinin öyrənilməsində əhəmiyyətli ola bilər.

Dissertasiya işinin quruluşu və həcmi. Bu dissertasiya işi kompüterdə 1,5 intervallı 14 şriftli yazı ilə yazılan girişdən, üç fəsildən, 8 paraqraftan, nəticədən və təkliflərdən, qrafik və cədvəllərdən ibarət olmaqla, ümumilikdə 93 səhifədən təşkil olunmuşdur. Tədqiqat işində 31 sayda fərqli ədəbiyyat siyahısı, verilmişdir.

İşin birinci fəsilində bankların tənzimlənməsi və onlara nəzarətin mahiyyəti və əsasları aydınlaşdırılmış, banklara nəzarətdə dünya üzrə müzakirə edilən, faktiki olaraq tətbiq olunan müvafiq yanaşmalar ifadə edilmişdir.

İkinci fəsilində sistem risklərinin mahiyyəti, onların yaranması səbəbləri və idarəçiliyi yollarına aydınlıq gətirilmiş, makroprudensial siyasətin önəmli olan prinsipləri, müxtəlif ölkə örnəklərində tənzimləmə və nəzarətdə istifadə edilən risk önləyici mikro, həmçinin makroprudensial alətlər nəzərdən keçirilmişdir.

Üçüncü fəsildə isə ölkəmizin bank sferasının faktiki vəziyyəti, həmçinin onun tənzimlənməsinin müasir mexanizmləri və yeni istiqamətləri müəyyən edilmişdir.

I Fəsil. Bank nəzarətinin əsasları

1.1. Bank nəzarətinin mahiyyəti

İqtisadi sferada təzahür edən proseslər bütün cəmiyyətlərdə kortəbii şəkildə yaranmır və bu proseslər biri digərindən fərqli dərəcədə müxtəlif strukturlar vasitəsilə məqsədyönlü tənzimlənir, idarə edilir, müvafiq istiqamətlənirlər. İqtisadiyyatda dalğalanmalar baş verdiyindən onun seqmentlərinin sabit, təhlükəsiz fəaliyyətinin təmini üçün strateji nəzarət sisteminin tətbiqi önəmlidir. İqtisadi sferada nəzarət dalğalanmalar nəticəsində yaranan problemlərə müvafiq hədlərin qoyulması üçün iqtisadi seqmentlərin tənzimlənməsinin önəmli bir funksiyasıdır. Nəzarət tədbirləri isə müvafiq qurum tərəfindən aparılır. Bu qurum tərəfindən nəzarət olunan hissə nəzarətin obyektini hesab edilir.

Nəzarətin geniş tətbiq edildiyi sahələrdən biri bank sahəsidir. Bankların işinə nəzarətin vacibliyi bazar münasibətləri dövründə onların mürəkkəb fəaliyyət istiqamətlərinin yaranması, inkişafı səbəbi ilə təzahür edir. Çünki, bank təşkilatlarının fəaliyyətilə qazanılan nəticələr ölkənin cəmi iqtisadi sferasının inkişafına, həmçinin ictimai və sosial vəziyyətə də fərqli təsirini yönəldir. Onlara nəzarətin tətbiqi isə cəmi maliyyə bazarları sferasında sabitliyin müdafiəsində faydalı amil hesab edilir. Böhran nəticəsində yaranmış dərin zərərlər, şirkətlərin və kredit qurumlarının iflas etməsi, əmanətlərin və toplanılan başqa vəsaitlərin birdən itirilməsi və dəyərdən düşməsinə yol verir. Bu ictimai münasibətlərdə bir növ dərin narahatlıq yaradaraq, iqtisadi, həmçinin sosial təşkilat rolunda çıxış edən bankın nüfuzunun gerilməsilə nəticələnir. Bu baxımdan iri bankların sabit olmayan vəziyyətdən xilas edilməsi üçün ölkələr tərəfindən ciddi maliyyə proqramları hazırlanır və likvid vəsaitlərə olan ehtiyacların ödənməsinin təşkili üçün cəmi mümkün tədbirlər görülür. İstənilən ölkədə bank qurumlarının işinə nəzarətin bir neçə amildən asılılığı olan spesifik xüsusiyyətləri mövcuddur. Belə xüsusiyyətlər əsasən nəzarətin tarixi inkişafından, şəraitindən, qanuni aktlardan, nəzarətin təşkili, tətbiqi istiqamətindən, fəaliyyət üçün mövcud

normalardan, həmçinin digər göstəricilərdən asılı olaraq xarakterizə olunur.

Ədəbiyyatlarda təssüf ki, bank sferasına nəzarət sahəsinə yüksək diqqət ayrılmamışdır. Bunun səbəbini isə banklara nəzarətdə müxtəlif fikir ayrılıqlarının olmasında görmüşlər. Tarixi baxımdan iqtisadi vəziyyətə, bank sferasına nəzarətin və tənzimlənməsinin iki tipi mövcud olmuşdur. Biri mərkəzləşdirilmiş formalı inzibati nəzarət sistemi, digəri isə iqtisadi metodlar əsasında tətbiq edilən bazar sistemidir. Mərkəzləşdirilmiş nəzarət forması sərt bir nəzarət quruluşu olaraq inzibati prinsiplərə əsaslanır. Onun strateji xüsusiyyətlərinə rəqabətliyin olmaması, depozitlər, kreditlər üçün planlı qaydada faiz dərəcələrinin, geniş spektrli bank xidmətlərinin olması aid edilir. Digər bir nəzarət tipinə aid edilən MB yaxud başqa xüsusi qurum tərəfindən bank sisteminin məqsədli tənzimlənməsinin mahiyyəti mərkəzləşdirilmiş nəzarətdən fərqli olaraq, bankların maliyyə göstəricilərinin qiymətləndirilməsinə uyğun fəaliyyət göstərən prudensiallıqdır. Prudensiallıq sözünün mənası bankların işinə nəzarət edən sistemin bankın sabit fəaliyyəti üzrə müəyyən olunmuş normalara uyğun düşünülmüş idarəetmə, nəzarət metodlarına, həmçinin müəyyən təlimatlara əsaslanaraq fəaliyyət göstərməsidir. Bu nəzarət sistemi fərdi bankların və ümumi bank sferasının maliyyə fəaliyyətinin təhlilinə, düzgün qiymətləndirilməsinə yönəldilir. Bu nəzarət sistemində xüsusi səlahiyyətli nəzarət orqanı, həmçinin banklar arasındakı tərəfdaşlıq, onların geniş münasibətlərinin qurulması, cəmi bank sahəsində gözlənilən risklərin tənzimlənməsinə xüsusi diqqətin yönəlməsi, müştərilərlə banklar arasındakı əlaqələrin sərbəst tənzimlənməsi, münasibətlər üzrə şəffaflığın və mövcud bazar qaydaları əsasında olmasının təmini, bank xidmətləri sferasında səmərəli və əlverişli olan rəqabət mühitinin yaradılması, xidmətlər üzrə faizlərin bazar intizamına uyğun təyini və digər xüsusiyyətlər aid edilir. Nəzarətin təşkilinin istənilən formasında onun həyata keçirilmə təcrübəsi mərkəzi banklarla sıx əməkdaşlığa ehtiyacı və bunun zəruriliyini diktə edir.¹ Bankların etibarlılığı və sabit olan vəziyyətinin qorunması və

¹ Z.F.Məmmədov, M.A.Abbasbəyli "Bank sektorunda böhran, pul siyasəti və maliyyə bazarlarına nəzarət modeli: Aktual meyllər və dünya təcrübəsi " Bakı-2016

əmanətçilərin, səhmdarların qanuni maraqlarının müdafiə edilməsi isə prudensial nəzarət sisteminin qabaqcıl məqsədi hesab edilir.

Bankların fəaliyyətinə nəzarətin mühüm prinsipləri onun yüksək təkmilləşməsi üçün beynəlxalq standartları əks etdirmişdir. Çox ölkələrdə iqtisadiyyatda davam edən böhranlarla əlaqədar olaraq pul orqanları, mərkəzi bankların səlahiyyətləri, həmçinin pul siyasətinin məqsədi, vəzifələri nəzərdən keçirilmişdir. Bu səbəbdən müxtəlif ölkələrə aid bank nəzarəti qurumu arasında müvafiq istiqamətdə fəaliyyətin koordinasiyasına və bu nəzarət üçün dünya üzrə yayılmış vahid bir sistemin təşkil olunmasına ehtiyac yaranmışdır. Bu məsələ əsasında fərqli ölkələrə aid mövqelərin birləşdirilməsi ilə standart bir sistemin tətbiqinə nail olunmuşdur. Beləliklə, yüksək İEÖ-in mərkəzi bankları birlikdə BHB-ni təşkil etmişlər. BHB tərəfindən İsveçrədə yerləşən Bazel şəhərində 1974 cü ildə banklara nəzarət sahəsində xüsusi komitə olan BK təşkil edilmişdir. Dünya bank təşkilatları, həmçinin nəzarət qurumları üçün metodiki tövsiyələrin hazırlanması BK-nin başlıca məqsədlərinə aiddir. Komitə BHB-nin təşkilatı strukturuna aid edilmir, müstəqil fəaliyyət göstərir. Komitənin real üzvləri sırasında olan dövlətlərə Kanada, Belçika, Almaniya, Fransa, Lüksemburq, İtaliya, İsveç, Niderland, ABŞ, B.Britaniya, Yaponiya, İsveçrə aid edilir. Fəaliyyətinin öncəki dövrlərində BK-nin başlıca funksiyaları komitəyə üzv ölkələrin banklarına adekvat nəzarətin tətbiqində iştirakçı dövlətlərin bank nəzarəti qurumları arasında münasibətlərinin təyini və zamanla əlaqələrin gücləndirilməsi olmuşdur. Sonralar dünya səviyyəsində etibarlı, güclü bank nəzarəti sisteminin təşkil olunması komitənin real üzvlərinin qarşısına qoyulmuş mühüm vəzifə kimi yüksək dəyərləndirilmişdir. Komitə daxilində mühüm problemlərin müzakirə olunması burada iştirak edən dövlətlərin bank nəzarəti sistemlərinin möhkəmlənməsinə, prudensial standartlarının inkişaf etdirilməsinə və müvafiq istiqamətdə təcrübənin artırılmasına geniş şərait yaratdı. BK-nin tədbirlərinin digər vacib istiqaməti bankın kapitalının yetərliliyi ilə bağlı proseslərin aydınlaşması olmuşdur. Kapitalın adekvatlığının qiymətləndirilməsi üçün vahid metodun tətbiqi barədə qərar verilmişdir. Bu işin strateji nəticəsi olaraq kapitalla dair 1988-ci ildən qüvvəyə minən

mühüm Bazel I adlı saziş imzalanmış, beynəlxalq səviyyəli standart kimi tanınmış və ölkəmiz də daxil edilməklə çox ölkələrdə tətbiq olunmuşdur. Bu saziş dünyanın əksər bank nəzarəti orqanlarına istiqamət verərək özündə bu istiqamətdə beynəlxalq qaydaları ehtiva edir. Onun mühüm məqsədi isə banklarda ehtimal olunan kredit risklərini diqqətə almaqla kapitalın ölçülməsi üzrə səmərəli metodologiyanın yaradılmasıdır. Beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşaraq risklərin qiymətləndirilməsində görülən üsullara aid edilən fərdi kapital qaydaları barədə olan Bazel I sazişi olduqca faydalı, əlverişli hesab edilmişdir. Bu sazişə əsasən kapitalın həcmi bazar, əməliyyat və kredit risklərini qeyd edən əmsallarla aydınlaşır. Belə standart normalar cəmi banklarda əməl edilməsi labüt olan dəyişməz tələblərini, həmçinin təkliflərini təqdim etmişdir. BK tərəfindən banklara səmərəli nəzarətin tətbiqi üçün formalaşdırılan prinsiplərdə minimal tələblər olur və müəyyən hallarda bank sektorunun inkişaf yönli xarakteri nəzərə alınmaqla, əlavə qaydaların tətbiqi mümkün olur. BVF-nun və DB-nin çıxışlarında bu prinsiplər təsdiq edilmişdir. Bank sferasında əlverişli nəzarətin tətbiqi üçün formalaşdırılmış iyirmi beş bənddən ibarət olan prinsiplər aşağıdakı məsələlər ilə əhatə olunmuşdur:

1. Yüksək əlverişli və effektiv nəzarətin yerinə yetirilməsi üzrə başlıca şərtlər.
2. Lisenziyaların verilməsi, mülkiyyətin quruluşu.
3. Prudensial nəzarət, tənzimləmə və müvafiq tələblər.
4. Nəzarət üzrə müvafiq metodlar.
5. İnformasiya münasibətləri üzrə tələblər.
6. Bank nəzarətini yerinə yetirən xüsusi qurumun səlahiyyətləri.
7. Transmilli ümumi bank xidmətləri və əməliyyatları.

Bank nəzarətinin bu prinsiplərini qısa formada şərh edək:

1) Səmərəli bank nəzarəti üçün başlıca şərt qismində nəzarət qurumunun səlahiyyəti, vəzifələri, həmçinin məqsədlərinin müəyyənləşdirilməsi hesab edilir. Bank nəzarəti qurumu sərbəst olmalıdır və hüquqi cəhətdən müdafiə edilməlidir. Bank qurumlarının fəaliyyətinə nəzarəti aparan orqan o zaman üstündür ki, makroiqtisadi mühitə uyğun yüksək təkmilləşdirilmiş infrastruktur, bazar münasibətləri üzrə yaranan problemlərin

səmərəli həlli yönündə üstün prosedurlar müəyyən etmiş olsun.

2) Sabit və etibarlı maliyyə sektorunun inkişafının təşkil edilməsi üçün ümumi işləri tənzimlənən və mühüm nəzarət tədbirləri tətbiq edilən təşkilatların müəyyənləşməsi gərəklidir. Lisenziyaların verildiyi proseslərdə ən azından bankın cəmi mülkiyyət quruluşunun, biznes planının, inzibatçılarının, daxili nəzarət quruluşunun və maliyyə dayanıqlığı göstəricilərinin qiymətləndirilməsi önəmlidir. Bank nəzarəti qurumlarında bankın quruluşu haqqında müsbət fikrin formalaşması üçün bank səhmlərinə də nəzarət edilməsi labütdür.

3) Prudensial qaydaların tərkibinə aid olunan tələblər əsas prinsiplərdə böyük diqqət, zərurət yaradan məsələlərdəndir. Bu qaydalar üzrə olan tələblər bank kapitalı üçün minimal olan tələbləri və nəzarətedici qurum tərəfindən bank risklərinin idarəçiliyi üzrə siyasəti, təcrübəni və prosesin qiymətləndirilməsini özündə cəmləyir. Risklərin ümumi məzmunu, xüsusiyyətlərinin aydınlaşdırılması, banklarda gözlənilən risklərin müəyyən edilərək təhlili, qiymətləndirilməsi və effektiv idarəçilik üçün nəzarətedici qurumun nümayəndələrinin risklərin idarəçiliyində təcrübələrinin olması zəruridir. Bankların fəaliyyətində riskin dərəcəsini ehtiva edən göstərici kapitalın adekvatlığı hesab olunur.

4) Müntəzəm nəzarətin həyata keçirilməsinin metodlarını açıqlayan prinsiplər, əsasən bankların fəaliyyətinə nəzarətin səmərəliliyinin və onun yüksək effektivliyinin təmin olunması üsullarına yönəlmişdir. Mühüm tələblərdən biri daxili, həmçinin xarici nəzarətin vəhdət şəklində təşkil olunmasıdır. Bu yöndə çalışanların bankın fəaliyyəti mövqeyində dolğun olan informasiyaları almaları üçün bank rəhbərliyi ilə mütəmadi rabitə yaratması gərəklidir. Banklara nəzarəti aparan qurum bankların fəaliyyətinə hərtərəfli nəzarətin tətbiqi və məlumatların alınmasında yetərli vasitələrə sahib olmalıdır.

5) İnfomasiyaya uyğun tələblər də vardır. Bankın işinə dair informasiyalar onun uçot siyasətinin mövcud tələblərinə uyğun olan hesabatlarda göstərilməlidir. Bu hesabatlar bankın vəziyyəti haqqında yüksək təsəvvür formalaşdırmalı, müvafiq informasiyalar isə müntəzəm qaydada təqdim olunmalı və onun etibarlılığının aydınlaşması üçün ya

nəzarət qurumu, ya da auditorun qiymətləndirməsinin olması gərəklidir.

6) Nəzarət qurumunun rəsmi səlahiyyətlərinin prinsipləri fəaliyyəti faktiki prudensial qaydalara cavab verməyən bankların inkişaf etdirilməsinə yönələn tədbirlərin tətbiqinə hüququn verilməsini əhatə edir. Müvafiq səlahiyyətlərin qurumun lisenziyaların ləğvi haqqında olan tövsiyyələrini ehtiva etməsi gərəklidir.

7) Mühüm prinsiplərin siyahısında sonda qeyd olunan prinsiplər ilə nəzarət qurumları tərəfindən beynəlxalq əməliyyatları aparan bankların fəaliyyətinə müştərək nəzarət quruluşunun tətbiqinin və qarşılıqlı formada fəaliyyətinin əhəmiyyətli və gözlənilən nəticələr verəcəyi düşünülmüşdür.

Prinsiplərin tətbiqi üzrə başlıca addım dövlətlərin müvafiq prinsiplərə riayət etməsinin BK tərəfindən qiymətləndirilməsidir. Bankların cəmi fəaliyyətinə yönəlmiş nəzarətin komitənin prinsiplərinə, qaydalarına müvafiqliyinin qiymətləndirilməsi hədəfi üçün məxsusi olan metodologiyalar işlənib hazırlanmış, risklərin idarəçiliyinə səmərəli təkliflər verilmişdir. Sonrakı illərdə bazarda yaranan nasazlıqlara görə BK yeni danışıqlar üzərində işlər aparmışdır. Bu yeni danışıqların vacib məqsədi isə bank sferasında inkişafa yönələn meyllər və risklərə müvafiq olaraq kapitalın istifadəsində banklar üçün mühüm normativləri yerinə yetirməkdən ibarətdir. Bank fəaliyyətinin stabilliyinin, etibarlılığının, həmçinin təhlükəsizliyinin artırılmasına yönəlmiş, bank qurumlarının fərdi kapitalının norması barədə olan Bazel II standartı bankların həyata keçirdiyi işlərə əsasən, müşahidə edilmiş risklərin limitlənməsi məqsədlərini nəzərə almaqla bankın fərdi kapitalının həcmi üzrə standartları müəyyənləşdirmişdir.

Bazel II standartları üç önəmli element əsasında qəbul olunub:

- 1) Bankın kapitalının minimum həcminə tələb.
- 2) Bankın mövcud cəmi kapitalının adekvatlığına yönələn nəzarət.
- 3) Bankın fəaliyyətinə müvafiq məlumatların ictimailəşdirilməsi.

Beləliklə, Bazel II standartı bank sferasında risklərin optimal idarəçiliyi, bazar münasibətlərinin yüksək inkişafı, kapital adekvatlığının həcmnin müəyyənləşməsi, həmçinin maliyyə mühitində sabitliyin saxlanılmasında faydalı rola sahib olmaqla, bank kapitalı üzrə öhdəliklərin hesablanması, müvafiq məlumatların ictimaiyyətə

çatdırılması yolları ilə əlaqədar göstərişləri əhatələyir. Yeni risk fəlsəfəsi olaraq bu standartda bank risklərinin vəziyyəti tam formada əks etdirilir, banklarda formalaşan risklərə daha da həssas yanaşaraq, bankların risk idarəçiliyi üzrə etibarlı, dayanıqlı sistemə malik olmalarına və sistemin səmərəli istifadəsinə yönəlir. Müəyyənlanmış müvafiq qaydalar vasitəsilə maliyyə, həmçinin siyasi institutların faktiki potensialları möhkəmlənməli, fərdi maliyyə seqmentlərinin strukturu yaxşılaşdırılmalı və şəffaflıq üstün dərəcəyə qalxmalı idi.

İnformasiya texnologiyalarının və qloballaşmanın çox inkişaf etdiyi müasir cəmiyyətdə bank sahəsində daha yeni imkanlar yaradılmış və bank işinin həddləri genişləndirilmişdir. İqtisadiyyatın bank seqmentinin inkişafı, onun dayanıqlığının təmini və səhmdarlar, əmanətçilər, kreditorların qanuni mənafeələrinin müdafiəsi üçün strateji nəzarətin təşkili, onun keyfiyyətli inkişafı yönündə olan tədbirlərin görülməsi labütdür. Bugünkü dövrümüzdə informasiya texnologiyaları banklarda mövcud dəyişikliklərin mühüm hərəkətverici bir qüvvəsi olaraq görülür. Bu dəyişikliklər isə banklarda risklərin toplanması və getdikcə genişlənməsi ilə nəticələnir. Cəmi bank mühitinə bilavasitə təsir göstərən maliyyə böhranları, dərin dalğalanmalar onların rentabelliyi və fəaliyyətinin zəifləməsinə səbəb olmaqla yanaşı, onun strukturlarının pozulması ilə də nəticələnir. Banklarda formalaşan sarsıntılardan, qeyri-sabitliyin genişlənərək başqa sahələrə təsiri ilə isə problemin cəmi makroiqtisadi sabitliyə təsir göstərəcək dərəcəyə çatması mümkün olur.

Bank qurumlarının ümumi infrastrukturunu zamanla inkişafa meyl etdiyindən, onların ictimaiyyətin vacib ünsürlərindən birinə çevrildiyindən və iqtisadi sferada yüksək əhəmiyyətli funksiyaları olduğundan, bu geniş funksiyaları yerinə yetirilərkən risk ehtimallarının qarşısının alınması zərurəti yarandığından, eləcə də iqtisadiyyatın effektiv inkişafının məhz bu sistemin işinin çevikliyindən, məhsuldarlığından çox asılı olması səbəbindən onun ümumi fəaliyyətinə mütəmadi olan hərtərəfli nəzarət, tənzimləmə tədbirlərinin görülməsi önəmlidir. Səmərəli bank nəzarətinin tətbiqi, banklara olan etibarın, həmçinin onun sabitliyinin təmininin mühüm vasitəsi olaraq görülür. Bu istiqamətdə olan xüsusi nəzarət strukturunun təşkili isə önəmlidir.

Banklara nəzarətin zəruriliyini təsdiqləyən müxtəlif səbəbləri göstərək:

- 1) Banklar istənilən dövlətin ödəniş sisteminin başlıca iştirakçısı kimi tanınır və onlar qeyri-nağd formalı ödənişlərin həyata keçirilməsində yüksək qabiliyyətə sahibdirlər.
- 2) Bank təşkilatları əhalinin maliyyə vəsaitlərinin tərkibi olan əmanətləri cəlb edir. Öz vəsaitlərini banklarda depozit kimi qoymaq istəyən əhalinin çox hissəsi etibarlı bankın müəyyənlişməsi üçün cəmi bank təşkilatlarının qiymətləndirilməsində yetərli qədər təcrübəyə sahib olurlar. Bu səbəbdən əmanətçilərin qanuni maraqlarının müdafiəsində bankların maliyyəsinin qiymətləndirilməsi, müvafiq məlumatların ictimaiyyətə çatdırılmasında nəzarətedici qurum xüsusi məsuliyyətə sahib olur.
- 3) Pul-kredit qurumları sərbəst pul resurslarını dövriyyəyə buraxırlar və ehtiyacı olan təşkilatlar üçün yerləşdirərək maliyyə vasitəçiliyi funksiyasını həyata keçirirlər.
- 4) Bank təşkilatları əhalinin depozitlərinin və iqtisadi yığımların əsas xəzinəsi hesab edilir. Bankların təqdim elədiyi kreditləri cəmiyyətin investisiya ehtiyaclarını və onun istehlak xərclərini təmin edir.
- 5) Bankların işinin əsasında cəmiyyətin inamı dayanır. Bank sektoruna inamın zəif olduğu şəraitdə lazımi sərbəst pul resursları cəlb edilə bilməz sonda iqtisadi mühitin inkişaf etməsinə pis təsirlərini edər. Milli, həmçinin xarici bank təşkilatlarına və məcmu kredit sektoruna olan etimadın itirilməsi isə ağır nəticələrə, iflasa səbəb ola bilər. Maliyyə üzrə sabit vəziyyətin təmini üçün əhalinin bankların fəaliyyətinə olan yüksək etibarının qorunması və gücləndirilməsi əhəmiyyət ifadələyir.

2007-cı ildə dünya ölkələrinin iqtisadi sferasında yaranan dərin və şaxələnən maliyyə böhranının güclü təsiri ilə yüksək sarsılmalar və makro səviyyəli qeyri-stabil vəziyyət müşahidə olunmuşdur. İEÖ-də yaranmış dərin narahatlıq, böhran vəziyyəti qlobal maliyyə sferasının sabitliyinin dayanıqlığına mənfi təsirini etmişdir. Maliyyə böhranı ilə sistemdə yaranmış dalğalanmalar, yüksək itkilər bank sahəsində sabit fəaliyyətin pozulmasına, həmçinin sistemin rentabelliyyəsinin geriləməsinə dərin yol açmış, maliyyə sahəsinin ümumi infrostrukturunda mühüm pozulma halları ilə nəticələnmiş, vəziyyətin bərpa olunmasına yönəlmiş büdcə xərcləri daha böyük ölçüdə genişlənmişdir. Bütün bunlarla birlikdə, tənzimlənmə və nəzarət mexanizmləri

üzrə çatışmayan xüsusiyyətlər dünya çərçivəsində təzahür etmiş bu böhranı daha da şiddətləndirmiş oldu. Təzahür etmiş beynəlxalq böhran sarsıntılarından sonra maliyyə sistemində bu böhrana yol açan çatışmazlıqlar geniş müzakirəyə təqdim olunmuş və müzakirələrdə maliyyə sektorunun xüsusi elementləri olan bankların fəaliyyətilə əlaqəli müəyyən olunmuş problemlər ortaya qoyulmuş, həmçinin maliyyə sistemində gözlənilən potensial riskləri, təhlükələri izləyərək əvvəlcədən müəyyən edilməsinə, maliyyə sabitliyinə, onun dayanıqlığının təmininə yönələn güclü tənzimləmə, nəzarət tədbirlərinin tətbiqinə diqqət artırılmışdır. Problemlərin önəmli hissəsinə bankların likvidliyinin qiymətləndirilməsi, onların uzunmüddətli likvidliyinin saxlanılmasının çətinliyi aid edilmişdir. Problemin həlli üçün BK tərəfindən xalis ehtiyatlar və likvidiyə dair yeni normativlər yaradılmışdır. Digər problemləli nöqtə isə bankların güclü maliyyə alətlərilə əlaqəli daha riskli əməliyyatlara cəlb edilməsidir. Risklərin azaldılması hədəfilə leverecin tənzimlənməsi, kredit həddinin limitlənməsi tədbirləri tətbiq edilmişdir. Dərin böhranın yaranmasına yol açan risklərin bir çoxu MB-lar, həmçinin başqa maliyyə qurumu tərəfindən müəyyən edilsə də, bu risklərin birləşərək sərt sistem böhranına yol açmalarına qarşı olan tədbirlərə yetərincə diqqət edilmədiyi aşkar edilmişdir. Bu kimi səbəblər əsasında bankların fəaliyyətinə spesifik nəzarətin, yeni normativlərin tətbiqi daha faydalı məsələ kimi qiymətləndirilmişdir. Yaşanan qlobal böhran Bazel II tənzimləmələrinin bu məqsədlərə kifayət qədər xidmət edə bilmədiyini göstərdi. Məhz bu problemlərlə əlaqəli olaraq 2009-cu ilin sonunda BK tərəfindən yeni Bazel III standartının ilk versiyası təqdim edildi və banklara göstərilən bütün tələbləri yerinə gətirmək üçün təxminən üç il verildi. Bu standartlara əsasən böyük kredit böhranının artımına cavab kimi banklar leverec əmsallarını qorumaq, müəyyən minimum kapital tələblərinə cavab verməli idilər.

Böhran sonrası görünən çatışmazlıqları azaltmaq məqsədilə yaradılan Bazel III 2010-cu il sentyabrda BHB tərəfindən tam şəkildə təqdim olunmuşdur. Beləliklə, Bazel III bank tənzimləyici sahəni artırmaqda davamlı səy göstərməyin müəyyən hissəsi olaraq bank qurumlarının fəaliyyətilə əlaqədar hazırlanmış yeni nəzarət, tənzimləyici standartlar olaraq tanındı. Bazel III tənzimləmələri məcburi ehtiyat

miqdarını yüksəltmiş, əlavə tənzimləmələr müəyyən etmişdir. Bazel III fərdi maliyyə qurumlarının qarşılaşdığı təhlükəli risklərlə birgə cəmi sistem risklərini də əhatələyir. Bu standartar Bazel I və Bazel II sənədlərinə əsaslanır, makromaliyyə stressləri ilə yüksək mübarizə aparır, həmçinin risklərin idarəçiliyini təkmilləşdirmək, bankların şəffaflığını gücləndirmək, bank sektorunun qabiliyyətini yaxşılaşdırmaq üçün çalışır. Bazel III banklarda yaranan disbalanslıqdan qorunmaq üçün Bazel I və Bazel II standartları ilə müqayisədə kapitalla bağlı yeni, daha sərt olan tələblərini təqdim etmişdir. Bu standartlara uyğun kredit genişlənməsi dövründə banklar kənara əlavə sərmayə qoymalı, kredit daralması zamanı isə sərmayə tələbləri nisbətən yumşaldılmalıdır.

Bazel III tənzimləmələri qlobal və milli böhranların qarşısını almaq, bankların risk idarəçiliyində məhsuldarlığını artırmaq üçün hazırlanmışdır. Bazel III əsasən sistem mənbəyindəki zərbələri, şok riskini azaltmaqla sistemi möhkəmliyə, dayanıqlığa təşviq edir², tənzimləyici beynəlxalq standartlar kimi bank sektorunda tənzimləmə, nəzarət, risklərin idarəçiliyinin yaxşılaşdırılması üzrə nəzərdə tutulan islahatlarını təqdim edir. Beləliklə, Bazel III bank sektorunun tənzimlənməsi, ümumi sistemə nəzarət, risklərin idarəçiliyinin gücləndirilməsi üçün hazırlanmış yeni standartlar olmuşdur.

Bu standarta uyğun aşağıdakı hədəflər planlaşdırılır:

- 1) Maliyyə, iqtisadi stress nəticəsində yaranan zərbələrə qarşı stressli dövrlərdə bankların dayanıqlığını qorumaq və onların qabiliyyətini yaxşılaşdırmaq.
- 2) Risklərin idarəçiliyi və korporativ idarəetmənin inkişaf etdirilməsi. Makrorisklərə nəzarət və zamanla bu risklərin çoxalmasının limitlənməsi.
- 3) Bank qurumlarının şəffaflığını artırmaq və məlumatlarının açıqlanması.
- 4) Cəmi maliyyə sisteminin sabitliyinin makroprudensial siyasət əsasında qorunması.

Bazel III bankların yüksək borclanmalardan qorunması, maliyyə stressi zamanı yetərli likvidliyə sahib olmasının təmini üçün leverec və likvidlik tələblərini təqdim

² E.Gürel. Bankacılık ve Sigortacılık Araştırmaları dergisi. "Basel III kriterileri". Ocak-2012

etdi. Bazel III əsas prinsipləri:

a) Kapital tələbləri. Banklar borc verdikdə özlərini borcun geri ödənməməsi riski ilə qarşı-qarşıya qoyurlar. Əlavə sərmayə riski qarşılamaq üçün bir kənara qoyulmalıdır. Riskli bir bankın borc portfelinin hamısı bərabər deyildir, bu baxımdan kreditlər riskli aktivlərin ümumi miqdarına uyğun gəlməlidir. Bazel III banklardan onların ölçülmüş riskli aktivlərinin, məcmu kapitalına nisbətinin 4,5%-nə, yəni Bazel II-nin 2%-i ilə müqayisədə nisbətən çox olan nisbətində uyğunluğunu və üstəgəl 2,5% əlavə kapital buferini tələb edir.

b) Leverage nisbəti. Leverage borc ilə ümumi sərmayə arasındakı nisbəti ifadə edən anlayışdır. Maliyyə böhranının digər xüsusiyyəti bank sistemində həddindən artıq çox balansdan kənar leveragein cəmlənməsidir. Çox zaman banklar güclü risk əsaslı kapital əmsalını qoruyarkən artıq leverage formalaşdırmış olurlar. Bazel III bir bankın öz kapitalına uyğun fəaliyyətinə müəyyən hədd qoyaraq bankları balanslarının azaldılmasına istiqamətlənməyə təşviq edir, limitləməyə çalışır. Bunun üçün müvafiq leverage həddi yaradılmışdır. Leverage həddi bir bankın I dərəcəli olan kapitalının (bankın maliyyə gücünün tənzimləyicinin baxış nöqtəsindən ölçümü) bankın cəmi aktivlərinə bölünməsi ilə hesablanır və onun minimum həddi 3% kimi müəyyənləşir. Bazel III standartında banklara 3%-dən yuxarı leverage nisbətində saxlanılması üçün hədəf müəyyənləşdirilmişdir. Bazel III qaydalarında leverage nisbəti bankın riskli kapitalına faktiki və mümkün maliyyələşmə dərəcəsinə nəzarətə görə nəzərdə tutulmuşdur. BK 3%-li I dərəcəli leverage həddinin kredit münasibətləri və fərqli fəaliyyət modellərinə uyğunluğunu qiymətləndirmək üçün bankların leverage nisbətini altı aydan bir gözdən keçirir. BK sadə leverage nisbəti strukturunun bankların balansdaxili, həmçinin balansdankənar olan mənbələrinin genişliyini və adekvatlığını təmin edəcəyini, riskə dayanıqlı kapital üçün tənqidi və tamamlayıcı tədbir olacağını düşünmüşdür.

c) Likvidlik tələbləri. Bu Bazel III prinsiplərinin üçüncüsüdür. Bu baxımdan Bazel III likvidlik əmsalları üzrə iki tələb təqdim etmişdir: LCR və NSFR nisbəti. Bazel III standartları bankların kapitalı ilə bağlı (anlayış, minimal tələblər, buferlər və s.)

yeniliklərlə yanaşı tövsiyə etdiyi digər normativ likvidlik riskinin idarə olunması sahəsində nəzərdə tutulan likvidliyin örtmə əmsalındır (Liquidity Coverage ratio – LCR).³ Bu əmsalın tətbiqində məqsəd banklarda lazımı həcmdə likvid vəsaitlərin saxlanması hesabına otuz gün müddətində likvidlik üzrə gözlənilən şoklara qarşı dayanıqlığın möhkəmləndirilməsidir. BK-in tövsiyələrinə əsasən əmsal 100%-dən çox olmalıdır.

$$\text{Likvidliyin örtməəmsalı} = \frac{\text{yüksək likvid aktivlər}}{30 \text{ gün ərzində pul vəsaitlərin bankdan xalis axını}} \geq 100 \% ^4$$

Sistemli maliyyə böhranı təhlükələrinin minimuma endirilməsinə yönəldilən preventiv tənzimləmə tədbirləri dövlətin dəstəyi olmadan aparıla bilməz. Dövlət bank nəzarətinin spesifik və səmərəli mexanizmlərindən istifadə etməklə bankda sabit vəziyyətin təmini istiqamətində ciddi nəzarət, preventiv tənzimləmə tədbirlərini tətbiq edir. Dövlət tərəfindən MKT-a nəzarətin məqsədi gözlənilən itkilərdən əmanətçilərin müdafiəsinin təmini, xüsusi ödəniş sahələrinin fəaliyyətinin təşkilindən, təhlükəsiz, sabit fəaliyyət istiqamətinin formalaşdırılmasından, yaranan çətinliklərin, qeyri-sabit vəziyyətin qarşısının vaxtında müvafiq tədbirlər hesabına alınmasından ibarətdir. Nəzarət funksiyaları maliyyə təşkilatlarının fəaliyyətini tənzimləyən orqan tərəfindən aparılır. Maliyyə sektorunda nəzarət səlahiyyətləri hər bir ölkədə qanunvericiliklə müəyyən olunmuş institusional qaydada həyata keçirilir.⁵

Banklara nəzarət sahəsinin başlıca önəm daşıyan məqsədləri aşağıdakılardır:

- 1) Bankların etibarsız fəaliyyətindən və dələduzluqlarından əmanətçilərin müdafiə edilməsi.
- 2) Bank mühitində sistem risklərinin azaldılması ilə maliyyə sabitliyinin dayanıqlı vəziyyətinin təmini (bir bankda yaranan qeyri-stbillik digərlərinə yayılaraq bütün sistemin sarsılması və sistemə olan etibarın azalması ilə nəticələnər).
- 3) Əmanətçilərin mövcud maraqlarının müdafiəsi üzrə tədbirlərin görüldüyü

³AMB. Maliyyə Sabitliyi İcmalı 2013 - 2014 I rüb

⁴AMB. Maliyyə Sabitliyi İcmalı 2013 - 2014 I rüb

⁵Z.F.Məmmədov, M.A.Abbasbəyli "Bank sektorunda böhran, pul siyasəti və maliyyə bazarlarına nəzarət modeli: Aktual meyllər və dünya təcrübəsi" Bakı-2016

ölkələrdə bank sisteminə müvafiq olan sığortalama fondunun gözlənilən itkilərdən qorunması.

Ümumilikdə maliyyə sisteminə nəzarət modellərini qruplaşdırsaq:

Model 1. Bank qurumlarının işinə nəzarət və tənzimlənməsi yönündə olan mühüm səlahiyyətlərin qanuni qaydada MB-ra həvalə edilməsidir. Bank mühitinə nəzarətin formalaşdığı zamandan etibarən yeganə olmasa da bu model tarixi baxımdan ölkələr üçün hakim model olaraq sayılmışdır.

Model 2. "Qarışıq" model isə ikinci bir modeldir. Bu modeldə olan müvafiq yoxlama işləri ixtisaslaşdırılmış xüsusi qurumların iştirakı ilə aparılır. ABŞ-nı göstərmək olar

Model 3. Bank təşkilatlarının işinə nəzarət MN ilə geniş formalı yüksək tərəfdaşlıq şəraitində, MB-ın iştirakı ilə fərdi ixtisaslaşdırılmış müstəqil qurumlar tərəfindən aparılır.

Model 4. Bu model özündə maliyyə xidmətləri sferasında tənzimləyici bir mühitin yaradılmasına əsaslanan qanuni qaydalar müəyyən etmiş dövlətləri birləşdirir və bu dövlətlərin çoxsunda nəzarət vəzifələri MB-dan ayrılmış olur.

Model 5. Belə model isə beynəlxalq nəzarət modeli hesab edilir. Qərargahı İsveçrədə olan BHB və ona nümayəndə ölkələrin maliyyə sferasına xeyli səviyyədə təsir edən təlimatları qəbul edən Aİ tərəfindən aparılır.

Banklara nəzarət üzrə metodoloji sahənin inkişafı, onun Bazel standartlarına müvafiqliyinin təmini üçün tənzimləyici qurumlar aşağıdakı tədbirləri görürlər :

- Prudensial olan hesabatlılıq sistemi, müvafiq standartlar aid edilməklə kapitalın adekvatlığı, risk menecmentinin inkişafı.
- Banklara nəzarət prosedurunun aparılması, onun təşkilində metodoloji sahənin formalaşdırılması.
- CAMELS reyting sisteminə uyğun bankların fəaliyyətinin yoxlanılması, dünyəvi prinsiplərə müvafiq qiymətləndirmə prosedurları.

BHB tərəfindən bank sektorunda yaranan böhranların qarşısının alınmasına yönəldilən erkən qarşısını önləmə üsullarından istifadə etmək tövsiyə olunmuşdur. Belə üsullar geniş formada BK-nin problemləli bank qurumlarına nəzarət haqqında

təlimatında izah edilib. Təlimatın birinci bölməsi böhranın məhdudlaşdırılmasının metodoloji sisteminə, ikinci bölməsi vəziyyətin bərpası proseslərinə və böhranın yox edilməsinə yönəldilib. Təlimatda sarsıntıların öncədən qarşısının alınmasında statistik modellər əsasında bankların ümumi fəaliyyətinin keyfiyyət, kəmiyyət göstəricilərinin ümumi qiymətləndirilməsindən ibarət xüsusi nəzarət üsulları, məlumatların ələ alınması yolları, planlaşdırılmış tədbirlər tövsiyə edilib. Kəmiyyət xarakterli nəzarət dedikdə, bank üzrə mövcud kəmiyyət tələblərinə nəzarət nəzərdə tutulur. Keyfiyyət xarakterli nəzarət dedikdə isə keyfiyyət tələblərinə nəzarət nəzərdə tutulur. Tələblərin pozulmasının limitlənməsi üçün onların pozulmasına şərait yaradacaq səbəblərin müəyyənlişməsi isə önəmlidir. Bankların kifayət qədər kapitalla sahib olmaması əhalinin uzunmüddətli inamını qazanmasına şərait yaratmır. Onlar əhalinin etibarını qazanmaq üçün öncə yetərli kapitalla sahib olmalıdırlar. Bank qurumlarının ödəmə qabiliyyətinin zəifləməsi zamanı kapital son müdafiə vasitəsi hesab edildiyindən, kapitalının ən aşağı məbləğinə olan tələb qaydaları bank nəzarəti üçün xüsusi bir element sayılır. Nəzarətin bank sahəsində yüksək rəqabətin inkişafına təsirləri olsa da, o bankın iflas etməməsinə təminat vermir. Çünki iqtisadi seqmentlərin iflası riskli əməliyyatların müəyyən hissəsi olaraq bankların özlərinin apardıqları fəaliyyət istiqamətindən xeyli dərəcədə aslıdır.

Beləliklə, son zamanlarda daha geniş diqqət yönəldilən nəzarət və tənzimlənmə tədbirləri maliyyə sisteminin xüsusilə də bank sahəsinin sürətlə böyüməsində, onun etibarlılığının qorunmasında mühüm vasitə olaraq görülür. Ümumilikdə bankların iflasının qarşısının alınması banklara nəzarət sisteminin əsas vəzifəsi deyildir. Onun vəzifələrinə bank fəaliyyətini və onunla əlaqədar riskləri tənzimləməklə cəmi sistem çərçivəsində kollapsın məhdudlaşdırılması aid edilir. Bank nəzarətini bank sahəsinin sabitliyinin, onun kreditorlarının, səhmdarlarının qanuni maraqlarının qorunmasına, sistemin inteqrasiyasına şərait yaradacaq mühüm institut hesab etmək mümkündür.

1.2. Bank nəzarətinin həyata keçirilməsində yanaşmalar

Son dövənlərdə banklara nəzarət və onların tənziqlənməsi funksiyaları ilə əlaqəli dünya üzrə geniş müzakirələr aparılmış və banklara nəzarət üçün daha effektiv tədbirlərin görülməsi mühüm hədəf olaraq qarşıya qoyulmuşdur. Müzakirələrdə bu yöndə fəaliyyət üzrə müxtəlif fikir ayrılıqları, fərqli yanaşmaların olduğu müəyyən edilmişdir. Bəzi mütəxəssislər banklara nəzarətin rolunun önəmliliyini ifadələmiş və onu ölkənin maliyyəsinin sabit vəziyyətinin qorunması üçün faydalı bir addım kimi yüksək qiymətləndirmişlər. Başqa qrup mütəxəssislər nəzarət sisteminin fəaliyyətinə əsasən ikinci məsələ kimi baxmışdır. Məhz bu səbəblərdən iqtisadi mühitdə bank təşkilatlarına nəzarətedici qurumların rolu ilə bağlı arqumentlər əsasında onların fəaliyyəti barədə göstərilən fərqi fikirlər formalaşmışdır:

1) Vətəndaşlar öz pul vəsaitlərini banklarda əmanət kimi qoyarkən bank seçimində yanılmamaq üçün bankların maliyyə fəaliyyətinin tam qiymətləndirilməsində yetərli imkanlara sahib olurlar. Bunun nəticəsində isə əhalinin maddi itki ehtimalı yaranır və onların riskli qərar qəbul etməsinə əsas olur. Məhz belə vəziyyətdə vətəndaşların maddi ziyandan müdafiə olunması üçün bank qurumlarının cəmi maliyyə stabilliyinin qiymətləndirilməsini təmin edən məsuliyyətli bir quruma ehtiyac formalaşır və bunun səlahiyyəti isə xüsusi nəzarət orqanının üzərinə düşür.

2) Bank qurumlarının likvidliyi ilə ödəmə qabiliyyəti arasında qarşılıqlı asılılıq olur. Onun öhdəliklərinin vaxtında, tam şəkildə təmini üçün faktiki likvidliyinin müntəzəm saxlanması labütdür. Əks halda mövcud aktivlərini satmaqla qazandığı gəlirlər hesabına öhdəliklərini təmin etməyə məcbur qalması mümkündür. Bu bankın gəlirinin azalması və ödəmə qabiliyyətinin geriləməsi ilə nəticələnər. Belə hallarda bank nəzarəti qurumu likvidlik üzrə normativlər müəyyənləşdirərək riayət edilməsinə və bankın ödəmə qabiliyyətinin zəifliyinin qarşısının alınmasına nəzarət edir.

Maliyyə sabitliyinin təhlükəsizliyi yönündə nəzərdə tutulan tədbirlər banklara nəzarət sistemində cəmlənmişdir. Bank nəzarətinin düzgün təşkili, effektiv fəaliyyət göstərməsinin son dövənlər daha çox önəmli hesab edilən məsələlərindən biri məhz

nəzarət sisteminin təşkilati strukturunun düzgün formalaşdırılmasıdır. Bank nəzarəti qurumunun sərbəstliyi məsələlərinə yanaşmaların müxtəlif olması bankların iqtisadi sferadakı roluna olan yanaşmalarda fərqli fikirlərin ortaya çıxmasına əsas olmuşdur. Bank qurumlarına nəzarət strukturunun sərbəst olmasının tərəfdarları iqtisadi mühitin inkişafına effektiv təsir göstərə bilmədikləri üçün bu məsələlərdə bankların neytral yanaşması fikrini ifadə edirlər və bank nəzarətini iqtisadiyyatın görünən nəticələri ilə əlaqələndirməyin mənasız olduğunu ifadələyirlər.

Banklara nəzarət sistemi çərçivəsində müxtəlif yanaşmalar olduğundan xüsusi bir nəzarət sisteminin vacibliyinə olan yanaşmaların əks göstəriciləri də mümkün olur. Misal olaraq, C.Benston söyləmişdir ki, banklara nəzarətin xeyrini ifadə edən faktiki göstəricilər zamanla öz aktuallığını itirmiş, yeni dönmənin müvafiq tələblərinə uyğun olmamışdır. Benston və onun tərəfdarları bankın xidmətləri bazarında lisenziyanın verilməsinin, filialların təşkil edilməsinin, bank əməliyyatlarının limitlənməsinin bir məna ifadələmədiyini söyləmişlər.

Banklara nəzarətin başqa quruma verilməsi və yaxud MB-ın səlahiyyətində olması kimi məsələlərin müzakirəsi əsasında nəzarət strukturunun yaradılmasına dair başqa fikirlər də vardır. A.R.Bratkon təkliflərində əmanətçilərin, bank xidmətlərindən yararlananların vəziyyətinin bank lisenziyalarının kimə təqdim edilməsindən asılı olması fikrini ifadələmişdir. Onun fikrincə, kredit qurumlarının qeydiyyatına alınması, onların fəaliyyətinin rəsmiləşdirilməsi üçün xüsusi dövlət idarəsi olaraq uyğun Bank Komissiyasının yaradılması və səlahiyyətlərin verilməsi daha effektiv nəticə yaradar. Rusiya iqtisadçısı Fetisov isə A.R.Bratkonun bu fikrinə qarşı söyləmişdir ki, MB başqa kredit qurumlarının işinə nəzarət vəzifələrini yerinə yetirirsə də, lisenziyaların təqdim edilməsi, ləğv olunması onun səlahiyyətlərinə aid deyilsə, bu halda nəzarət qurumu olaraq MB qeyri-səmərəli fəaliyyət göstərmiş olacaqdır. Lakin belə qarışıq nəzarət quruluşu müvafiq qurumlar arasında narahatlığa yol açar və bununla bank nəzarətində maraqların ikinci məsələyə keçməsi ehtimalı da çoxalır.

İstənilən bir bankın iflası başqa bankların da zəifləməsinə hətta bəzi hallarda bütün sektora olan etibarın azalmasına vəsələ olar. Bu çərçivədənisə bank nəzarətinin

öncə sahənin sistem risklərinin limitlənməsi ilə dayanıqlığının təmininə yönəldilməsi üstün sayılır. Bank nəzarətinin prioritetlərinə əmanətçilərin mənafeələrinin və onların vəsaitlərinin qorunması aiddir. Fərqli ölkələrdə banklara yönələn nəzarət üzrə olan səlahiyyətlər və mövcud faktiki öhdəliklər müxtəlif qaydada, fərdi xüsusiyyətlər ilə bölünmüş, onlara uyğun gələn müvafiq atesstasiya qaydaları göstərilmişdir. Belə bölgü istiqamətində göstərilən üç yanaşma ayrılmışdır:

Birinci yanaşmada bank nəzarəti istisnasız olaraq MB tərəfindən aparılır. Bu yanaşmanın tətbiq olunduğu ölkələrə B.Britaniyanı, Niderlandı, İtaliyanı göstərmək mümkündür.

Banklara nəzarət ikinci bir yanaşmada isə qarışıq sistem kimi tətbiq edilir. Bu sistemdə nəzarət çərçivəsində mövcud səlahiyyətlər, öhdəliklər MB ilə başqa orqanlar arasında müvafiq qaydalarda bölüşdürülür. Qarışıq sistemin tətbiq olunduğu ölkələr sırasında ABŞ, Fransa, Yaponiya və Almaniyayı göstərmək olar.

Üçüncü bir yanaşmada nəzarət tədbirləri MB tərəfindən deyil başqa spesifik strukturlar tərəfindən aparılır. Belə ölkələrdən Kanada, İsveçrəni göstərmək olar.

MB-in monetar siyasətinin səmərəli həyata keçirilməsində məsuliyyət daşması vahid mənada şərh olunaraq qəbul edilsə belə, banklara nəzarət üçün məsuliyyəti məsələsində fərqli yanaşmaların mövcud olduğu müəyyən olmuş bu isə nisbətən geniş müzakirəli məsələ sayılmışdır. Banklara və cəmi maliyyə sferasına nəzarətin xüsusi qurum tərəfindən aparılmasının üstün nəticələri qazanmağa imkan yaradacağı ehtimal edilmişdir. Banklara müstəqil nəzarət sisteminin qurulmasının arqumentləri isə bir sıra fərqli yönlü səbəblərdən təzahür edir:

1) Monetar siyasətin nəticələrinin düzgün qiymətləndirilməsi. Monetar və banklara nəzarət siyasətlərinin vahid qurum tərəfindən tətbiqi, qurumun həyata keçirdiyi pul siyasətinə nəzarətin onun özü tərəfindən aparılması kimi anlaşılır. Belə vəziyyətdə isə monetar siyasətin qiymətləndirilməsinin obyektivliyi istənilən halda şübhə altında qalır.

2) Monetar və banklara nəzarət siyasəti məqsədlərinin və maraqlarının münaqişəsinin qarşısının alınması. MB son kreditor instansiyası olaraq tanınır, kredit qurumlarında

likvidliyi formalaşdırır və bu da maliyyə sabitliyinə təsir göstərərək, istənilən bankda yaranmış qeyri-sabitliyin başqa bir banka yayılmasının qarşısını almış olur.

3) Mənəvi risk məsələlərinin məhdudlaşdırılması. Bir çox iri bankların rəhbərlərinə görə, bank qurumlarının ödəniş qabiliyyətinin olmamasına əsaslanan risklər məcmu sistemə və monetar siyasətə də təsir etdiyindən son kreditor instansiyası olaraq MB onların maliyyələşdirilməsinə yardım edəcəkdir. Bu isə banklarda müəyyən mənada bir rahatlıq yaratmış olur. Məhz belə səbəblərdən banklar bank nəzarəti qurumunun son kreditor instansiyası kimi çıxış etməməsinə əmin olarsa, cəmi sistemdə səmərəli nəticələrin qazanılması mümkün olar. Yəni, belə şərait olduqda banklar öz işinə daha ciddi yanaşaraq səmərəli fəaliyyət göstərməyə çalışırlar.

Azad modelin inkişafına baxmayaraq, MB tərəfindən banklara nəzarətin vacibliyini açıqlayan yekdilliklər isə aşağıdakı bəzi səbəblərdən yaranır:

1) Monetar siyasətin yerinə yetirilməsində banklar mühüm vasitə kimi tanındığı üçün bu sahənin sabitliyi pulun sabitliyinə əsaslanır və bankların stabil olmayan fəaliyyəti şəraitində ölkənin monetar siyasətinin də effektiv olması mümkün olmaz.

2) MB ölkədə pulun emissiyası və tədavülünü tənzimləyən bir qurum olaraq yerinə yetirdiyi funksiyalarla yanaşı banklar bankı səlahiyyətlərini həyata keçirir. O, iqtisadi subyektlərə və vətəndaşlara hesablaşma və kredit xidmətləri göstərməyə də bank kimi qalmaqdadır. Başqa banklar kimi onunda özünün müştəriləri mövcuddur. Pul-kredit qurumlarında likvidliyin təmini üçün onlara MB tərəfindən xüsusi kreditlər verilir və etibarlılığını aydınlaşdırmaq üçün onların fəaliyyəti hər zaman təhlil edilir. Beləliklə, MB tərəfindən banklara nəzarətin tətbiqinin zəruriliyini şərtləndirən əsas ünsürlərdən biri onun bank qurumlarının maliyyələşdirilməsi funksiyalarını həyata keçirməsidir. Ümumilikdə MB yalnızca monetar siyasət yönümlü funksiyalarının məqsədləri üçün deyil, bu sektorun sağlamlığı və dayanıqlığının qorunmasında da strateji rol oynayır.

3) Bəzi mənbələrdə bankların fəaliyyətinə nəzarətin təşkilinin ixtisaslaşmış orqana həvalə edilməsi bank nəzarətinin effektiv mexanizmi hesab edilməmiş və yeni

nəzarət quruluşunun fəaliyyətə başlaması üçün çox zamana və xeyli vəsaitə ehtiyac duyulduğu ifadə edilmişdir. Müstəqil olan nəzarət qurumuna müvafiq funksiyaların verilməsinin cəmi sektorun tənzimlənməsində əlavə təhlükələrin yaranmasına səbəb olacağı söylənmişdir. Kredit qurumlarına nəzarət siyasətinin etibarlılığı yalnız MB-dan deyil, daha çox nəzarət qurumunun müstəqilliyindən asılı olur. Müvafiq səbəblərə əsasən fərqli ekspertlər qarışıq formalı nəzarət quruluşunu nisbətən üstün tutmuşlar. Belə qurulmuş nəzarət sistemi öncələrdə ABŞ, Almaniya və Fransada müşahidə edilmişdir.

4) Təşkilati bölgü ilə nəticələnməyən məsuliyyət bölgüsünün olması zəruri məsələdir. Məsuliyyətin paylaşdırılması qurumun müstəqilliyinə əsas vermir. Bunun səbəbi isə nəzarət funksiyalarının tətbiqi üçün yaradılan vahid təşkilatın strukturunun səmərəli görünməməsidir. Banklar və monetar hökumətlər arasında koordinasiyalı fəaliyyətin və məsuliyyətin bölgüsü təşkilatı bölgünün effektiv üsulu sayılır. Misal üçün, MB-ın strukturunda bank nəzarəti qurumu üçün müəyyən dərəcədə sərbəstlik verilməsini göstərə bilərik.

Son dövrlərdə ölkələrin MKT-nın dünya üzrə mövcud iri bank təşkilatları ilə müntəzəm əlaqələri yüksək dərəcədə genişləndiyindən maliyyə kredit sektorunda nəzarətedici qurumlar arasında münasibətlərin artırılmasının önəmliliyi müzakirəli bir məsələ olmuşdur. Bu isə avropanın ölkələrində MKT-nın fəaliyyətinə nəzarəti aparan vahid nəzarət strukturunun yaradılmasına və tənzimlənmə işlərinin tətbiqinə vəsile olmuşdur. Belə nəzarətin spesifikliyi isə xüsusi nəzarət qurumunun təkə bank nəzarəti vəzifələrini deyil, ümumilikdə maliyyə sistemi üzrə olan nəzarəti özündə birləşdirən bir qurum kimi yaradılması ilə izah olunur. Bu banklar ilə bərabər maliyyə sisteminin elementlərinin iqtisadi mühitdə rolunun yüksəldilməsi ilə əlaqədar onlara nəzarətin vahid qurum tərəfindən tətbiqi, cəmi maliyyə sisteminin dayanıqlığının gücləndirilməsi və uyğun vəzifələrinin təmini üçün şəraitin qurulması məqsədlərinə müvafiq olaraq xarakterizə edilir. Qeyd olunanlar əsasında bank fəaliyyətinə nəzarəti aparan orqanın üzərinə bankların stabil fəaliyyətinin təmini üçün yüksək dərəcəli olan məsuliyyət düşür. Birləşdirilmiş bank nəzarəti qurumunun mühüm vəzifəsi isə

müvafiq nəzarət normaları çərçivəsində cəmi sistem maraqlarının qorunması, bankların idarəçiliyinə nəzarət, sistemli risk təhlükəsinin təhlil edilərək qiymətləndirilməsi və limitlənməsidir.

MKT-na nəzarət, onların tənzimlənməsi istiqamətində aşağıdakı məqsədyönlü və üstün tədbirlər görülür:

- 1) Yeni yaradılan bank təşkilatlarına xüsusi lisenziyaların təqdim edilməsi.
- 2) Banklarda xarici, həmçinin daxili nəzarətin təşkili.
- 3) Ümumi maliyyə sektorunda yüksək səmərəli və effektiv idarəçilik strukturunun olması və müvafiq qaydaların təmini.
- 4) Zəruri hallarda isə maliyyə kredit qurumlarının ləğvi və sairə.

Bank nəzarətinin başlıca mərhələsi olan lisenziyalaşdırma prosesi cəmi iqtisadi mühitin inkişafının və bir növ bank qurumlarının möhkəmliyinin təməli hesab olunur. Çünki banklara nəzarətin strateji mərhələsi sayılan lisenziyalaşdırma açılan bir bankın gələcək fəaliyyətinin möhkəmliyinə zəmanət verməsə də, bazarda sağlam bankların yaradılması və stabil olmayan bankların azaldılmasında önəmli rola malikdir.

Bank qurumlarına nəzarətdə daxili nəzarət anlayışının da yüksək əhəmiyyətli rolu danılmazdır. İstənilən bir bankda effektiv fəaliyyətin təmini üçün daxili nəzarət bölməsinin təşkili vacib faktorlardandır. Qurumda risk ehtimalının azalmasına şərait yaradan belə nəzarət bankların müvafiq olan daxili strukturları tərəfindən aparılır. Nəzarətin nəticələri haqqında məlumatlar təşkilatın rəhbərliyinə verilir. İstənilən bir bankda düzgün daxili nəzarət tədbirləri tətbiq edilərsə, həmin bank nisbətən daha az təhlükə ehtimalı ilə qarşılaşmış olacaqdır. Belə nəzarət banklarda sabitliyə maneçilik yaradan risklərin, zərərlərin idarəçiliyinə, idarəetmənin və nəzarətin effektivliyinin yüksəldilməsinə və təhlilinə sistemli yanaşaraq kredit qurumlarının qarşıya qoyulmuş hədəflərinə çatmaqda yardım edən, təminatlar və müəyyən tövsiyələr verən obyektiv fəaliyyət istiqamətidir. Onun önəmli sayılan vəzifəsi isə bank təşkilatlarında əlverişli və effektiv fəaliyyət istiqamətinin yaradılması, gözlənilən risk təhlükəsinin düzgün idarəçiliyi, həmçinin mövcud faktiki dəyişikliklərə tez zamanda müəyyən münasibət

göstərilməsi üçün formalaşdırılan xüsusi daxili nəzarətin adekvatlığı və səmərəliliyini müəyyənləşdirməkdir. Daxili nəzarətin adekvatlığının saxlanması üçün bank tərəfindən aşağıdakı müvafiq qaydaların və prinsiplərin üstün tutulması gərəklidir:

- a) Təşkilati strukturun mükəmməliyini.
- b) Önemli uçot və siyasət qaydalarını.
- c) Aktivlərin müdafiə edilməsi istiqamətində görülən mühüm tədbirləri.
- d) Daxili nəzarət üçün səmərəli olan proqramı.

Bank təşkilatlarında daxili nəzarətə aşağıdakı önəmli tədbirlər aiddir:

1. Bank təşkilatlarının işinin təkmilləşməsinə təkliflərin yaradılması.
2. Keçirilən yoxlamalar əsasında əldə olunan nəticələrin müzakirə olunması.
3. Bank, valyuta, həmçinin başqa normativlərə bankların fəaliyyəti zamanı riayət etməsinin qiymətləndirilməsi.
4. Daxili nəzarət quruluşunun, gözlənilən risklərin idarə olunmasının səmərəliliyinin və effektivliyinin düzgün və zamanında qiymətləndirilməsi.
5. Bankın maliyyə göstəricilərinə uyğun onun vəziyyətinin və fəaliyyəti üzrə inkişaf səviyyəsinin qiymətləndirilməsi.
6. Rəhbər işçilərlə daimi olaraq görüşlərin aparılması.

Xüsusi daxili nəzarət proqramı üzrə tətbiq edilən nəzarət mexanizmləri yalnız əməliyyatlar, saxtakarlıq, qeyri-səmərəlilik, qəsdən manipulyasiya, uyğunsuzluqlar nəticəsində yaranan zərərin minimallaşdırılması təmin edildikdə qüsursuz sayıla bilər.

Bank təşkilatlarının işinin tənzimlənməsində tətbiq edilən xarici nəzarətdə görülən preventiv tədbirlər:

1. Verilmiş hesabatlara uyğun olaraq qanuni normativlərə riayət olunmasına nəzarətin təşkili.
2. Risklərin bank qurumları tərəfindən idarəçiliyinin təmin olunması.
3. Bankların maliyyə vəziyyəti, ümumi fəaliyyəti barədə geniş maliyyə təhlillərinin aparılması.
4. Faktiki öhdəliklərin təmini üçün likvidliyin adekvatlığının saxlanması.
5. İtkilər müşahidə olunarsa bankların maliyyə davamlılığının qiymətləndirilməsi.

4. Uyğun normativ və metodoloji sənədlərin hazırlanması.
5. Şübhəli əməliyyatların aydınlaşdırılması, verilən göstərişlərin, təlimatların icrasına müvafiq nəzarətin tətbiqi.

Effektiv nəzarət atmosferi səmərəli bank auditinin tətbiqi ilə yaradılır və bankda aparılan əməliyyatları təhlil edir. Bank auditin yüksək əhəmiyyət ifadələyən, məxsusi xüsusiyyətlərə sahib olan növlərindədir. Bank auditin dedikdə ölkədə bankların kənar audit təşkilatları tərəfindən auditin nəzərdə tutulur. Bank auditini aparın belə subyektlər də bank təşkilatlarına nəzarət sahəsinin önəmli elementləridir. Bank auditinin məqsədi kredit təşkilatının mühasibat (maliyyə) hesabatının düzgünlüyünün yoxlanılması, kredit təşkilatı tərəfindən aparılan əməliyyatların ölkədə qüvvədə olan qanunvericiliyin tələblərinə uyğunlaşdırılmasıdır.⁶ Kredit qurumlarında aparılan auditin vəzifələri:

- 1) Maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin təhlili.
- 2) Aktiv və passivlərinin formalaşmasının və quruluşunun təhlili.
- 3) Vəsaitlərin səmərəli yerləşdirilməsinin yoxlanması baxımından kredit təşkilatının ödəmə qabiliyyətinin, likvidliyinin təhlil olunması.⁷
- 4) Maliyyə fəaliyyəti üzrə nəticələrinin proqnozlaşdırılması.
- 5) Maliyyə fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi, onun dayanıqlığının və likvidliyinin artırılması üzrə tövsiyələrin hazırlanması.⁸
- 6) Mühasibat uçotunun düzgün qurulması, təkmilləşdirilməsi.
- 7) Əməkdaşlarının peşəkarlığının artırılması və sairə

Bu vəzifələr arasında sıx, üzvi bağlılıq vardır və onlar eyni bir məqsədə, yəni kredit təşkilatının fəaliyyətində sabit inkişafa nail olunması, onun fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəlməsi, nəticələrin yaxşılaşması, gələcək, uzunmüddətli

⁶ AMB. "Banklarda daxili nəzarət və daxili auditin təşkili barədə qaydalar"

⁷ AMB. "Banklarda daxili nəzarət və daxili auditin təşkili barədə qaydalar"

⁸ AMB. "Banklarda daxili nəzarət və daxili auditin təşkili barədə qaydalar"

perspektiv üçün etibarlı zəmin yaradılması və bütövlükdə ölkənin bank sisteminin dayanıqlığının təmin edilməsinə xidmət edir.⁹ Bankların möhkəmləndirilməsi, sabit fəaliyyəti, inkişafı və beynəlxalq bank sistemində inteqrasiya olunmasına şərait yaradır. Bank auditinin müvafiq xüsusiyyətləri onun kökündən, tarixi inkişafından, mövcud şəraitindən, qəbul edilən normativlərindən, bank auditini üzrə fəaliyyət qaydaları və necə tətbiq edilməsindən yüksək asılı olur.

Yeni şəraitdə konsolidə olunmuş bank nəzarəti strateji bir əhəmiyyət sərgiləyir. Konsolidə olunmuş bank nəzarətinin inkişafı bankların fəaliyyətinə nəzarəti aparən BK-nin müvafiq işlərinə əsasən formalaşmışdır. Belə nəzarətin tətbiq olunması fikri 1970-ci ildə BK tərəfindən irəli sürülmüşdür. İEÖ-də bu nəzarəti tənzimləyən xüsusi qaydalar, normalar qəbul edilmişdir. Belə nəzarət vasitəsi ilə xüsusi nəzarət qurumu tərəfindən bankın aid olduğu qrupun maliyyə nəticələrinə, hesabatlarına uyğun qiymətləndirilməsi aparılır. Qrupa aid edilən bankların maliyyə nəticələrində göstərilən məlumatlar birlikdə konsolidə edilmiş formada əks etdirilir. Konsolidə olunmuş nəzarət Aİ-a üzv dövlətlərdə məcburi sayılır və fərdi dövlətlərdə müxtəlif spesifik cəhətləri mövcuddur.

Kredit qurumlarına nəzarət tədbirlərində risklərin məhdudlaşdırılması başlıca prioritet istiqamət olaraq görülür. Bank təşkilatlarının işinin qiymətləndirilməsi bank sektoruna nəzarətin səmərəliyi və effektivliyi üçün olduqca önəmlidir. Çünki xüsusi nəzarət qurumu tərəfindən kompleks qiymətləndirmənin tətbiqi vasitəsi ilə bankların hansı mövqedə dayandığını müəyyən etmək mümkündür. BK tərəfindən imzalanmış Bazel sazişlərində bankların fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi üçün müxtəlif əsas yanaşmalar göstərilmişdir. Belə ki, Bazel I sazişi kredit risklərini qiymətləndirilmə üzrə bütün banklara yalnız vahid yanaşma təklif etdiyi halda, sonralar Bazel II standartında isə aktivlərin qiymətləndirilməsi üzrə fərqli yanaşmalar təklif edilmişdir.

Maliyyə qurumlarının fəaliyyətinə yönələn birləşdirilmiş nəzarət strukturları,

⁹ AMB. "Banklarda daxili nəzarət və daxili auditin təşkili barədə qaydalar"

meqatənzimləyicilərin yaradılması isə dünya üzrə maliyyə institutlarını tənzimləmə sistemlərinin inkişafı istiqamətində müasir tendensiyalardan biridir. Aİ çərçivəsində meqatənzimləyicilərin formalaşmasının prinsipləri fərqlidir. Tamamilə inteqrasiya olunan meqatənzimləyicilər üç, vahid institutda mərkəzləşən tənzimlənmə iki, üç idarədən ibarət olan tənzimləmə strukturu altı, konfederal olan sistem isə bir ölkədə vardır. İki ölkənin sistemində hələ dəyişiklik prosesləri aparılır. Yeddi dövlətdə isə MB-ın daxilində olan, yaxud onunla daim əlaqədə olan nəzarət strukturu mövcuddur.

Nəzarətedici qurumlar bankların vəziyyətini, parametrlərini qiymətləndirərək düzgün qərarların alınmasında statistik öncədən qarşısını alma modellərindən istifadə edirlər. Xarici təcrübədə son illərdə CAMELS sistemi bankların ümumi işlərinin qiymətləndirilməsi, onların reyting üzrə tutduğu yerinin müəyyən edilməsində əsas etalon və əhəmiyyətli sistem olaraq tanınmışdır. Qiymətləndirmə sistemi qurularkən öncə bankların bu sistemə uyğun müxtəlif meyarlar, müvafiq komponentlər əsasında qiymətləndirilməsi aparılır. Reyting sistemində birləşdirilmiş beş fərqli və müvafiq meyarlar əsasında kompleks dəyərləndirmə təmin edilərək bankların faktiki maliyyə vəziyyəti, reyting üzrə yerləri müəyyən edilir. CAMELS sisteminin tətbiqi tənzimləmə ilə kifayətlənmir. Qiymətləndirmə üçün strateji səlahiyyətlər tamamilə tənzimləyicinin idarəçiliyində olur. Belə sistem kənardan nəzarət məqsədi ilə də tətbiq olunur. Bankın işinə aid bütün meyarlar qiymətləndirmədə diqqətə alınır. CAMELS sistemini formalaşdıracaq komponentlər yaradılarkən, eyni maliyyə aktivini başqa komponentlərdə istifadə edilə bilər. CAMELS sisteminin komponentləri:

C (Capital) Kapital yetərliliyi - bu komponent ilə bankın mövcud kapitalının yetərliliyi qiymətləndirilir. Bankların kapital yetərliliyini qiymətləndirərkən nəzərə alınan bəzi meyarlar aşağıda göstərilmişdir:

- 1) Kapitalının strukturu və keyfiyyətinin, maliyyə vəziyyətinin bankın böyüklüyünə nəzər yetirərək qiymətləndirilməsi.
- 2) Təcili əlavə kapitalla ehtiyac duyulduqda əldə edilən mənbələrin vəziyyəti.
- 3) Problemləli olan aktivlərin vəziyyəti, onlara yetərli ehtiyatların olub-olamamasının qiymətləndirilməsi.

- 4) Balansın strukturunun müxtəlif risklər nəzərə alınmaqla aydınlaşdırılması.
- 5) Balansdan kənar fəaliyyətin yaratdığı cəmi risklərin dəyərləndirilməsi.
- 6) Mənfəətinin ümumi vəziyyəti.
- 7) Kapital bazarlarına və digər sərmayə mənbələrinə yönəlmə imkanları.

A (Asset) Aktivlərin keyfiyyəti - bu komponent ilə bankın mövcud aktivlərinin keyfiyyəti qiymətləndirilir. Bankın aktivlərinin keyfiyyəti qiymətləndirilərkən nəzərə alınması labüt olan bəzi meyarları aşağıda göstərilmişdir:

- 1) Kredit münasibətlərinin məhsuldarlığı, uyğunluğu, şərtləri, idarəçiliyi üzrə olan qiymətləndirmə, kredit üzrə önəmli risk qiymətləndirilməsinin aparılması.
- 2) Problemlə aktivlərin müəyyənlişməsi və nəzarətinin aparılması.
- 3) Kredit ehtiyatlarının faktiki vəziyyəti, zərərlər üzrə məcburi ehtiyatların ayrılması.
- 4) Kredit riskinin miqdarı, balansdankənar fəaliyyətdə verilən təminatların, aparılan əməliyyatların, kredit hədlərinin qiymətləndirilməsi.
- 5) Kredit və yatırım portfelinin qiymətləndirilməsi.
- 6) Aktivlərin artımının qiymətləndirilməsi.

M (Management) İdarəçilik keyfiyyəti - idarəçilik fəaliyyətinin keyfiyyətini təmsil edir. Bu komponentin bəzi meyarları aşağıda göstərilmişdir:

- 1) Bank qərarlarının idarəçilik heyəti tərəfindən dəstəklənməsi üzrə mövcud şərtlər.
- 2) İdarə heyətinin fəaliyyətinə aid riskləri idarə etməsində uğurları və strategiyaları, sektordakı inkişaf istiqaməti, yeni məhsullara, xidmətlərə uyğunluğu.
- 3) Fəaliyyəti üzrə daxili idarəetmə sistemlərinə uyğun siyasətlərin formalaşması.
- 4) Bankın idarəçiliyi və risk sistemlərinin quruluşu, böyüklüyü, yetərliliyi.
- 5) Qanunvericilik bazasına uyğun fəaliyyəti.
- 6) İdarəçilikdə əldə edilən uğurları və risk profili.

E (Earnings) Gəlirinin keyfiyyəti - bu komponent ilə bankın gəliri onun faktiki strukturu nəzərə alınmaqla qiymətləndirilir. Diqqətə alınması önəmli olan meyarları aşağıda göstərilib:

- 1) Qazanc vəziyyətinin sabitliyinin qiymətləndirilməsi.
- 2) Bölünməmiş mənfəətlə bankda yetərli kapitalın yaradılmasının qiymətləndirilməsi.

- 3) Gəlir mənbələri və keyfiyyəti.
- 4) Bütçə quruluşu və onun idarəçiliyi üzrə bilik sistemlərinin qiymətləndirilməsi.
- 5) Gəlirlərin bazar riskinə təsiri.

L (Liquidity) Likvidlik vəziyyəti - bankın likvidliyi bu komponent vasitəsi ilə qiymətləndirilir. Qiymətləndirmədə isə göz önünə alınması vacib olan bəzi meyarları:

- 1) Likvidlik mənbələrinin bu gün, həmçinin gələcək dövrdə qiymətləndirilməsi, likvidlik ehtiyatlarının bankın vəziyyətini uğursuz nəticələrdən qoruması.
- 2) Depozitlərin artımı və sabitliyi.
- 3) Aktivlərin qiymətli kağızlara çevrilməsi, mübadiləsi.
- 4) Bankın likvidlik vəziyyətinin, likvidlik strategiyalarının bazar riskinə təsiri.

S (Sensitivity to market risk) Bazar riskinə həssaslıq - bu komponent ilə bankın faiz dərəcələrində, valyuta mübadiləsində, həmçinin əmtəə qiymətlərində mövcud dalğalanmalardan qaynaqlanan bazar riskinə həssaslığı qiymətləndirilir.¹⁰ Komponent qiymətləndirilərkən göz önünə alınması önəmli olan meyarlar aşağıda göstərilmişdir:

- 1) Bazardakı dalğalanmaların bankın qazancına və kapital dəyərinə təsiri.
- 2) Bankda yaranan bazar riskinin bank idarəçiliyində aydınlaşması və idarə sistemindəki uğurları.
- 3) Bank qurumunun ticarət və valyuta mübadiləsi fəaliyyəti üzrə olan bazar riskinin qiymətləndirilməsi.

Həyata keçirilən analizin son mərhələsində banklar reyting üzrə mövcud beş qiymətdən birinə uyğun gəldiyi yeri tutur.

- 1) Birinci yerdə göstərilən bütün meyarlarda hərtərəfli güclü olan, ən yaxşı fəaliyyət göstərən və dayanıqlı olan banklar təmsil edilir.
- 2) İkinci yerdə təmsil edilən bank sabitdir, lakin müəyyənleşmiş cüzi çatışmazlıqları ortadan qaldırmalıdır.
- 3) Üçüncü yerdə təmsil olunan bank təşkilatlarının fəaliyyətində ciddi nasazlıqların, problemlərin olduğu, onun təmin edici strukturda olmadığı, gözlənilən şoklara qarşı

¹⁰ Yasemin Türker Kaya. "Türk Bankacılık Sektöründe CAMELS Analizi". Eylül-2001

yetərincə dayanıqlı olmadığı müəyyənləşir. Tənzimləyicilərin problemləli olan sahəyə yönəlməsinin, bu yöndə müəyyən tədbirlərin görülməsinin vacibliyi vurğulanır.

4) Dördüncü yerdə dayanan bankın vəziyyəti nisbətən çətinliklidir. Ümumi olaraq ciddi problemləri olan və maliyyə idarəçiliyi üzrə çətinliklər yaşayan banklar təmsil edilir. Bu yerdə göstərilmiş bank onu iflasa aparan maliyyə sarsıntıları ilə üzləşmişdir.

5) Beşinci yerdə çox ciddi maliyyə idarəçiliyi problemləri, yüksək çökmə riski olan banklar təmsil edilir. Bankın kritik maliyyə vəziyyətinin düzəldilməsi üçün hökmən təxirə salınmaz işlərin görülməsi labütdür.

Bankın işlərinə uyğun hesabatlarda bankın axırıncı üç il və həmçinin cari ilin bitirilmiş hesabatında rüb üzrə qeyd olunmuş kapitalı, aktivləri, gəlirləri, öhdəlikləri və xərcləri, lizinq münasibətləri üzrə öhdəliklər, kreditlərin strukturu, problemləli olan kreditlərin təhlili və kredit kartları ilə əlaqədar zərərlər, bankın kapitalının mənbələri və kapitalın risk dərəcəsinə aid faktiki informasiyalara yer verilir.

II Fəsil. Mikro və makroprudensial siyasətin aparılmasının təhlili

2.1. Sistem riskləri

Maliyyə sistemində təzahür edən qeyri-sabitliyin səbəblərinin aydınlaşması zamanı sistem riskinin nəzərə alınmasının strateji əhəmiyyəti vardır və cəmi maliyyə dayanıqlığını zəiflədən mənbələrin təhlilində sistem risklərinin aşkar edilməsi önəmli amillərdəndir. Maliyyə sferasına, ümumilikdə iqtisadiyyata yayılaraq onu çökmə həddinə gətirəcək risklər məhz sistem riskləri adlanır. Sistem riski əsasən ölkənin cəmi iqtisadiyyatına və maliyyə sferasına təsir edəcək xüsusi amillərdən qaynaqlanan bir risk növüdür. Strateji ünsürlərin dəyişməsi ilə bütün təşkilatların eyni anda fərqli dərəcədə təsirləndiyi risklərdir. Sistem riski istənilən ölkədə onun iqtisadiyyatına, maliyyə bazarları sferasına təsir edə bilən amillərdən qaynaqlanır. Misal olaraq isə inflasiyanın səviyyəsi, faiz dərəcələri göstərilə bilər.

İqtisadi ədəbiyyatlarda sistem riski mənbələri ilə bağlı fərqli yanaşmalar vardır. Belə risklərin mənbələrinə əsas və təhlükəli şokların böyük miqyasda toplanması, geniş kredit disbalanslığı və kredit köpüyünün artması aiddir. Sistem risklərini tədqiq edənlər Allen, Eijffinger və Gale (1998, 2000, 2004), H.Minsky (1977, 1982), Rajan, Duffie (1988), Lando (2001), Gorton, Hartmann, Straetmans və De Vries (2004), Diamond (2005), Cassola et al (2008), Tirole (2008), De Bandt, Hartmann və Peydro (2012) olmuşdur. Eijffingerin geniş tədqiqatına görə sistem riski maliyyə sistemi sahələrinin fəaliyyətində qeyri-müəyyənliyin artmasına, dərin etibar itkisinin yaşanmasına, real iqtisadiyyat üzərində mənfi nəticələrə vəsilə olan bir faktordur. Digər tərəfdən, disbalanslıq, etibarsızlıq, maliyyə qurumlarının ortaq risklərə məruz qalmaları, real iqtisadiyyat üzərindəki mənfi xarakterli təsirlər, məlumat məhdudluğu, iqtisadi geriləmə kimi mənfi hallara vəsilə olan müxtəlif sistem riski nəticələrində ifadə etmək mümkündür. Fərqli yollar ilə zəifləmə virusları ümumi maliyyə sferasına geniş miqyasda yayılır.

Maliyyə qurumları, alqı-satqı münasibətləri, maliyyə sisteminin seqmentləri, tətbiq edilən siyasətlər və cəmi sarsıntılar sistem riskinin mənbələridir. Bu isə fərqli

ədəbiyyatlarda sistem riski barədə verilən təriflərdə fərqliliklər yaradır. Sistem üzrə təzahür edən dərin riskin xarakterinin aydınlaşdırılması zamanı isə fərqli yanaşmalar aşkarlanmışdır. Digər bir faktiki yanaşma əsasında, belə narahatlıqlar xarici təsirlərlə deyil, əksinə daxili təsirlər ilə əlaqələndirilir. Sabitliyin pozulmasını mütəmadi fakt kimi səciyyələndirən başqa bir tərəfdarlar tərəfindən sistemə bütünlüklə cərəyan edən ani şok halının daim yarana biləcəyi düşünülmüş və bu halların əzəldən zəif olan pul kredit sistemində faktiki vəziyyətdən asılı olmadan yarandığı qeyd olunmuşdur. Belə bir yanaşmanı üstün tutanlar pul-kredit sferasının zəifliyi və sabitliyinin pozulmasının geniş cərəyan etməsinin mənbəyini likvidlik portfelinin çatışmazlığı ilə izah edirlər. Əmanətlər, nəğd vəsaitlər əsasında formalaşmış öhdəliklərin, tələblərin ixtisarının məcmu sistem çərçivəsində təhlükəli rolunu qeyd edirlər.

Sistem riski özlüyündə böyük ölçüdə müxtəliflik göstərərək bir çox özəlliklərə malik olur. Ümumilikdə iqtisadi, siyasi, sosial risk ehtimalları birlikdə sistem riski sayılır. Bu risk bütün maliyyə sistemini və onun faktiki iştirakçılarını eyni anda, lakin müxtəlif ölçülərdə ehtiva edə bilər. Ödəniş sistemlərinə aid edilən müvafiq maliyyə təşkilatlarından bəzilərinin faktiki mövcud öhdəliklərini təmin edə bilməməsi əsasən zəncirvari formada başqa iştirakçı təşkilatların da mövcud öhdəliklərini təmin edə bilməməsinə və məcmu maliyyə sisteminin böhran vəziyyətinə səbəb olur.

İqtisadi mühitdə təzahür etmiş böhran şəraiti əvvəlcə maliyyə sistemində özünü göstərir və iqtisadi sferanın önəmli seqmenti olan bank sektorunun fəaliyyətində belə risk ehtimallarının nəticələri hər zaman qaçılmazdır. Bank sistemində yaranan yüksək sarsıntılar, nasazlıqlar sistem risklərinin təzahürünə yol verən mənbələrdir. Maliyyə sisteminin önəmli hissəsində dayanan banklarda yarana biləcək problemin, təhlükənin öz yüksək dominant təsiri ilə digər hissələrə də şaxələnərək sistemin hamısını əhatə etməsi mümkün olur. Ölkə banklarında ciddi bir böhran, qeyri-sabitlik təzahür etdikdə, bütün sistem onun təsirinə məruz qalaraq yüksək zərər ilə üzləşir.

Bank sahəsində hər nə qədər öncədən planlaşdırılan tədbirlər olsa belə, onun işinə təsir edəcək müəyyən proseslər, risk ehtimalının mövcudluğunun daimi olaraq nəzərə alınması labütdür. Bank sahəsində mövcud risk ehtimalı dedikdə baş vermiş

proseslərin bankın ümumi aktivlərinə mənfi təsiri və bankın fəaliyyətində öncədən düşünülməmiş məqsədlərinin reallaşmasına əks təsiri olacaq bir zərər kimi ifadə edilir. Riskin görünən hədləri ümumi statistik metodlar, həmçinin dünya üzrə mövcud təcrübələr əsasında müəyyənləşir və verilmiş hədlərdən kənara çıxmalar isə həmin risklərin artımını və azalmasını ifadə edir. Bank sahəsində risk ehtimalı nəticəsi dəqiq müəyyən edilməyən əməliyyatın, xidmətin görülməsi səbəbi ilə təzahür edir. Banklar gündəlik müəyyən əməliyyatlar həyata keçirməklə gəlir qazanırlar, bankın ümumi gəlirlərinin azalması da riskin formalaşmasına vəsələ olur. Bu risklərin yaranmasına gətirib çıxaran bir sıra önəmli amillər də vardır. Bankın xərclərinin, faizli və faizsiz xərclərinin, əməliyyat və əməliyyatla bağlı olmayan xərclərinin qeyri-əsaslı şəkildə artırılması riskə gətirib çıxaran amillərə aiddir. Bank sektorunda formalaşacaq risklər bankların sahəvi, ixtisaslaşmış və regional qrupları üzrə təsnifləşdirilir. Sahəvi olan banklarda dərin təhlükənin səviyyəsi də nisbətən çox olur. Bunun səbəbi isə ümumi risk yükünün yalnız bir sahədə olan bankların üzərinə düşməsidir. Yəni risklərin bir neçə bank arasında paylanması onlar üçün daha yüngül təhlükənin olması deməkdir. İxtisaslaşmış banklar üzrə orta risk səviyyəsi xarakterikdir. Bir sahədə olan böhran başqa bir sahədə mövcud tərəqqi ilə örtülərək banka nisbətən zəif təsir edir. Universal olan banklarda isə riskin səviyyəsi daha aşağı olur. Bunun səbəbi isə belə bankların fərqli müştərilərə xidmət etməsinə əsaslanır. Onların birində yaranmış böhran halları paylanılır və sahə üzrə gözlənilən riskin səviyyəsini nisbətən aşağı salır. Ümumilikdə bank qurumlarının fəaliyyəti, cəlb etdikləri sərbəst vəsaitlər üzrə mövcud faizlərin səviyyəsinin qaldırılması, əmək haqqı xərclərinin, komissiyon haqları üzrə xərclərin, istismar və dividend xərclərinin əsassız şəkildə artırılması məhz maliyyə riskləri ilə nəticələnən amillər sırasındadır.

Bank riskləri birbaşa sistemin fəaliyyətinə əsaslanan endogen (daxili) və onun fəaliyyətindən qaynaqlanmayan ekzogen (xarici) risklərə bölünür. Ekzogen (xarici) risklər sırf xarici amillərlə əlaqədar formalaşır. Endogen (daxili) risklər bilavasitə bank təşkilatlarının fəaliyyətinə əsaslanan riskləri ehtiva edir. Bunlara aid edilən növləri aydınlaşdırmaq:

1) Kredit riskləri - müştərilər tərəfindən borcun və faizin gecikdirilməsi və yaxud heç ödənilməməsi səbəbindən təzahür edir. Kreditin verilməsi prosesində müştərilər yüksək səviyyədə yoxlanılsa da kreditlər üzrə borcların gecikdirilməsi və ümitsiz sayılan kreditlərin hər bir bankda müşahidə edilməsi mümkündür. Kredit prosesi mərhələlərinin yaxşı yoxlanılması, maksimum düzgün olması və kreditlərin daima nəzarət altında saxlanması labüddür. Kredit riski təşkilatın ümumi aktivinin dəyərsiz vəziyyətə düşməsi ilə nəticələnən və debitorların cəmi büdcəsində yaranmış mənfi xüsusiyyətli hadisələr əsasında formalaşan zərərli bir ehtimal kimi anlaşılır. Kredit münasibətlərində risklərin idarəçiliyi üçün faktiki tədbirlər üç növdə fərqləndirilir:

- 1) Kredit münasibətlərində təzahür edən risklərin azalmasına, yaxud tamamilə məhdudlaşdırılmasına yönələn tədbirlər.
- 2) Məcmu bank aktivlərin təsnifatına uyğun olan spesifik tədbirlər.
- 3) Kredit ehtiyatları, həmçinin zərərlə nəticələnə bilən başqa aktivlər üzrə tədbirlər.

Kredit üzrə risklərin idarəçiliyi bu yöndə ixtisaslaşmış və riskin idarəçiliyində məxsusi funksiyalara sahib olan departament tərəfindən aparılır. Kredit sistemində risklərin idarəçiliyində əsas məqsəd məhz mənfi halların qarşısını zamanında almaq, riskin təhlükəsini aşağı səviyyədə saxlamaq, bankın məcmu aktivlərinin sağlamlığını mühafizə etmək, onların hesabına qazanılan gəlirlərin, mənfəətin yaranmış zərərləri bərpa etməsinə nail olmaq. Banklar tərəfindən kreditin risklərinin qiymətləndirilməsi, idarəçiliyi, onların təsdiqi, nəzarət olunması, müvafiq limitlərin tətbiqi, həmçinin yaranmış problemlərin idarəçiliyi kimi önəmli işlər yerinə yetirilir.

2) Bazar riski - maliyyə bazarlarında faiz, valyuta məzənnələrinin, kapital, qiymətli kağızların faktiki qiymətlərinin qalxıb enməsindən qaynaqlanaraq bankların aktivinin ümumi dəyər səviyyəsinin düşməsi və mühüm itkilər ilə nəticələnən bir ehtimal kimi ifadə edilir.

3) Likvidlik riski- bankın aktivlərində olan artımı maliyyələşdirə bilməməsi və öz öhdəliklərini vaxtlı-vaxtında yerinə yetirə bilməməsi riskidir.¹¹ Bankların məhsuldar

¹¹ X.Kazımlı, İ.Quliyev. "İqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi". Bakı- 2011

fəaliyyətinin mərkəzində məhz onun likvidliyi dayanır. Bankın likvidlik risklərinin düzgün idarəçiliyi cəmiyyətin ona olan etibarının və inamının daimiliyinin saxlanması üçün önəmli amildir.

4) Əməliyyat riski - bankın fəaliyyəti üzrə müvafiq prinsiplərinin, əməliyyatlarının məcmu daxili qaydalara, normativlərə uyğun olmaması, təşkilatın işçiləri və yaxud başqalarının ümumi qaydaları pozması ilə xarakterizə olunur. Kompüter yaxud başqa sistemlərdə yaranmış qənaətbəxş olmayan hadisələr, sistemin düzgün işləməməsi və digər faktorların təsiri nəticəsində təzahür edən zərərdir. Çünki yeni şəraitdə banklar müxtəlif fəaliyyət yönləri üzrə yeni texniki vasitələrdən yararlanırlar. İstənilən bir işçinin səhvi yaxud sistemdə digər bir yalnışlıq isə şirkətə dərin zərərə nəticələnə bilər, o yüksək mənfəətdən də məhrum qala bilər.

İstənilən ölkədə bank sahəsində risklərin yaranmasının fərdi səbəbləri olur:

- 1) Ölkədə faktiki iqtisadi vəziyyət.
- 2) Bank sektorunun ümumi vəziyyəti.
- 3) Bank sferası üzrə yüksək təkmilləşdirilmiş normativlərin olmaması.
- 4) Ümumi maliyyə bazarında bankların statusu və mövcud rəqabət şəraiti.
- 5) Bankda yüksək idarəçiliyin təmini.
- 6) Bankın müştərilərinin ümumi sayı və onlarla münasibətləri.

Maliyyə sisteminin sağlamlığına nəzarət müvafiq göstəricilər əsasında aparılır. Bu göstəricilər maliyyə qurumlarının cari sabitliyinin analizində istifadə edilə bilər. Müvafiq göstəricilər təhlükə signalını verir və onlara daim nəzarət edilməlidir. Bank təşkilatlarının ümumi vəziyyətinin, risklərin aydınlaşdırılması üçün göstəricilər:

- a) Ümumi kapitalın həcmi açıqlayan göstəricilər.
- b) Bankın likvidliyi üzrə yaranan riskləri ifadə edən göstəricilər.
- c) Bankın məhsuldarlığı üzrə göstəricilər.
- d) Bank sistemində yaranan risklər üzrə göstəricilər.
- e) Bankın mövcud cəmi aktivlərinin həcmi və keyfiyyətini ifadə edən göstəricilər.

Sistem risklərinin minimumlaşdırılması üçün onların zamanında aydınlaşması, təhlili, həmçinin düzgün idarəçiliyi mütləqdir. Sistem riskinin daimi təhlili və düzgün

qiymətləndirilməsi hədəflərinə iki xüsusi metodun tətbiqi daha məqsədəuyğun sayılır.

1) Birincisi ənənəvi təhlil metodu olan mikroprudensial yanaşma metodu hesab edilir. Fərdi maliyyə qurumlarının ümumi fəaliyyətində, onların cəmi maliyyə vəziyyətində şəffaflığın, sabitliyin qazanılması məqsədi ilə formalaşdırılır.

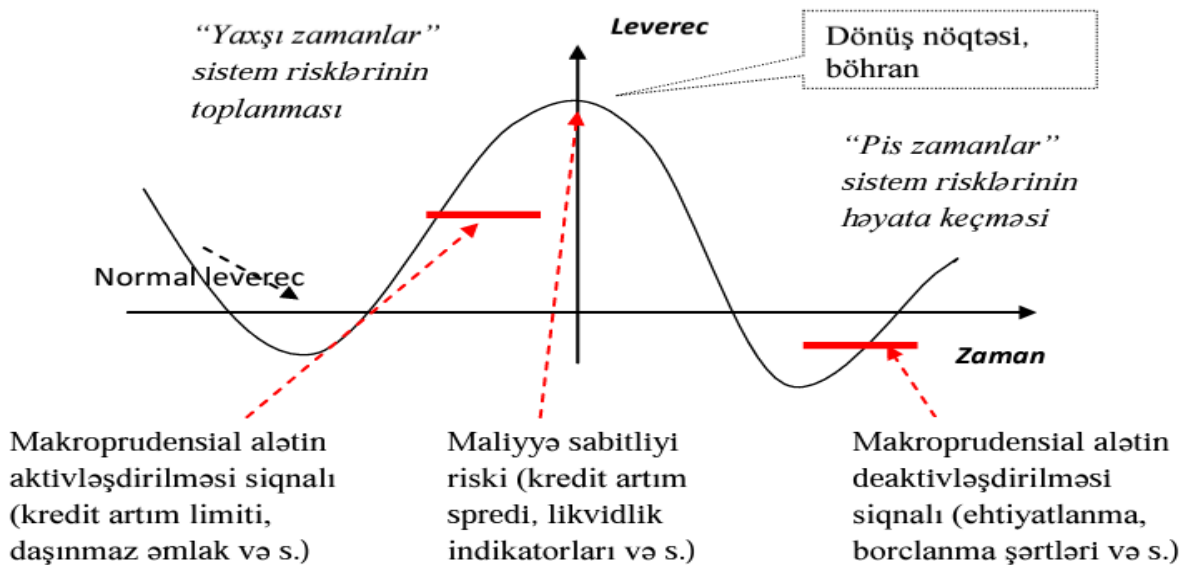
2) İkinci bir təhlil metodu isə makroprudensial yanaşmadır. Belə yanaşma metodu isə ümumilikdə maliyyə sisteminin qarşılaşdığı riskləri ehtiva edir. Qeyri-stabil maliyyə şəraitində makroprudensial yanaşmanın tətbiq olunması ilə öz portfelini risklərdən müdafiə edən müxtəlif fərdi maliyyə qurumlarında da nisbətən sabit olan vəziyyət formalaşır. Kapital səhmdarlar və əmanətçilər üçün stimül və bufer rolundadır. Kapital əmanətçilərin banka olan etibarını saxlayır, əmanət qaçışı riskini isə nisbətən minimallaşdırır. Gəlirlilik və cəmi aktivlər yüksəldikcə banklara kapital həcmi artırmaq asan olur, tənəzzül olduqda, gəlirlilik və aktivlər azaldıqda isə kapitallaşma çətinləşir. Bu zaman kontrtsiklik kapital tələblərinin tətbiqi özünü doğruldur. Makroprudensial siyasətin alətləri bank qurumlarının kapitalı ilə əlaqəli müvafiq tələblərini müəyyən edir. Beləliklə, bir tərəfdən bank kapitalı banklarda aktivlərin və gəlirlərin artmasını stimullaşdırdığı halda, digər tərəfdən risklərin düzgün idarə olunmaması nəticəsində maliyyə sabitliyinin pozulmasına səbəb ola bilər.¹²

Maliyyə sabitliyi pozulduğu zaman fərdi maliyyə təşkilatları arasında portfelini diversifikasiya edənlərdə dayanıqlı vəziyyət görünür. Qarşıya qoyulmuş maliyyə hədəflərinə çatmaqda və cəmi riskləri azaltmaqda diversifikasiya da mühüm komponentdir. Lakin, diversifikasiya ilə yüksək səviyyəli zərərlərdən tam zəmanətli müdafiə olunmaq mümkünsüzdür. Bu metodla yalnız bir sahədə yaranmış böhranın portfelə yayılaraq zərər yetirməsini limitləmək olar. Bank təşkilatları maliyyə sahəsinin ani yüksəliş dövrlərində həddindən çox risk edərkən, ani eniş dövrlərində isə riskdən mümkün qədər qaçmağa çalışırlar. Ani yüksəliş dövrlərində bank qurumlarının sürətlə artması, dalğalanmalar riskə yoluxma təhlükəsi anlamına

¹²Mərkəzi Bank və İqtisadiyyat jurnalı. A.Zülfüqarov. "Makro və mikroprudensial tənzimləmə siyasəti: məqsəd və alətləri". AMB-2013

gəlir. Sistemə daxil olan müxtəlif banklar maliyyə sabitliyi çətinlikləri ilə üzləşsə də, makroprudensial yanaşma istifadə edildikdə ölkənin bank sferasının fərdi elementlərinin maliyyə göstəricilərinin yaxşı görünməsinə nail olmaq olur. Müvafiq nəzarət tədbirləri ilə gözlənilən potensial sistem risklərinin öncədən müəyyənəlməsi makroprudensial siyasətin önəmli sayılan ilkin addımlarına aiddir.

Səkil 1. İqtisadi tsikl və makroprudensial alətlər

mənbə: MB.İqtisadiyyat jurnalı

Qrafikdən də göründüyümüz kimi leverec əmsalı iqtisadi tsikldə hərarətlənmə çoxaldıqca artır. Artan iqtisadi hərarətlənmənin müəyyən həddində isə böhran şəraiti yaranır. Böhran sonrasında isə leverec əmsalı azalmağa meyl edir, belə proses illərlə təkrarlanır. Bu qrafikdə iqtisadi tsiklə uyğun olan makroprudensial alətlərin tətbiqi də göstərilib. Leverecin böhran nöqtəsində artmasına baxmayaraq, iqtisadi vəziyyət iki tərəfdə də fərqlidir. İqtisadi, həmçinin maliyyə bumu böhrandan öncəki optimist olan dövrdə tam davam edir. Böhran şəraitindən sonra olan dövrdə isə iqtisadi geriləmə, maliyyə sferasında formalaşan stresslər müəyyən zamanda davam edir. Makroprudensial alətlər iqtisadi yüksəliş dövründə, leverecin müvafiq həddində artıq aktivləşdirilməlidir. Böhran tamamilə bitərsə, leverecin azalma tendensiyası dəyişərsə həmin alətlər artıq deaktivləşdirilə bilər.

Sistemdə böhranın yaranması və zamanla genişlənməsi ümumilikdə son illərdə

olan hadisələrinin dərin təsirindən qaynaqlanır. Sistem üçün əhəmiyyətli böyük qurumlarda yayılan beynəlxalq sarsıntı sistem risklərini daha ön plana çəkmiş oldu. Bu təhlükənin həm maliyyə sisteminə, həm də bütün iqtisadiyyata yüksək zərər yetirməsinə sərhəd qoymaq üçün maliyyə qurumlarının tənzimləmə tədbirləri görməsi, bu yöndə düzgün strategiyaların düşünülməsi zərurətini yaratdı. Sistem riskinin limitlənməsi və sistem üçün əhəmiyyətli maliyyə qurumlarından qaynaqlana biləcək problemlərdən qorunmaq üçün öncə riskin səbəblərinin, onun limitlənməsi yollarının aydınlaşması gərəklidir. Sistem riskinin formalaşmasının əsas səbəblərinə maliyyə sistemində öncədən bəlli olmayan təsadüfi şok vəziyyəti, yaxud sistemdə geniş miqdarda iştirakçının olması aiddir. Çoxlu sayda iştirakçının böhranla qarşılaşma ehtimalı az olsa belə, bu iştirakçılarda zərərin formalaşması zamanı cəmi sistemin böhrana məruz qalması ehtimalı şübhəsizdir. Sistemdə sabit vəziyyət üçün sistem riskinin limitlənməsi, bankın riskli olan əməliyyatlarının azaldılması, maliyyə bazarları iştirakçılarının mövcud bazar qaydalarına əməl etməsi, maliyyə sferasında yaranmış qeyri-sabitliyin daha az maliyyə resursları hesabına yox edilməsinə yönələn preventiv olan tədbirlərin genişləndirilməsi və sistem risklərinin məhdudlaşdırılması çərçivəsində uyğun normaların, qaydaların qəbulu labütdür.

2.2. Makroprudensial siyasətin məqsədi, prinsipləri, alətləri və metodologiyası

Zamanla iqtisadi münasibətlərin inkişafı, müasirləşməsi bazarda dərin risklərin təzahür etməsinə, xeyli çətinliklərin yaranmasına geniş şərait yaratmış olur. Müəyyən sahədə ehtimal olunan risklərin, itkilərin limitlənməsi yönündə tədbirlərin görülməsi istənilən bir dövlətdə qarşıya qoyulmuş önəmli məqsəd olaraq xarakterizə olunur. Məhz iqtisadi mühitin seqmentlərinin tənzimlənməsi istiqamətində düşünülmüş məqsədlər, düzgün proqramlaşdırılan siyasətin tətbiqi ilə iqtisadi sferada yaranması gözlənilən risklərin, qeyri-sabit vəziyyətin qarşısının effektiv şəkildə alınmasına, iqtisadiyyatda yüksək səmərəliliyin təzahürünə nail olunması mümkündür.

İstənilən ölkədə təkmilləşmiş iqtisadi mühit onun maliyyə sektorunun faktiki möhkəmliyi və sabitliyi şəraitində yaranır. Maliyyə sabitliyi barədə hamılıqla qəbul olunan tərifi yoxdur. Lakin Borio və Drehmann, həmçinin BHB tərəfindən hazırlanan işlərdə maliyyə sabitliyi müəyyən anlayışlarla ifadə olunaraq göstərilmişdir. Maliyyə sabitliyi dayanıqlı, güclü maliyyə sferasının formalaşmasının əsası hesab edilmişdir. Maliyyə sferasının məcmu elementlərinin fəaliyyətinin sabitliyi isə makromaliyyə sabitliyi üçün olduqca vacib amildir. Bu səbəbdən xüsusən son dövnlərdə maliyyə sferasında sabitliyin təmini üçün preventiv olan tədbirlərin və funksiyaların təzahürü önəmli məsələ kimi göstərilmişdir. Maliyyə sabitliyini vurğulayan başlıca funksiyalar makromaliyyə sabitliyinin davamlığı, iqtisadiyyatın təkmilləşdirilməsi istiqamətində düşünülmüş hədəflərə çatmaqda yüksək əhəmiyyətini ifadələyir. Bu səbəbdən tətbiq edilən müvafiq prinsiplərin regional iqtisadi mühitdə maliyyə sahəsinin sabitliyinin təmini üçün olan böyük rolu danılmazdır. Maliyyə üzrə sabitlik anlayışına sistemin mühüm elementlərindən olan maliyyə kredit qurumlarının fəaliyyətinin sabitliyi də aiddir. Tətbiq edilən xüsusi nəzarət və tənzimlənmə tədbirləri vasitəsilə sabitliyə daha effektiv nail olunur. İqtisadi sferanın önəmli sektoru olan bank üçün bu nəzarət və tənzimlənmə istiqamətinin seçilməsi ilə maliyyə mühitində daha da üstün nəticələr görülməyə bilər. Çünki, bank sistemi istənilən bir ölkənin iqtisadiyyatında önəmli sahədir və onun fəaliyyətində daim risk, zərər ehtimalı qaçılmazdır. Bank sektoruna hər

baxımdan (daxili, xarici) güclü nəzarətin və tənzimləmə tədbirlərinin tətbiqi onun sabitliyini, kapitalının adekvatlığını, gəlirliyini, etibarlığını və.s digər göstəricilərini müsbət istiqamətdə artırır, təhlükəli olan sistem risklərinin təsirini məhdudlaşdırır.

Bank tənzimlənməsi - müvafiq olan dövlət qurumu tərəfindən bank sektoruna yönəlmiş müəyyən davranış normaları, tələblər ilə təmin olunan əhəmiyyətli fəaliyyət istiqamətidir. Yanaşmalardan birində bank tənzimlənməsi iki istiqamətdə təsnif edilir:

- 1) Bankın sosial tənzimlənməsi - buraya bankın sabitliyi, istehlakçıların müdafiəsi, təhlükəsizliyi aiddir.
- 2) Bankın iqtisadi tənzimlənməsi - buraya banklar tərəfindən faktiki mövcud iqtisadi qaydalara əməl edilməsi aiddir.

Ümumilikdə beynəlxalq aləmdə pul-kredit qurumlarının işinə nəzarət, onun tənzimlənməsi yönündə düzgün siyasətin qurulması daimi olaraq müzakirə obyektinə olmuşdur. Bunun üçün spesifik prudensial nəzarət tədbirlərinin tətbiq edilməsi son dövrlərdə bu baxımdan önəmli tədbir olaraq qiymətləndirilir. Prudensial nəzarət dedikdə təhlükəsiz, stabil bank fəaliyyətinin təmini üçün qəbul edilmiş qanunlara, qaydalara, sərəncamlara, göstərişlərə və tələblərə əsaslanan öncədən düşünülmüş olan məqsədli fəaliyyət, idarəetmə, xüsusi bir nəzarət metodu anlaşılır. Prudensial nəzarət anlayışı öncəliklə maliyyə bazarına çıxışların tənzimlənməsi (lisenziyalaşdırılması) prosesləri, normativ olan tənzimləmələri, tələblərin müəyyən olunmasını, maliyyə institutlarında gözlənilən risklərin idarəçiliyinin qiymətləndirilməsini, fərqli maliyyə qurumlarının prudensial tənzimlənməsini, təşkilatların ləğv olunması proseslərinin tənzimlənməsini ehtiva edir.

"Makroprudensial siyasət" hələ 1970-ci ildən müəyyən edilmişdir. Həmin ildə bu siyasət sahəsi ilk olaraq BHB-nın təşəbbüsü ilə yaradılmışdır. Makroprudensial nəzarətə yönəlmiş qurumlar BVF, Maliyyə Sabitliyi Heyəti, BHB olmuşdur. Bu qurumlar makroprudensial nəzarət çərçivəsinin inkişafı və beynəlxalq sahədə maliyyə üzrə sabitliyin qorunması üçün fəaliyyət göstərirlər. Maliyyə sisteminin dayanıqlığının saxlanılmasına müəyyən töhfələr vermək maliyyə üzrə sabitliyin qorunmasına yönəlmiş daxili, həmçinin xarici qurumların fəaliyyətinin əsas

istiqlamətidir. Onlar hərtərəfli maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsinin əsas komponentləri kimi ölkələrdə maliyyə institutlarının sabitliyinin makroprudensial siyasət üzrə həllinə əhəmiyyətli olacaq tövsiyələrini təqdim edirlər. Makroprudensial siyasət ilk dəfə 1979-cu il dövründə İEOÖ-in banklarında verilən kreditlərin artması nəticəsində makromaliyyə risklərinə qarşı müəyyən tədbirlər görmək məqsədi ilə əlaqədar istifadə edilmişdir. Sonrakı illərdə maliyyə sferasında yaranan dəyişikliklər ilə birlikdə makroprudensial siyasətə göstərilən maraq da nisbətən dəyişilmişdir.

Beləliklə, 2000-ci il başlanğıcından BHB tərəfindən maliyyə sisteminin analizi, nəzarəti və tənzimləmə işlərinin təşkili üçün olan makroprudensial siyasət sahəsindən istifadə olunması tövsiyyə edilmişdir. Cəmi risklərin idarə edilməsində və maliyyə sabitliyinin saxlanılmasında bu siyasətin səmərəli istiqamətinin olması tövsiyələrdə geniş tərzdə göstərilmişdir. Tövsiyələrdə xüsusilə vurğulanmışdır ki, bank nəzarəti təkə bir banka, yaxud bank birliyinə yönəldilsə bu nəticədə böyük və dərin risklərin təzahür etməsinə də səbəb olacaqdır. Həmin dövrlərdən başlayaraq cəmi sistemin sabitliyi və tənzimlənməsi yönündəki məsələlər İEO-in MB-ları tərəfindən gündəmə gətirilmiş, bu yöndə hesabatları hazırlamağa başlamışlar.

Maliyyə sahəsində gözlənilən sistem riskinin məhdudlaşdırılmasında preventiv olan tədbirlərin görülməsini, disbalanslığın inkişaf mənbəyinin müəyyən edilməsini, makroiqtisadi vəziyyətə nəzarəti və sistemin makroprudensial çərçivəli təhlilini daha çox mərkəzi banklar həyata keçirmişlər. İlk dəfə İngiltərənin MB-1 makroprudensial tənzimlənməni tətbiq etmiş və ümumi maliyyə və makroiqtisadi sabitliyin təminində dünyanın tanınmış mərkəzi banklarının prioritetlərindən birinə çevrilmişdir. Lakin bir qrup ölkələrdə bu siyasətin tətbiqi üçün qanunvericilikdə dəyişikliklər olunmamış və nəticədə isə maliyyə sferasının sabitliyi, onun tənzimlənməsi məsələləri başlıca məqsəd kimi qəbul edilməmişdir. Yəni, makroprudensial siyasətin əhəmiyyətliliyi üzrə olan fikirlər yaransada, müvafiq istiqamətdə ölkələrdə geniş miqyaslı tədbirlər, işlər gündəmə gətirilməmişdir.

Nəhayət, 2007 və 2009 illər arasında yaşanan və İEO-dən başlayaraq dünyanı təsiri altına alan təhlükəli maliyyə böhranının baş verməsi səbəbilə sistem üzrə

riskləri ortadan qaldıran¹³, yaşanan sarsıntılardan bütün iqtisadiyyatın təsirlənməsinin qarşısını alacaq yeni siyasətlərin yaradılmasına yönəlmiş işlərin, tədbirlərin tətbiqinə yüksək üstünlük verilmişdir. Böhranla birlikdə tətbiq edilən siyasətlər artıq öz hədəfinə çatdığı şəraitdə isə maliyyə sabitliyinin tamamilə təmin edilmədiyi anlaşılmış və onlara alternativ olacaq başqa siyasətlərin araşdırılmasına istiqamət verilmişdir. BK tərəfindən məhz böhran şəraitindən sonra hazırlanan yeni Bazel III standartlarında makroprudensial siyasətin tətbiqi tövsiyyə edildi. Beləliklə, tam yalnız fəaliyyət nəticəsində formalaşan böhranın aradan qaldırılmasında makroprudensial siyasət tədbirlərinə müraciət edilməsi iqtisadi siyasətdə özünə geniş yer aldı.

BHB-nın standartları çərçivəsindən makroprudensial yanaşmanın məqsədləri makroiqtisadi konsepsiyaya uyğun gəlir və monetar, həmçinin fiskal siyasəti də əhatə edir. Makroprudensial siyasətin təsnifləşdirilən ümumi məqsədləri:

- 1) Maliyyə sisteminin dayanıqlılığını möhkəmləndirmək.
- 2) Kredit köpüyünü məhdudlaşdırmaq.

Maliyyə sisteminin müqavimətini artırmaq üçün sistemin təhlükə qarşısında dayanıqlı olması, yaxşı zamanlarda daha səmərəli alətlərin, tədbirlərin yaradılması, maliyyə köpüyünü limitləmək üçün ona qarşı müvafiq tədbirlərin toplanması, kredit münasibətləri və risk almaq mövzusunda yüksək bacarıq gərəklidir. Makroprudensial siyasətin bu əsas məqsədlərinin təzahüründə başlıca dörd hədəfivardır:

- 1) Sistem mənbəyindəki nasazlıqların mənfi təsirini azaltmağa çalışmaq.
- 2) Kredit və aktivlərin qiymətləri arasında düzgün əlaqələrin yaradılmasının təmini, investisiya qoyuluşunu müəyyən həddə saxlamaq və dayanıqlı olmayan mənbələrdən vəsaitlərin əldə edilməsinin qarşısını almaq.
- 3) Bir təşkilatdan digərinə keçə biləcək dərin maliyyə problemlərini və onların yarada biləcəyi sarsıntıları tənzimləmək və önləmək, həmçinin gələcəkdə maliyyə sistemində qeyri-sabit vəziyyətin yaranmasına qarşı risklərin toplanması mərhələsində sistemin dayanıqlılığını artırmaq.

¹³Group of Thirty (G30)Macroprudential Policy, Tools and Systems for the Future October 2010

4) Bankları maliyyə sarsıntılarından qorumaq, makromaliyyə risklərini limitləmək.

2011-ci ildə iyirmi ölkə üzvlərindən ibarət olan G20 adlı birliyin görüşlərində makroprudensial siyasət anlayışı müəyyən spesifik olan xüsusiyyətləri ilə xarakterizə edilməklə təqdim edilmişdir. Bununla birlikdə beynəlxalq maliyyə böhranının mühüm səbəbkarları olan qurumların xüsusilə böhran sonrası makroprudensial siyasətə olan marağının çoxalması ilə geniş çərçivədə qəbul olunan bir yeniliyin tətbiqinə yüksək şərait yaradılmış oldu. Çünki beynəlxalq səviyyəli olan maliyyə böhranının şaxələnmiş mənfi xarakterli təsirlərindən sonra "Makroprudensial siyasət" anlayışının vacibliyi geniş miqyasda diqqət mərkəzində saxlanılmış, həmçinin bu siyasətlə bağlı olan tədqiqat işinin aparılmasına da böhrandan sonralar başlanılmışdır.

Sonralar tanınmış iqtisadçılar və maliyyəçilərdən ibarət konsultativ xüsusi qrup olan G30 qrupu da öz görüşlərində makroprudensial siyasət istiqamətində tövsiyyələrini, məsləhətlərini bəyan etmişdir. Bu görüşlərə müvafiq olan sənədlərdə makroprudensial siyasətin dörd mühüm xüsusiyyəti, prinsipləri ifadə edilmişdir:

- 1) Maliyyə sisteminin ümumi dayanıqlığının, sabitliyinin təmin edilməsində yaranan məsuliyyət.
- 2) Maliyyə sistemində qeyri-sabitliyin, gözlənilən risklərin və itkilərin azaldılması.
- 3) Məqsədlərinin həyata keçirilməsində xüsusi alətlərdən istifadə edilməsi.
- 4) Makroiqtisadi siyasəti yerinə yetirən müvafiq qurumlarla dövlət arasında qarşılıqlı rabitəli münasibətlərin qurulması.

Ölkə iqtisadiyyatında milli iqtisadi idarəetmənin qarşılaşdığı ani şokların və risklərin xüsusiyyətlərinin makroprudensial siyasət çərçivəsində daha geniş təməl rol oynadığı görülmüşdür. Sabit və idarə edilən məzənnə rejimlərinə sahib ölkələrdə isə valyutada faiz dalğalanmalarının limitlənməsinin vacibliyi makroprudensial siyasətin müntəzəm olaraq istifadəsinə yol açdı və xaricdən borc almaqla kredit genişlənməsini nəzarət altında saxlamağa yönələn tədbirlərin ön planda yer aldığı görüldü.

Makroprudensial siyasətin dövlətin borcunun idarəçiliyi üçün xüsusilə effektiv olduğunu da söyləmək mümkündür. Hazırda bəzi İEÖ-də dövlət borcu II Dünya müharibəsindən indiyədək yüksək səviyyədədir. Belə dövlətlər öz borcunu yenidən

tənzimləmək ehtiyacı ilə üzləşirlər. Məhz bu baxımdan İEÖ-də makroprudensial tənzimlənmənin əsas vəzifələrinə dövlət borcunun azaldılması da aid edilir.

Maliyyə vasitəçiliyi funksiyalarına sahib maliyyə vasitəçiləri (bank və başqa pul-kredit qurumları), maliyyə bazarları makroprudensial siyasətin subyektini, onlar arasında mövcud qarşılıqlı əlaqələr, real iqtisadi sektor və cəmi maliyyə sistemi arasındakı münasibətlər isə bu siyasətin obyektini təcəssüm edir.

Makroprudensial siyasət sahəsi ilə:

- 1) Maliyyə disbalansının baş verməsi dərəcəsi azaldılır və sıxıntılı dövrlərin sürətini, şiddətini və iqtisadiyyata etdiyi təsirlərini idarə edən xüsusi müdafiə xətti formalaşır.
- 2) Maliyyə sferasına zərər yetirəcək yayılma və yoluxma risklərinin qaynaqları qarşılıqlı asılıqlar, mexanizmlər, risk dərinləşmələri və ortaq risklərə məruz qalma halları aşkarlanır, mövcud problemlərin həlli üzrə geniş miqyaslı işlər görülür.

Bu siyasətin mahiyyətinin öyrənilməsində diqqət edilməli olan üç önəmli xüsusiyyəti mövcuddur:

- 1) Təməl məqsədi ümumi sistemi əhatə edən makromaliyyə risklərinin limitlənməsi.
- 2) Tətbiq edilən xüsusi analizin və təhlilin maliyyə sisteminin bütün elementlərini və real iqtisadi münasibətləri əhatə etməsi.
- 3) Sistem riski ilə mübarizədə istifadə edilən alətlərin müvafiq prudensial alətlər olması.

Makroprudensial nəzarət üçün zəruri vasitələr:

- 1) Mövcud statistik məlumatlar (makroiqtisadi mühit və bank sistemi)
- 2) Sistem riskinin monitorinqi, proqnozlaşdırılması üçün olan xüsusi göstəricilər və müəyyən ölçü, kəmiyyət metodları.
- 3) Makrorisklərin azaldılması məqsədlərində istifadə edilən preventiv xarakterli alətlər (makroprudensial siyasətin alətləri).

Makroprudensial siyasət bütün maliyyə sektorundakı sistem risklərinin eyni anda izlənməsini və daha düzgün qiymətləndirilməsini təmin edir. Onun cəmi sistem riskinə yönəlməsinin səbəbi, hərçənd böyük maliyyə qurumları yüksək tənzimlənmiş olsabelə, onların əməliyyatları üzrə riskin yaranma təhlükəsinin qaçılmaz olmasıdır.

Makroprudensial siyasətin tətbiqində təməl hədəflər aşağıdakılardır:

- 1) Sürətli kredit və borc artımına qarşı maliyyə sisteminin dayanıqlığını saxlamaq.
- 2) Kredit və aktiv qiymətləri arasında düzgün münasibətlərin qurulmasının təmini.
- 3) Maliyyə sistemində yaranacaq risklərə qarşı prudensial tədbirlər görmək və iqtisadiyyatda sağlam kredit münasibətlərinin artırılmasının təmini.
- 4) Sistemdə ehtimal olunan risklərin mənfi xarakterli təsirlərini maksimum dərəcədə azaltmağa çalışmaq.
- 5) Fərdi təşkilatdan, başqa bir təşkilata yayıla biləcək maliyyə problemləri və onların yarada biləcəyi sarsıntıları tənzimləmək və onların vaxtında limitlənməsi.
- 6) Maliyyə sferasının fəaliyyətinə nəzarət etmək, sistemin iflasına yol açmayacaq bir strukturu müəyyən etmək.

Əslində makroprudensial siyasət monetar siyasət ilə mikroprudensial siyasətin qarşılıqlı əlaqəsini ehtiva edir. Belə qarşılıqlı əlaqələrə istənilən zaman ehtiyac vardır. Çünki, monetar siyasət ümumi qiymət sabitliyinə, mikroprudensial siyasət isə fərdi maliyyə qurumlarının sabitliyinə yönəlir. Nəticədə hər iki siyasət isə iqtisadi inkişafa istiqamətlənir. Bu iki siyasət düzgün idarə edilmədikdə onlar arasında nasazlıqların, disbalanslığın formalaşması ehtimalı daim olur. Belə disbalanslıq, qeyri-sabitlik isə makroprudensial siyasətin hədəfi hesab edilir. Beləliklə, makroprudensial təhlilin mühüm hədəfi maliyyə sistemində yönəlmiş potensial olan risklərə və digər təhlükəli proseslərə nəzarət edərək, sistem risklərinin analizini aparmaq və müvafiq preventiv tədbirlərlə maliyyə mühitində sabitliyi qorumaqdır.

Makroprudensial tənzimləmə tədbirləri cəmi maliyyə institutlarına yönələrək kredit və aktivlərin qiymətlərinin sabitləşdirilməsi məqsədini də daşıyır. Bu siyasətin tətbiqi ilə müəyyənləşən makroiqtisadi nəticələr ümumilikdə bankların qarşılaşdığı risklərin qiymətləndirilməsi, təhlili ilə əldə edilir. Makroprudensial siyasətin tətbiqi ilə daxili amil qismində birgə yaxud mövcud qarşılıqlı asılı dəyişənlər, maliyyə qurumlarının qarşılıqlı olan fəaliyyətləri qiymətləndirilir. Beləliklə, məcmu maliyyə sisteminin tənzimlənməsi, sistemin mənbəyində yaranan risklərin analizi, həmçinin qiymətləndirilməsi, məhdudlaşdırılması, maliyyə sabilliyinin qorunub saxlanması

makroprudensial siyasətin önəmli məqsədləri olaraq görülür.

Makroprudensial siyasətin tətbiqində nəzərə alınmalı prinsiplər aşağıdakılardır:

- 1) Bankların verdiyi kreditlər üzrə müvafiq limitlərin qoyulması.
- 2) Alacaqlar və borclar üzrə uyğunsuzluğun qarşısının alınmasına uyğun tədbirlərin tətbiqi.
- 3) Bankın xarici valyuta borclarına müəyyən məhdudiyətlərin qoyulması.
- 4) Borclanma müddəti və mənbəyinə görə dəyişən məcburi qarşılıqlı fəaliyyət.
- 5) Pul siyasətini, maliyyə siyasətini sistem risklərinə qarşı istifadə etmək.

Makroprudensial siyasət sahəsinin təşkilati strukturunun yaradılması işlərində tənzimləyici qurumların, komitələrin qurulması müntəzəm aparılan üsullardan biridir.

Makroprudensial siyasət üzrə mandatın qurulması modelləri:

Model 1. Bu modeldə makroprudensial siyasətin mandatı MB-a verilir. O müvafiq tənzimləyici və nəzarət səlahiyyətlərini yerinə yetirir, makroprudensial siyasət ilə bağlı qərarlarını verir. İrlandiya, Yeni Zelandiya və Sinqapur aiddir.

Model 2. Bu modeldə makroprudensial siyasətin mandatı MB-ın tərkibində yaradılan xüsusi komitəyə verilir. Komitənin xüsusi məqsədləri, qərar verən strukturları olur. Misal üçün, Malayziya və Böyük Britaniyanı göstərmək olar.

Model 3. Digər bir modeldə makroprudensial siyasətin mandatı müstəqil komitəyə verilir. Komitə makroprudensial siyasət üzrə fəaliyyətini MB-ın pul siyasəti ilə rabitəli əlaqədə təşkil edir. Fəaliyyəti asanlaşdırmaq üçün müvafiq məlumatların əlaqələndirilməsi, MB-ın iştirakı ilə mübadiləsi, geniş sistem risklərinin müzakirəsi aparılır. Misal üçün, Fransa, Almaniya, Meksika və ABŞ göstərmək olar.

Makroprudensial nəzarət üçün institusional sahə müəyyən etməyə çalışarkən xüsusi mandat, səlahiyyətlər və alətlər, hesabatlılığın və mexanizmlərinin şəffaflığı, tənzimləyici orqan və onun mexanizmləri üçün siyasətin koordinasiyasında tələblər müəyyənləşir. Yüksək məsuliyyət elementləri isə makroprudensial siyasətin dəqiq yaradılmasını önəmli edir. Xüsusilə qurum məlumatları qəbul etmək, toplamaq səlahiyyətlərinə malik olmalı, makroprudensial siyasət qərarları üzrə ünsiyyətdə şəffaflıq və tam aydınlıq yaradılmalıdır. Makroprudensial nəzarəti aparan qurumlarda

qərarların qəbuluna, onların səlahiyyətlərinə sistemin tənzimlənməsi üçün yönəlmiş makroprudensial alətlərin istifadəsi aiddir. Deməli, bu siyasətlə əlaqəli xüsusi nəzarət qurumuna riskləri analiz etmək üzrə səlahiyyətlər verilir və belə qurumlar öz vəzifələrini müvafiq spesifik alətlər vasitəsi ilə realizə edirlər.

Makroprudensial nəzarət maliyyə sisteminin təhlükəsizliyinin və sabitliyinin analizi üzrə müasir metodları, alətləri təklif edir. Belə nəzarət sistemli risklərə yönəlmiş spesifik prudensial alətlər vasitəsilə aparılır. Monitorinqdə istifadə olunan bu alətlər nəzarətdə görülən önləyici tədbir kimi anlaşılır. Belə spesifik alətlərlə sistem risklərinin müalicəsi, qarşısının alınması, həmçinin böhran xərclərinin aşağı salınması kimi işlər görülür. Xarici ədəbiyyatlarda makroprudensial alətlər üzrə müxtəlif fikirlər vardır. Belə alətlərlə bağlı fərqli tədqiqatlar müxtəlif xarici müəlliflər tərəfindən həyata keçirilmişdir. Müəlliflər əsasən Shin, Borio və Crockett (2000), Lehar və Summer (2006), Goodhart və Segoviano (2009), Galati (2010) və Moessner (2011), Hannoun, Lim et al (2011 Oktyabr), Borio və Drehmann (2010), Elsinger və başqaları olmuşdur. Hannoun müvafiq alətləri maliyyə sahəsi üzrə yüksək sabit vəziyyətin təmini üçün aparılan prudensial nəzarətin məqsədləri baxımından xarakterizə etmişdir. Shin isə makroprudensial alətləri banklarda kredit artımının müəyyən həddini qoruyan aktiv yönlü alətlər, kreditin artımını limitləyən, həmçinin likvidlik böhranına qarşı yüksək dayanıqlığı artıran passiv yönlü alətlər, bankların quruluşunu dəyişdirərək kredit böyüməsini nəzarət altına alan kapital yönlü alətlər olmaqla üç istiqamətdə ayırmışdır. Bu mövzuda digər yanaşmada Lopez, Markwardt və Savardi məcburi ehtiyatlar, əmlak və yoluxma ilə əlaqəli problemlərin həllinə yönələn təsnifləşdirmə etmişdir. Prudensial normativlərin və müvafiq standartların əsasında yaradılan alətlər fərqli yanaşmalarda istifadə edilir. Mütəxəssislərə görə, effektiv və düzgün makroprudensial siyasətin reallaşdırılması üçün ona müvafiq alətlər uyğun olmalıdır. Empirik analizlərdə makroriskləri azaltmaqda tətbiqi olunan alətlər təsirliyi baxımından müəyyən həddə malik olur. Bu da alətlərin tək bir çərçivəsini qurmaqda çətinlik yaradır.

Makroprudensial alət qruplarının ümumilikdə iki istiqamətdə tətbiqi

mümkündür:

- 1) Kredit artımı həddindən artıq olduqda yaranan riskləri azaltmaq üçün olan alətlər qrupu.
- 2) Struktur zəiflikləri və sistem riskini azaltmaq hədəflərində istifadə olunan xüsusi mexanizmlərin gücləndirilməsinə yönələn strateji alətlər qrupu.

Bu siyasətin alətləri əsasən iki qrupda təsnifləşdirilir:

1) Analiz alətləri. Bunlar sistem mənbəyindəki riskləri müəyyən etmək üçündür. Kreditin / ÜDM nisbəti, valyuta riski, risklərin müəyyən yerdə möhkəmlənməsi kimi göstəriciləri izləyərək və stress testlərini tətbiq edərək vəziyyətin normallaşmasına yönələn məsələlər həll edilir. Bu tip alətlər analitik alət qrupu kimi tanınır. Bu cür analitik alət qrupu risklərin həcmi müəyyən edərək müvafiq siyasət qərarları və sistem riskinin limitlənməsi üçün tədbirlərin görülməsinə köməklik edir. Bu baxımdan istifadə edilən göstəricilər:

a) Təməl disbalanslıq göstəriciləri: bu zaman makroiqtisadi nəticələr, yaxud xüsusi balans göstəricilərindən istifadə olunur. Kreditin / ÜDM nisbəti, likvidlik norması, müddət uyğunsuzluğu və valyuta riski disbalanslığın təməl göstəriciləridir.

b) Bazar intizamı göstəriciləri: maliyyə bazarında sistemə təsir edəcək proseslərə yönəlmişdir. Riski artıran gəlirlər arasındakı fərq və riskin artım səviyyəsində belə göstəricilərlə müəyyənləşir.

c) Sistem riskinin konsentrasiyası göstəriciləri: sistem riskinin yayılma kanalları ilə əlaqədar göstəricilərdir. Bu göstəricilər fərqli maliyyə qurumları, sektorlar, bazarlar və fərqli ölkələrin riskə məruz qalma dərəcələrini ehtiva edir.

2) Əməliyyat alətləri. Bunlar birinci qrup alətlər ilə təsbit edilən dərin yalnışlıqların azaldılması, ümumi sistem risklərinin qarşısının alınmasında tətbiq edilən spesifik alətlərdir. Məsələn, kapital tələblərinin yerinə yetirilməsi, müddət və pul ehtiyatları üzrə olan uyğunsuzluqların yox edilməsi, kredit genişlənməsinə limitlərin qoyulması, xarici valyutada borclara limitlərin qoyulması kimi tədbirlər bu çərçivədə özünə geniş yer alır. İkinci qrup alətlər olan xüsusi əməliyyat alətləri cəmi sistem risklərinə nəzarətdə istifadə edilən spesifik alətlərdir. Bu yanaşmada daha müntəzəm müraciət

edilən makroprudensial siyasət alətləri aşağıdakılardır:

- İqtisadi tənzimlənmələrə əks təsir edəcək kapitalın müəyyən edilməsi.
- Sektor bazasında kapitalın vacibliyinin göstərilməsi.
- Borclu və alacaqlı hesablarında müddət, pul vəsaitləri uyğunsuzluğunun nisbətən aradan götürülməsinə yönələn tədbirlərin görülməsi.
- Kredit/təminat və borc/gəlir nisbətləri ilə əlaqədar müvafiq bir həddin müəyyən edilməsi.
- Xarici borclanma üzrə məhdudiyətlərin, həddlərin qoyulması.
- Milli pulun, maliyyə siyasəti alətlərinin bu məqsədlə istifadə olunması.

Makroprudensial tənzimləmə alətlərindən gözlənilən nəticənin alınma bilməsi üçün bu alətlərin pul, həmçinin maliyyə siyasəti alətləri ilə birlikdə istifadə edilməsi vacibdir. Belə alətlərin istifadə olunması prosesində üç mərhələ mövcuddur. Bu mərhələlər isə hazırlamaq, nəzarət və tətbiq etmə mərhələləridir. İlk mərhələləri keçmədən üçüncü mərhələyə keçməyin qeyri məhsuldar nəticəsi olar. Çünki daha önəmli olan mərhələ müvafiq alətləri hazırlamaq mərhələsidir. Hazırlıq mərhələsi çox yaxşı və tam sağlam təməllə qurulmalıdır ki, nəticədə gözlənilən effekt qazanılmış olsun. Bu mərhələdən əmin olduqdan sonra isə nəzarət və tətbiq etmə mərhələlərinə keçmək lazımdır. Əks halda tətbiq edilən müvafiq alət maliyyə sistemində yük olar, bu cəmi iqtisadi mühitdə formalaşan maliyyə dalğalanmalarını daha artırmış olar.

Beləliklə, makroprudensial siyasətin alətləri ümumilikdə sistem mənbəyindəki risklərin azaldılmasında strateji rola sahibdir. İstənilən prudensial nəzarət qurumu makroprudensial alətlərini ölkənin iqtisadi mühitinə, milli bank sistemində uyğun formada tətbiq etməli, sistem əhəmiyyətli olan banklara qarşı isə məxsusi tələblərini müəyyənləşdirməlidir. Alətlər bankların fəaliyyətinə və maliyyə üzrə göstəricilərinə uyğun olmaqla tətbiq edilməli, bankın qarşılaşdığı riskin faktiki səviyyəsi qarşısında həddlərini qoya bilməlidir. Makroprudensial siyasətin tətbiqi üzrə mövcud elementlər makroprudensial və sistemik olmaqla iki hissədə ayrılır. Bu elementlər üçün əsasən iki yanaşma mövcuddur. Bu yanaşmalar sərbəst və maliyyə durumuna uyğun olan yanaşmalardır və cədvəldə ümumiləşdirilmişdir.

Cədvəl 2.1

Mexanizm və məqsəd	Sistem riski	Makroiqtisadi vəziyyətə düzəlişlər
Avtomatik	Bufərlər (likvidlik, kapital) Kredit və təminat arasındakı nisbət.Mühasibat sahəsi	Kapital əmsallarının zamanla dəyişməsi. Dinamik ehtiyatlanma
Sərbəst	Stress testlər Bazel II standartı	Kapital nisbətlərinə sərbəst düzəlişlər. Ehtiyat tələbi

mənbə: MB.İqtisadiyyat jurnalı

Sistem üzrə daimi nəzarətin, monitorinqlərin, təhlilin aparılması, nəticələrinin qiymətləndirilməsi önəmli hesab edilir. Makroprudensial siyasətin metodologiyası maliyyə sektorunun zəif, güclü tərəflərinin monitorinqi və qiymətləndirilməsinə əsaslanır. Təhlil aparılarda tətbiq olunan aşağıdakı analitik metodları göstərmək mümkündür:

- 1) Maliyyə sisteminin daimi monitorinqi və dayanıqlığını ifadə edən göstəricilərin qiymətləndirilməsi.
- 2) Gələcək üçün gözlənilən risklər haqqında əvvəlcədən signal verilməsi üçün xüsusi erkən xəbərdarlıq sisteminin qurulması (Xüsusi indikatorlara əsaslanaraq).
- 3) Göstərilən makroiqtisadi ssenarilərə əsaslanaraq pul-kredit təşkilatlarının stress testləşdirilməsi.

Bu siyasət sahəsində təhlilin və qiymətləndirilmənin aparılmasına müvafiq göstəricilər Borio və Drehmann (2009) tərəfindən təsnif edilmişdir:

- 1) Maliyyə təhlükəsi göstəriciləri.
- 2) Erkən xəbərdarlıq göstəriciləri.
- 3) Çox modullu tədbirlər, makro stress testlər.

Analitik metodların tətbiqi ilə bank mühitinin dayanıqlığının dəqiq və düzgün qiymətləndirilməsinə nail oluna bilər. Maliyyə sferasında qeyri-sabitliyin əvvəlcədən analiz və təhlil edilərək müəyyən edilməsi, böhran haqqında əvvəlcədən xəbərdarlıq alınması üçün erkən xəbərdarlıq sisteminin formalaşdırılması maliyyə dayanıqlığı üçün

zəruridir. Xüsusi indikatorlara əsaslanaraq sistemdə görünəcək böhran şəraiti ilə əlaqəli ilkin siqnallar verir və belə çətinliklərin limitlənməsində əhəmiyyətli rolunu ifadə etmiş olur. Erkən xəbərdarlıq və stress test kimi analitik üsulların tətbiqi cəmi sistemin maliyyə vəziyyətinin daha düzgün qiymətləndirilməsinə imkan yaradır.

Stress testlər maliyyə sferasındakı problemlər ilə bağlı sistemin dinamikasını riskin mənfi təsirlərindən müdafiə etmək, onun real iqtisadi sektor ilə münasibətlərini qorumaq hədəfləri ilə gerçəkləşdirilən və sabitliyin təmini baxımından cəmi maliyyə sistemini ələ alan müvafiq testlərdir. Stress testlər ümumilikdə banklara nəzarət üçün olan analitik üsul kimi tanınır. Xüsusi üsul olaraq bankın həssaslığının gözlənilmədən yaranmış ani şoklara qarşı qiymətləndirilməsini həyata keçirir. Dünya üzrə müşahidə olunan təcrübədə stress testlərin yayılmış iki növü göstərilir:

- 1) Həssaslıq təhlilləri.
- 2) Ssenari təhlilləri.

Ssenari təhlilləri dedikdə, eyni anda müxtəlif risk göstəricisi üzrə müvafiq dəyişikliklərin bankın ümumi maliyyə vəziyyətinə təsirinin qiymətləndirilməsi kimi anlaşılır, daha uzunmüddətli dövrlər üçün xarakterik olur. Həssaslıq təhlilləri dedikdə isə mövcud bir risk göstəricisinin dəyişməsinin bankın məcmu maliyyə vəziyyətinə etdiyi təsirinin qiymətləndirilməsi olaraq anlaşılır. Bu təhlil digərindən fərqli formada daha qısamüddətli dövrlər üçün xarakterik olur. Qarşıya qoyulan hədəflərindən asılı formada bank qurumlarında ani sarsıntıların daha effektiv təhlili üçün həm ssenari, həm də həssaslıq təhlillərini eyni anda aparmaları zəruri hal kimi ifadə edilir. Banklarda stress testlərin tətbiq olunması prosesində onun fəaliyyətinin mürəkkəbliyindən, cəmi vəziyyətindən asılı xüsusi stress test sistemi hazırlanır. Banka təsir edəcək ani şoklar məhz belə təhlillər aparıldıqdan sonra təsbit edilir. Bankda riskin göstəricisinin həcmi çox olarsa, müvafiq göstəricilərdən təkcə bankın ümumi fəaliyyətinə təsir göstərə biləcək risk göstəriciləri seçilməli və banka olan təsirləri qiymətləndirilməlidir.

Stress testlərin tətbiqində aşağıdakılara diqqət yetirilməlidir.

- a) Fərqli sahələrdə yaranan gözlənilməz ani halların bankın kredit münasibətlərinə

təsiri.

- b) ÜDM üzrə yaranmış dəyişiklərin bankın depozit, cəmi kredit münasibətlərində yaratdığı təsir dairəsi.
- c) İnflyasiya nəticəsində yaranmış dəyişikliyin bankın faizlərinə, kredit portfeli üzrə münasibətlərinə təsiri.
- d) Müxtəlif əməliyyatlarla faiz həcminə təsir edən faktorlarda yaranan dəyişikliklərin həm bankın mənfəətinə, həm də faiz səviyyələrinə, cəmi depozit, kreditin portfelinə, kapitalına, xarici valyuta aktivlərinə, öhdəliklərinə etdiyi strateji təsir.
- e) Qeyri-işlək kreditlərin quruluşunda yaranmış dəyişikliyin bankın cəmi kapitalına, mənfəətinə, likvidliyinə etdiyi təsir.
- f) Geniş həcmli kreditlər ilə əlaqədar formalaşmış nasazlıqların bankın cəmi kredit həcminə, mənfəətinə və likvidliyinə etdiyi təsir.
- g) Alınmış xarici borcların və iri həcmli əmanətlərin vaxtından tez zamanda geri istənilməsinin bankın likvidliyində yaratdığı mənfə təsiri.
- j) Bankda mövcud nəgd vəsait miqdarının azalmasının yeni kredit münasibətlərinin yaradılmasına etdiyi təsir.və.s

Stress test üsullarının tətbiq olunması ilə aşağıdakı nəticələr müəyyənləşir:

- a) Bank təşkilatlarının məcmu kapitalının ani şok təsirlərinə olan dözümlüü.
- b) Ani şokların təsiri nəticəsində bankda yaranmış maksimum ziyanlar.
- c) Bankın ümumi fəaliyyətində aşkar edilən müəyyən nasazlıqlar.
- d) Müxtəlif növlü risklərin qiymətləndirilməsi, risklərin qarşılıqlı daimi əlaqələri.
- e) Məcmu iqtisadi amillərdən bankın aslılığı.

İqtisadi hərərətlənmənin yüksək olduğu zamanlarda makroprudensial alət kimi kreditin yüksəlməsinə müəyyən həddlər və ehtiyatlara yüksək tələblər qoyulur. Bank qurumlarında kreditin portfelinin artımı çox olduqda kapitalı üzrə yüksək tələblər qoyulur. Faktiki qaydalar üzrə bankın kredit portfeli hesablanmış məbləğdən yüksək olarsa, həmin banka məxsus KAƏ da yüksəldilməlidir. KAƏ bankın cəmi kapitalı ilə riskli olan aktivləri arasındakı nisbətdən təzahür edir. Bu nisbət bankın cəmi kapitalının mövcud riskli aktivlərə qarşı dayanıqlılığını ifadə edir. KAƏ aşağı olarsa

bu bankın riskli olan aktivlərinin, cəmi kapitalının dayanıqlığına nisbətən çox olmasının göstəricisidir. Bu isə sırf böhran təhlükəsinin siqnalıdır. Bu alətin istifadə edilməsi stabil olmayan maliyyələşmə mənbələrini də göstərilmiş limit çərçivəsində saxlayır. Maksimal kredit artımı və kapitalın adekvatlığının minimum səviyyəsi üçün düsturlar müvafiq olaraq göstərilmişdir:

$$1) \text{ Maksimal (KA)} = (73.4 / \text{QSF}) \times (12 + (\text{KA}\Theta - 12) / 1$$

$$2) \text{ Minimal (KA}\Theta) = 12 + 1.5 \times (\text{KA} \times \text{QSF} / 73.4) - 12^{14}$$

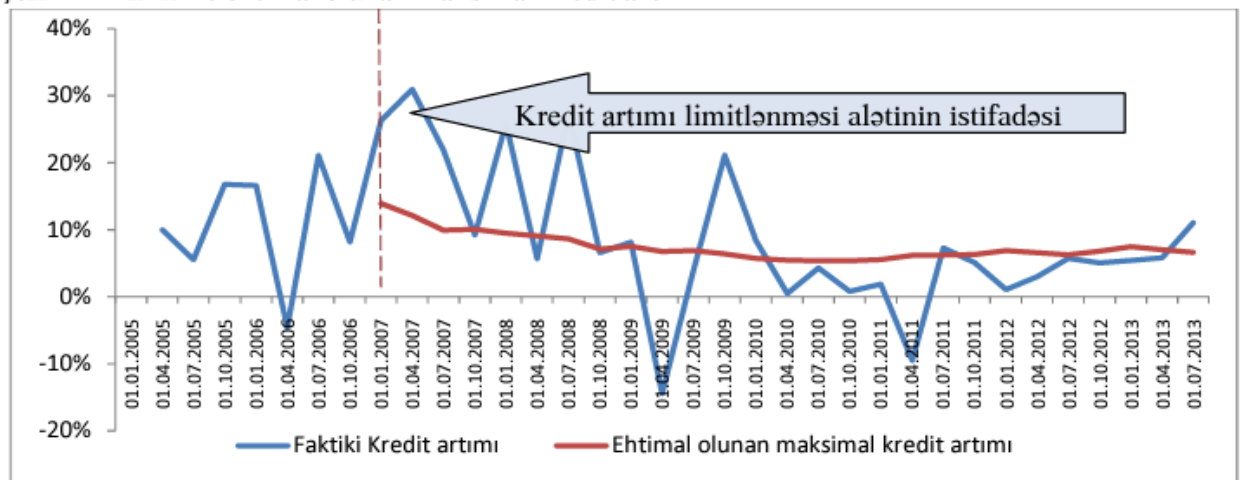
Ölkəmizin bank sektoru üçün olan düstur müvafiq olaraq aşağıdakı kimi olar:

$$1) \text{ Maksimal (KA)} = (16.8 : \text{MSAKD}) \times (12 + (\text{KA}\Theta - 12) : 1.5)$$

$$2) \text{ Minimal (KA}\Theta) = 12 + 1.5 \times (\text{KA} \times \text{MSAKD} / 16.8) - 12^{15}$$

Aşağıdakı qrafikdə ölkəmizdə 2005-2013 illər arasında olan kredit artımının səviyyəsi göstərilmişdir.

Şəkil 2. Faktiki və ehtimal olunan maksimal kredit artımı

mənbə: MB.İqtisadiyyat jurnalı.

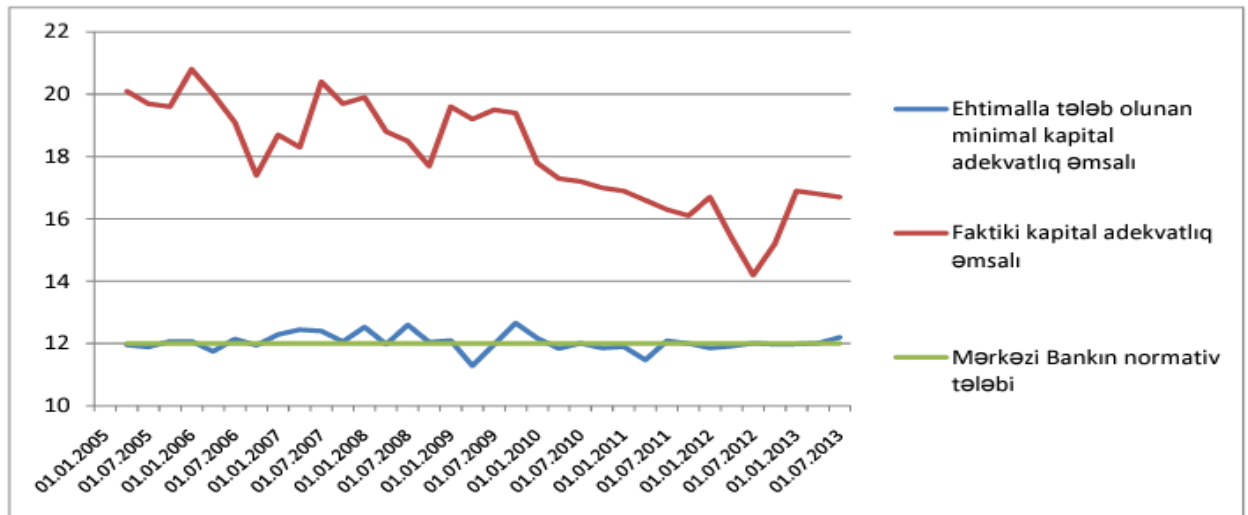
Qrafikdən də görüldüyü qədər 2007-ci ildən başlayaraq kredit yüksəlişinin limitlənməsi üçün olan alətin tətbiqi ölkəmizin bank sektorunda kreditin portfelinin daha stabil artımı ilə nəticələnmişdir. Əslində bu alətin istifadəsi daha uzun müddət

¹⁴Mərkəzi Bank və İqtisadiyyat jurnalı. A.Zülfüqarov. "Makro və mikroprudensial tənzimləmə siyasəti: məqsəd və alətləri". AMB-2013

¹⁵Mərkəzi Bank və İqtisadiyyat jurnalı. A.Zülfüqarov. "Makro və mikroprudensial tənzimləmə siyasəti: məqsəd və alətləri". AMB-2013

qiymətləndirilməsi üçündür. Bu alətin tətbiqi ölkədə kredit portfelinin həcmi ni aşağı salar, real sektorun və maliyyə dərinliyinin inkişaf meylini isə ləngidər. Ölkəmizin banklarında kapital adekvatlığının 2005-2013-cü illər arasında hesablanmış nəticələri.

Şəkil 3. Kapital adekvatlığı üzrə hesablanmış nəticələr, %-lə

mənbə: MB.İqtisadiyyat jurnalı.

2.3. Mikro və makroprudensial siyasətin fərqləri və tətbiqi

Sürətlə artan maliyyə innovasiyasının məcmu maliyyə bazarlarının sabitliyinə təsirlər edəcək dərəcəyə çatması ilə ortaya çıxan makroprudensial yanaşma anlayışı sonralar müəyyən durğunluq dövrünü yaşamış maliyyə sisteminin etibarlığının təmin edilməsində mikroprudensial yanaşmalara meyl edilmişdir. Latin Amerikas, Asiya böhranlarından sonra təkrar gündəmə gələn makroprudensial siyasətdə önəmli dönüş nöqtəsi isə Crockett (2000) və Borionun (2003) işləri olmuşdur. Crockett və Borio tədqiqatlarında makroprudensial siyasət anlayışını mikroprudensial, makroprudensial yanaşmalar arasındakı fərqləri aşkar edərək açıqlamışlar. Lakin mənbəyi Crockett və Borionun tədqiqatları ilə ortaya çıxan bu siyasətlər ilə bağlı hələki müəyyən uzlaşma yaradılan bir istiqamət müəyyənləşməmişdir. Maliyyə böhranının səbəbkarları olan qurumların xüsusilə böhran sonrası makroprudensial siyasətə dərin marağının yüksəlməsi, müvafiq yeniliyin həyata keçirilməsi yönündə işlərə bir növ yol açmış, prudensial nəzarət qurumlarının siyasətində mikroprudensial, makroprudensial tənzimləmə elementlərinin, onlara müvafiq alətlərin mövcud olduğu anlaşılmışdır.

Makroprudensial siyasətin tanınması ilə əlaqədar açıqlamaları verən digər bir beynəlxalq qurum, dünyanın qabaqcıl iqtisadi, maliyyə qurumlarının liderlərindən yaranan G30 qrupu olmuşdur. G30 qrupuna görə makroprudensial siyasət, müəyyən ölçülərə və fərdi qurumlara istiqamətlənməkdən savayı, sistem daxilində yaranan və şəxələnən riskləri azaltmalı, inkişafda olan maliyyə sisteminin dayanıqlığını artırmaq hədəfinə yönələn siyasətlərə uyğun nəzarət aparmalı, sistemin risklərini qiymətləndirməli və fərqləndirməlidir.

Bu siyasətlər hər ikisi iqtisadi təhlükələrin, dərin risklərin azaldılmasında və ümumi sistemə təhlükə yaradacaq maliyyə qurumlarının idarəçiliyində istifadə edilən tənzimləmə siyasətləridir. Onların ayrılıqda ikisinin demakroiqtisadi siyasətin tamamlayıcısı olduğunu da demək mümkündür. Bu siyasət sahələrinin qarşılıqlı rəbitəli şəkildə aparılması, vəhdət təşkil edərək birlikdə tətbiq olunmasına yönəldilmiş işlərin görülməsi önəmli sayılır və onların göstəriciləri arasındakı fərqləri

ifadə edəcək amillər geniş araşdırılmalı və həmin göstəricilərin uzlaşdırılması üçün mümkün imkanlar müəyyən edilməsi labütdür.

Makroprudensial nəzarətin, mikroprudensial nəzarətdən fərqli iki önəmli xüsusiyyəti vardır. 1) Makroprudensial tənzimlənmədə cəmi sistem və sistem mənbəyindəki risklər vacibdir. Maliyyə sisteminin fərdi elementləri və onların alətləri üçün ali standartlarını vurğulayır. Maliyyə üzrə yaranan qeyri-sabit vəziyyətdə əlavə tələblərlə sistem əhəmiyyətli olan təşkilatlara kapital və likvidlik buferinin istifadəsinə imkan verir. 2) Belə standartlar maliyyə bazarlarında disbalanslığa qarşı olur. Bu risk qiymətləndirilməsi modelləri iqtisadi, maliyyə bumu dövründə inkişaf meylinin müvafiq məlumatlarına əsaslanır və kredit bazarında bərpa zamanı unudulmamalıdır. Çünki makroprudensial sahə qaydalarının təsiri sistem risklərinin qiymətləndirilməsi, protsikliyə hamarlamaq üçündür.

Mikroprudensial yanaşma riskin fərdi qurumlar arasında fərqli davranışların nəticəsi olaraq meydana gəldiyini əks etdirir. Qurumlar arasında qarşılıqlı bağlılıqlar, ortaq risklərə məruz qalma ehtimalları önəmsiz sayılır. Bu baxımdan mikroprudensial yanaşmanın hədəfi tətbiq edilən siyasətlərin maliyyə sisteminin mənbəyində yarada biləcəyi təsirlərini diqqətə almadan, fərdi qurumların böhran ehtimallarını azaltmaqla təşkilatları qorumaqdır. Makroprudensial yanaşma sahəsi isə riskləri fərdi qurumların kollektiv davranışlarının nəticəsi olaraq ifadə edir. Mikroprudensial yanaşmaya görə maliyyə sisteminin dayanıqlığı, sistem daxilindəki fərdi bank, maliyyə qurumlarının sağlamlığına əsaslanır. Bu yöndə tətbiq olunan siyasətlərin iqtisadiyyatda yaradacağı təsirlərini diqqətə almadan sadəcə fərdi maliyyə qurumlarının böhranlarını, yaxud onların sarsıntılarını azaltmağa çalışmaq sistem üzrə sabitliyin yaradılması mühüm hədəf olaraq görülür.

Fərdi bank təşkilatları və şirkətlərin maliyyə sağlamlığının itirildiyi zamanda maliyyə sisteminin bütün olaraq sağlam və sabit görünməsi mümkün olmur. Müvafiq preventiv tədbirlər üzrə çıxarılan qaydalar bir təşkilatın istifadə edəcəyi kreditdən qazanılan gəliri limitləmək üçün bu təşkilatın kreditdən yararlanmasını müəyyən dərəcədə məhdudlaşdıraraq təşkilata, maliyyə sistemə yüksək zərər verməsini

önləmək məqsədini güdür. Bu yanaşmadan baxanda bu proseslərdə makro olduğu kimi mikroprudensial tənzimlənmənin də əhəmiyyəti danılmazdır. Fərdi bank qurumlarında sabitliyin təmini üçün hazırlanan standartlar məcmu maliyyə sferasının sabit vəziyyətinə zərər verəcək qərarların alınmasına da vəsilə olur. Bu əlaqədə isə makroprudensial siyasət əsas sayılır. Təcrübədə mikro və makro tənzimlənmələrin müxtəlif elementləri mövcuddur. Onlar qarşılıqlı olaraq uzlaşdırılırlar. Bu tarixi inkişaf, həmçinin fərqli ölkələrdə maliyyə sferasının tənzimlənməsinin fərqli strukturları ilə əlaqədardır. Bank qurumlarındakı müxtəlif risklər mikroprudensial nəzarətin aparılmasının zəruriliyini yaradır və bu isə təşkilatın sahədə orta səviyyəyə uyğun, aqreqasiya təzahürlərinə heç nəzər yetirmədən qiymətləndirilməsi deməkdir.

Mikro və makro tənzimləmə siyasətləri arasındakı fərqlər haqqında danışarkən onların hər birinin fərqli olan məqsədləridə aydınlaşır. Bu yanaşmalar üzrə mövcud fərqlər qiymətli kağızların portfelinə tətbiq olunan prudensial nəzarət çərçivəsində özünü ifadələyir. Makroprudensial yanaşma, maliyyə problemlərinin sistem riskinə çevrilməsi və nəticədə ÜDM-un həcmının azalmasının qarşısını almağa çalışarkən, mikroprudensial yanaşma tədbirləri ilə istehlakçıların, səhmdarların hüquqlarının qorunması məqsədləri qarşıya qoyulur. İqtisadi sferanın real sektorunda fəaliyyətin pozulması və qiymətli kağızların portfelinin azalması arasında bilavasitə əlaqə, asılılıq olduğundan makroprudensial tənzimlənmə ümumilikdə qiymətli kağızların məcmu portfelində yaranmış itkilərin limitlənməsinə yönəldilir. Mikroprudensial yanaşma isə qiymətli kağızların fərdi növləri üzrə yaranmış itkilərin limitlənməsinə yönəldilmiş olur. Mikroprudensial olan yanaşmada nəzarət və riskləri qiymətləndirmə tədbirləri aşağıdan yuxarıya doğru seçilir. Öncə qiymətli kağızların növləri üçün riski aşağı salan tədbirlər aşkarlanır, sonra bu tədbirlər birlikdə bütün qiymətli kağızların faktiki portfelinə təsirini göstərir. Makroprudensial yanaşmada isə belə tədbirlər yuxarıdan aşağıya doğru seçilir. Öncəliklə qiymətli kağızların portfelinin zəifləməsinin qarşısını almağa yönələn tədbirlər seçilir, sonra onların fərdi növləri üzrə portfelin azalmasını nəzərə alan mikroprudensial tədbirlər seçilir.

Makroprudensial yanaşmaya dərin risklərin məcmu sistem mənbəyinə təsirləri

baxımından qiymətləndirilməsini aparan bir amil qismində baxılır. Mikroprudensial yanaşmada isə belə əlaqə nəzərə alınmır. Mikroprudensial tənzimləmənin tərəfdarları maliyyə sferasının sabitliyinin təmini üçün müxtəlif fərdi müəssisələrin maliyyəsinin sabitliyinin qazanılmasının kifayət olduğunu düşünürlər. Makroprudensial yanaşmanı müdafiə edənlər isə əmindirlər ki, ümumi maliyyə sferasını sabitləşdirən fəaliyyət fərdi müəssisələrin də maliyyə sabitliyini möhkəmləndirməyə şərait yaradır. Borio və Drehmanın (2009) bu məsələ üzrə göstərdikləri fərqlərə uyğun olaraq iki siyasətin müvafiq meyarları arasındakı fərq cədvəl 2-də daha aydındır.

Cədvəl 2.2

Meyarlar	Makroprudensial	Mikroprudensial
İlkin hədəf (bənzər)	Maliyyə sektorunu ehtiva edən risklərin məhdudlaşdırılması	Fərdi maliyyə təşkilatları səviyyəsində risklərin məhdudlaşdırılması
Digər hədəf (fərqli)	ÜDM-a təsirin azaldılması	İstehlakçının (investor /əmanət sahibi) qorunması
Riskin xarakteristikası	Kollektiv fəaliyyətə uyğun, daxili (endogen)	Fərdi maliyyə təşkilatlarının davranışına uyğun, xarici (ekzogen)
Maliyyə institutları və eyni risk dərəcələri arasındakı korrelyasiya və bağlılıqlar	Önəmlidir	Önəmli deyil
Prudensial nəzarətin istifadəsi	Maliyyə sistemində risklərin qiymətləndirilməsinə uyğun olaraq yuxarıdan aşağıya doğru (top-down)	Fərdi maliyyə təşkilatlarında olan risklərin qiymətləndirilməsinə uyğun olaraq aşağıdan yuxarıya doğru (bottom-up)

mənbə: MB. İqtisadiyyat jurnalı

Mikroprudensial yanaşmanın meyarları müxtəlif fərdi müəssisələrdə neqativ halların məhdudlaşdırılmasına, ümumi tənzimləmə olan makroprudensial yanaşmanın

meyarları isə sistemdə aşkar edilən neqativ halların limitlənməsinə xidmət göstərir. Mikroprudensial yanaşma fərdi bank qurumlarının təhlükəsizliyini təmin edərkən, makroprudensial yanaşmada bütün olaraq cəmi maliyyə sisteminin təhlükəsizliyini qorumaq önəmli məqsəddir. Maliyyə sisteminin gərgin hala gəlməsi, bəzi şirkətlər, həmçinin bankların bütün maliyyə sistemində gizli şəkildə təsirlənməsinə yol açır. Bu yanaşmadan tətbiq edilən mikroprudensial tənzimləmənin sistemə təsiri olur. Əslində mikroprudensial yanaşma makroprudensial siyasətə alternativ bir siyasətdir. Onun təhlili zamanı da yalnız maliyyə sisteminin ayrılıqda fərdi üzvü olan maliyyə institutlarının qiymətləndirilməsi aparılır. İki tənzimləmə siyasətlərinin özünəməxsus müvafiq istiqaməti, alətləri, üsulları ifadə edilə bilər. Beynəlxalq çərçivədə istifadə edilən spesifik alətləri müvafiq olaraq cədvəl 3-də aydın görünür.

Cədvəl 2.3

Makroprudensial siyasətin spesifik alətləri	Mikroprudensial siyasətin spesifik alətləri
<ul style="list-style-type: none"> ❖ Tsiklik formada dəyişən ehtiyatlanma tələbləri ❖ Tsiklik formada dəyişən təminat və kredit arasındakı nisbət (LTV) ❖ Kontr tsiklik kapital buferi (Bazel III standartı) ❖ Maliyyə sisteminin daha əhəmiyyətli elementlərinə kapital, likvidlik kimi sərt tələblərin qoyulması ❖ Volatil maliyyə mənbələrinə vergilərin tətbiqi ❖ Kreditlərin genişlənməsinə və artımına müəyyən hədlərin qoyulması ❖ Yüksək ehtiyat tələbləri 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Ehtimal olunan zərərlərə qarşı öncədən ehtiyatlanmanın tətbiqi ❖ Aktivlərin mövcud bazar qiymətinin dəyişməsi riskinə müvafiq ehtiyatlanma tələbləri ❖ LTV / minimum təminat həddi arasındakı nisbət ❖ Xüsusi maliyyə risklərinin nisbətən yüksək risk səviyyəsi ilə dəyərləndirilməsi ❖ Kapitalın yüksək keyfiyyəti də aid edilməklə kapital üzrə minimal tələblər (Bazel III standartı) ❖ Kapital buferi (Bazel III standartı) ❖ Leverage əmsalı ❖ Likvid aktivlər buferi (Bazel III standartı) ❖ Ödəmə müddəti və valyuta üzrə uyğunsuzluqlara müvafiq limitlər (Bazel III standartı)

mənbə: MB. İqtisadiyyat jurnalı

Onların müvafiq alətlərinin analizə edilmiş üsullar ilə bərabər istifadəsiisə məcmu sistemdə maliyyə sabitliyinin, dayanıqlığının qorunub saxlanılmasında daha əhəmiyyətli və effektiv nəticələr yaradar. Makro və mikroprudensial tənzimlənmə üçün olan bu alətlərin tətbiqi arasındakı fərqi aydınlaşdırsaq aşağıdakı kimi olar:

- 1) Makroprudensial yanaşma sahəsinin alətləri dinamik şəkildə.
- 2) Mikroprudensial yanaşma sahəsinin alətləri statistik şəkildə.

BVF 2009-cu ildə mərkəzi banklara maliyyə sistemi strukturunda risklərin, makrodisbalanslığın azaldılmasında makroprudensial olan alətlərin tətbiqini tövsiyyə etmişdir. BVF ekspertlərinin fikrincə, makroprudensial siyasət alətlərinin praktiki tətbiqi mikroprudensial yanaşmadan fərqli olaraq, çoxşaxəli olan dərin problemləri də məhdudlaşdıracaqdır. Təkliflərində makroprudensial alətlərin beynəlxalq səviyyədə iqtisadi siyasəti koordinasiya edən müxtəlif quruluş, iqtisadi inkişaf səviyyəsi ilə ölkədə bərabər və effektiv olması göstərilmişdir. BVF öz tövsiyələrində makroprudensial siyasətin səmərəliliyinin bir səbəbi kimi onun böhran hadisələri və struktur disbalanslığının bərpasının əsas mənbəyi olması fikrini açıqlamışdır. Həmin dövrdən bəri həm İEÖ, həm də İEOÖ-in bazar iqtisadiyyatında bu alətlərin istifadəsi artdıqca onun global təsirləri də sürətlə artır.

Makroprudensial sahənin möhkəmləndirilməsinin vacibliyini ifadə edən üç önəmli səbəb göstərilir. İlkin səbəb olaraq maliyyə sistemində yaranmış qeyri-sabitlik üzrə xərclər və proseslərin nəticələri göstərilir. Bir qrup dəyərləndirmələrə əsasən, bank sistemində böhranla əlaqəli xərclər ÜDM-un azalması dərəcəsinə də çata bilər. İkinci səbəb olaraq dövlət və bazar tənzimləməsi arasındakı tarazlıq şəraitində makroprudensial yanaşma vasitəsilə daha yüksək iqtisadi nəaliyyətlərin qazanılması mümkündür. Mikroprudensial yanaşma ayrı-ayrı fərdi olan müəssisələrin sistem üzrə əldə etdikləri nəticələrinə baxmadan onların risklərinin limitlənməsinə istiqamətləndiyindən, makroprudensial nəzarətin üstünlüyü müəyyən edilir. Ümumi iqtisadiyyatdakı həcmindən asılı olmadan istənilən bir müflisləşmə nəticələri nəzarətəddici qurumların nüfuzuna yüksək ziyanlar edir. Bu vəziyyətdə ehlə bir risk vardır ki, bazarın elementləri dövlət tərəfindən yüksək təzyiqlə qarşılaşır, vəsaitlərin

səmərəsiz istifadəsi yaranır və inkişaf imkanları da əldən verilir. Mikroprudensial siyasət tətbiq edildikdə isə proseslər əks mövqeyli təsirlər ilə qarşılaşa bilərlər. Mənəvi risk adlı problemin yoxlanılması və məhdudlaşdırılması üzrə təkliflər isə sonradan böyük qeyri-sabitliklər yarada bilər. Əmanətçilərin müdafiə edilməsində sığortalamanın köməyinin istifadəsi belə proseslərdə daha arzu olunan olur. Risklərin məhdudlaşdırılması sxemləri səmərəli olar və xüsusən daha zəif təbəqənin itkilərinin azaldılmasına imkan verir, müxtəlif üsullarla maliyyə çətinliklərini yüngülləşdirər və prudensial siyasətdə makro səviyyədə yüksək irəliləyişlər qazanılmış olar. Beləliklə, əmanətçilərin müdafiəsinin təmin edilməsinin ən yaxşı üsulları, makroprudensial yanaşma və planlaşmış formada olan xüsusi müdafiə sxemlərinin tətbiq edilməsidir.

Üçüncü səbəb kimi də makro yanaşmanın strateji əhəmiyyəti danılmazdır. Çünki sistem sarsıntılarının məhdudlaşdırılmasına hətta geniş mikroprudensial yanaşma siyasəti tətbiq edilsə belə, ümumi sistemin sabit olan vəziyyətinin qazanılması və qorunması mümkünsüzdür. Böyük makroiqtisadi itkilərə səbəb olmuş dərin maliyyə böhranlarının analizi nəticəsində makroprudensial olan yanaşma siyasət ilə maliyyə sahəsində daha effektiv, müsbət vəziyyətin saxlanılması isə mümkündür.

Bank qurumlarının təhlükəsiz fəaliyyəti üçün olan qaydalara, göstərişlərə, tələblərə uyğun olmaqla mühüm tənzimləmə üsulu hesab edilən prudensial nəzarət tədbirlərində mikro və makroprudensial siyasətlərinin uzlaşmış elementləri mövcud olur. Bu yanaşmaların uzlaşma səviyyəsi bir sıra tarixi amillərlə, müxtəlif ölkələrdə maliyyə sahəsinin tənzimlənməsinin mövcud təşkilati strukturu ilə şərtləndirilir. Hər nə qədər makroprudensial yanaşma üstün tutulsa da bu siyasətlərin sistemləşərək eyni anda istifadəsi ümumi sistemin mənbəyindəki makrorisiklərin tənzimlənməsində, qeyri-sabitliyin məhdudlaşdırılmasında, sistemin stabil vəziyyətinin saxlanılmasında yüksək təsir yaradır.

III Fəsil. Azərbaycanda makroprudensial siyasətin aparılmasında təkmilləşdirmə istiqamətləri

3.1. Azərbaycanda bank sisteminin müasir vəziyyəti

Son dövənlərdə çox geniş yayılmış mürəkkəb və dərin iqtisadi proseslər dünya üzrə inteqrasiya etmiş ölkəmizin iqtisadiyyatına yüksək təsirini göstərmişdir. Dünya səviyyəsində neftin qiymətinin düşməsi tədiyyə balansının və gəlirlərin profisitinin zəifləməsi ilə nəticələnmişdir. Faktiki proseslərlə əlaqədar olaraq son dövənlərdə ölkəmizin iqtisadi sferasının möhkəmliyinin gücləndirilməsi çağırışları daha aktual olmuş, pul və məzənnə, həmçinin büdcə, vergi siyasəti üzrə yüksək əhəmiyyətli tədbirlərin görülməsi prioritet bir istiqamət kimi sayılmışdır.

Yeni dövrdə milli, həmçinin beynəlxalq çərçivədə məcmu maliyyə sferasının təkmilləşdirilməsində bank təşkilatlarının yüksək əhəmiyyəti, pul münasibətləri üzrə vasitəçilik fəaliyyətinin yerinə yetirilməsində görünən böyük rolu danılmazdır. 2015, 2016-cı illər arasında dolların məzənnəsində yaranan yüksək dəyişikliklər əsasında son zamanlarda ölkəmizin bəzi banklarında faktiki vəziyyət yaxşı olmamışdır. Çünki ölkəmizdə mövcud bank təşkilatları müşahidə edilmiş I devalvasiyanın itkilərindən qorunmağa çalışarkən, az müddət sonra isə təkrar II devalvasiyanın mənfi təsirləri ilə qarşılaşdılar. Milli valyutamız olan manatın dollar qarşısında mövcud dəyəri azalmış oldu. Təkrar olaraq yenidən yaranmış devalvasiya isə artıq manatın üzən məzənnəyə çevrilməsinə və çoxlu sayda bank qurumlarının aktivlərinin azalmasına, onların mövcud valyuta üzrə olan mövqeyinin pozulmasına və bank itkilərinin həcmnin çoxalmasına vəsilə oldu. Bu isə ölkədə xeyli dərin problemlərə yol açdı.

Müşahidə edilən güclü devalvasiya ölkəmizdə əhali, həmçinin bank sektoru üzrə yüksək dərəcədə narahatlığa səbəb oldu. Kredit münasibətləri və qoyulmuş əmanətlər əsasında əhali ilə bank təşkilatları arasında dərin problemlər yaşandı. Ölkəmiz üçün bu təhlükəli şəraitdə bank sahəsinin sabitliyinin və dayanıqlığının saxlanması, əhalinin maraqlarının müdafiəsində müvafiq və məqsədyönlü fəaliyyət istiqamətinin müəyyənəlməsi, onlara əhəmiyyətli olacaq üstün tədbirlərin görülməsi

zərurəti yarandı. Güclü devalvasiya səbəbindən təzahür etmiş dərin çətinliklərin həll olunması üçün göstərilən tədbirlərdə zəif fəaliyyətili bankların, nisbətən güclü fəaliyyətli banklara birləşdirilməsinə əsaslanan işlər çox üstünlük qazandı. Milli pul vahidimiz manatın üzən məzənnəyə çevrilməsi ilə bank sferasında müşahidə edilmiş nasazlıqlar, çətinliklər bank təşkilatlarının bağlanması və konsolidəsi ilə nəticələndi. Ölkəmizdə bankların konsolidasiyasının önəmliliyi hazırda bankirlər, ekspertlər, həmçinin tənzimləyici orqan tərəfindən etiraf edilmişdir.

Ümumiyyətlə bankların ölkəmizdə çox sayda olduğu iqtisadçılar tərəfindən müntəzəm söylənilirdi. Bəzən əmanətçilər, səhmdarlar və kreditorların mənafeələrinin qorunması ödəmə qabiliyyəti aşağı olan bankların iflasının qarşısının alınmasından yox, sistemə hər hansı ziyanın gəlməməsi üçün belə bankların ümumilikdə sistemdən uzaqlaşdırılmasından asılı olur. Baş vermiş devalvasiya isə bu fikirlərin üstünlüyünü artırdı. Belə ki, ölkəmizdə bank təşkilatlarının ümumi sayı 43 olmuşdur, lakin bank sahəsinin yarıdan və hətta 90 faizdən artığının cəmi 20 və ya 25 təşkilatın payında olduğu iqtisadçılar tərəfindən söylənmişdir və belə vəziyyətdə isə bank təşkilatlarının sayının azaldılmasının vacibliyi şərh edilmişdir. Bu ölkəmizdə faktiki şəraitdə mövcud hər üç bankdan birinin ziyanla işlədiyinin müəyyən edilməsindən qaynaqlanmışdır. Sonralar isə bu şəraitlə bağlı olaraq getdikcə vəziyyətin pisləşəcəyi, itkilərin həcmnin artacağı, bankların xarici və depozit öhdəliklərinin təminində ciddi çətinliklərin yaşanacağı düşünülmüşdür. Görünən vəziyyətdə tənzimləyici qurum tərəfindən nizamnamə kapitalını çoxaldıb 50.000.000 manat edə bilməyən bank, kredit qurumlarının, nisbətən zəif fəaliyyət göstərən təşkilatlarının sıradan çıxarılması, yaxud başqa, daha güclü maliyyə kredit qurumuna konsolidə edilməsi (birləşdirilməsi) tədbirləri prioritet bir istiqamət kimi seçilmişdir. Beləliklə, fəaliyyəti zəif olan bank qurumlarının nisbətən güclü fəaliyyət göstərən banklara konsolidasiyası, yaxud bir qrup zəif bank qurumlarının başqa adla və ya vahid ad altında birləşərək maliyyə bazarında fəaliyyətinə davam etməsi ilə gələcək dövrlərdə daha üstün və məqsədyönlü nəticələr əldə ediləcəyi şərh edilmişdir. Belə məqsədlərlə bağlı ölkəmizdə maliyyə sferasına nəzarət və onun səmərəli tənzimlənməsini yerinə

yetirən tənzimləyici qurum MBNP yaradılmışdır. Mövcud şəraitdə MKT-da cəmi kapital üzrə minimum adekvatlıq və likvidlik tələblərinə, MB tərəfindən verilən ardıcıl təlimatlara riayət edilməməsi, həmçinin kreditorlar üçün faktiki öhdəliklərin yerinə yetirilməməsi, cari fəaliyyətin, idarəçiliyin prudensial normalara uyğun və etibarlı olmaması və banklara müvafiq normativlər üzrə qaydaların pozulması səbəblərindən bir qrup bankların qeydiyyat sənədləri olan lisenziyaları tənzimləyici qurum tərəfindən ixtisar edilmişdir. Ölkəmizdə maliyyə bazarlarının xüsusi iştirakçısı olan bank qurumlarının yeni şəraitdə mövcud vəziyyəti barədə məlumatlar cədvəldə aydın əks etdirilib.

Cədvəl 3.1
milyon manatla

Bank sistemi üzrə göstəricilər	31/12/2016
Ölkədə mövcud olan bank təşkilatlarının ümumi sayı	32
Özəl bankların sayı	30
Dövlət banklarının sayı	2
Xarici kapitalla sahib olan banklar	15
Xarici bankların ölkəmizdəki faktiki filiallarının sayı	2
Nizamnamə kapitalı 50 -100 % arasında olan banklar	6
Nizamnamə kapitalı 50 % dən də az olan banklar	9
Lisenziyası ixtisar olunmuş bankların sayı	11
Lisenziya verilmiş bankların sayı	0
Bank təşkilatlarının şöbələrinin ümumi sayı	131
Bank təşkilatlarının filiallarının ümumi sayı	569
Bank təşkilatlarında işçi heyətinin sayı	16947
Bankların ATM-nin ümumi sayı	2461
Qeyri bank kredit təşkilatlarının (QBKT) sayı	144
Özəl QBKT	143
Dövlət QBKT	1
Kredit İttifaqlarının sayı	97
Xarici kapitalla sahib QBKT	9
Xarici QBKT-nın yerli filialları	0
Nizamnamə kapitalı 50 % dən də az olan QBKT	0
Nizamnamə kapitalı 50-100 % arasında olan QBKT	9
Lisenziyası ixtisar edilmiş QBKT-nın sayı	13
Lisenziya alan QBKT-nın sayı	0
QBKT-nın işçi heyətinin sayı	2657
QBKT-nın filiallarının sayı	214
Aktivlər üzrə göstəricilər	
Mövcud nağd vəsaitlərin məbləği	1.081,70
Bank təşkilatları aid edilməklə maliyyə təşkilatlarındakı cəmi əmanətlər	7.647,50

Cəmi qiymətli kağızlar	414,60
AMB-də müxbir hesablar	3.203,30
Digər banklardakı müxbir hesablar (Nostro hesabları)	1.482,20
Müştərilərə təqdim edilən cəmi kreditlər	15.938,30
Bank təşkilatları da aid edilməklə maliyyə təşkilatlarındakı kreditlər	832,40
Xalis kreditlər	780,20
Kreditlər üzrə mövcud itkilərin kompensasiyası üçün cəmi ehtiyatlar	1.693,30
Xalis kreditlər	14.245,00
Məqsədli ehtiyatlar nəzərə alınmadan başqa aktivlərin cəmi	1.671,70
Qeyri maddi aktivlərin cəmi	109,60
Əsas vəsaitlərin cəmi	803,70
Məcmu aktivlər	31.439,50
Öhdəliklər üzrə göstəricilər	
Maliyyə təşkilatları istisna edilməklə ümumi əmanətlərin məbləği	16.410,00
Hüquqi şəxslər tərəfindən qoyulan əmanətlər	8.977,90
Tələbli	4.837,80
Müddətli	4.140,10
Fiziki şəxslər tərəfindən qoyulan əmanətlər	7.432,10
Tələbli	1.760,90
Müddətli	5.671,20
AMB tərəfindən banklar qarşısında qoyulan cəmi tələblər	1.695,50
Maliyyə təşkilatlarının əmanətləri	4.509,50
Digər maliyyə təşkilatlarının kreditləri	2.256,30
Bankların cəmi kreditləri	1.708,30
Loro hesablarının sayı	627,00
Bakların buraxdığı qiymətli kağızların cəmi	387,20
Başqa passivlər	1.936,90
Cəmi öhdəliklər	29.530,70
Kapital üzrə göstəricilər	
Cəmi kapital	1.908,80
Ümumi ehtiyatlar	250,30
Xüsusi kapital	1.658,50
Məcmu kapital və öhdəliklər	31.439,50
Mənfəət, zərər göstəriciləri	
Gəlir və faizlərin bu qəbildən olan növləri	1.994,00
Kredit faizləri	1.702,10
Faizlər və onlara müvafiq xərclər	1.079,70
Əmanətlər üzrə məsrəflər	461,80
Xalis faizlərin gəlirləri (zərər)	914,40
Faizə aid olmayan gəlirlər	338,30
Faizə aid olmayan məsrəflər	998,70
Əməliyyatlar üzrə mənfəət (zərər)	422,60
İtkilərin kompensasiya edilməsi üçün yaradılan ehtiyat xərcləri	1.212,00
Başqa xərclər və gəlirlər	9,40
Mənfəət və zərər (vergi ödənişlərindən qabaq)	1.625,10
Mənfəətdən ayrılmış vergilər	42,50
Xalis mənfəət və zərər	1.667,60

mənbə: MBNP. Bank sektorunun icmal göstəriciləri hesabatı

Yeni şəraitdə ölkəmizdə bank təşkilatlarının öhdəlikləri, aktivləri, kapitalı üzrə icmal balansının göstəriciləri yuxarıdakı cədvəldə göstərilmişdir. Bu göstəricilər prudensial hesabatlıq metoduna uyğun olaraq bələdiyyə və mərkəzi olan idarəetmə qurumlarının əmanətləri nəzərə alınmadan, sahibkar qismində fəaliyyətini göstərən fiziki şəxslərin faktiki əmanətləri, QBMT- nin hesabları daxil edilməklə hazırlanıb.

Aşağıdakı cədvəldə bankların vəziyyəti ötən illər ilə müqayisə edilmişdir.

Cədvəl 3.2
milyon manatla

Sıra	Bank sektoru	2005	2010	2015	2016
1	Bankların ümumi sayı	44	45	43	32
2	Dövlət bankları	2	1	2	2
3	Özəl banklar	42	44	41	30
4	Aktivlər	2252,0	13290.8	34906	31439.5
5	Aktivlər (qeyri-neft ÜDM-un %-lə)	37.2	72.1	92.7	87.5
6	Kredit qoyuluşlarının cəmi	1441	9163.4	21730.4	16444.6
7	Kredit qoyuluşları (qeyri-neft ÜDM %)	23.8	49.7	57.7	45.8
8	Bank sektorunun kredit portfelinin cəmi	1401.4	8971.8	21152	15971.2
9	QBKT-nın kredit portfelinin cəmi	39.6	191.6	578.4	473.4
10	Milli valyutada olan kredit qoyuluşları	542.9	5865.3	10994.5	8663.1
11	Xarici valyutada olan kredit qoyuluşları (AZN)	898.1	3298.1	10735.9	7781.4
12	Xarici valyutada kredit qoyuluşları(USD)	977.7	4133.5	6884.6	4394.5
13	Kredit dollarlaşması (% ifadəsində)	62.3	36.0	49.4	47.3
14	Kapital cəmi	388.3	1897.1	3654.0	1908.8
15	Kapital cəmi (qeyri-neft ÜDM-un %)	6.4	10.3	9.7	5.3
16	Depozitlərin cəmi	1368.7	7625.8	23431.4	22091.0
17	Milli valyutada olan depozitlər	280	3205.3	4301.7	5459
18	Xarici valyutada olan depozitlər	1088.5	4420.5	19129.7	16632
19	Xarici valyutada depozitlər (mln.USD)	1185	5540.2	12267.3	9392.9
20	Depozit dollarlaşması (% ifadəsində)	79.5	58.0	81.6	75.3
21	Ev təsərrüfatlarının cəmi əmanətləri	494.5	3029.8	9473.9	7448.7
22	Milli valyutada olan əmanətlər	55.8	1410	1420.2	1517.2
23	Xarici valyutada əmanətlər (mln.AZN)	438.7	1619.8	8053.7	5931.5
24	Xarici valyutada əmanətlər (mln.USD)	477.6	2030.1	5164.6	3349.8
25	Əmanət dollarlaşması (% ifadəsində)	88.7	53.5	85.0	79.6
26	Maliyyə qurumlarının cəmi depozitləri	-	2177	6358.8	5528
27	Qeyri-maliyyə qurumlarının depozitləri	874.2	2419	7630.4	9114.3
28	Bank sektorunda xarici öhdəliklər (AZN)	158.2	2470.4	8204.5	7224.8
29	Bank sektorunda xarici öhdəliklər (USD)	172.2	3096.1	5261.3	4080.2

mənbə: ABA. Makromaliyyə icmalı 2016

3.2. Azərbaycanda bank sisteminin tənzimlənməsinin müasir vəziyyəti

Yaşadığımız yeni dövəmdə iqtisadiyyatın fərqli sahələri geniş çərçivədə artmış, onların fəaliyyət istiqamətləri genişlənmişdir. Lakin, belə iqtisadi münasibətlərin təkmilləşdirilməsi nəticəsində sistemdə ani təhlükə ehtimalı daim gözlənilir. Təbii ki, gözlənilən təhlükədən qorunmaq üçün onu vaxtında aşkar edib, preventiv tədbirlərin tətbiqi olduqca önəmli məsələdir və bu yaşadığımız dövəm üçün daha da aktual yanaşma olaraq tanınır. Yeni şəraitdə ölkəmiz də daxil edilməklə iqtisadi cəhətdən təkmilləşmiş istənilən ölkədə bu istiqamətdə nəzarət və tənzimlənmə tədbirlərinin görüldüyü aydın müşahidə edilir.

Bildiyimiz kimi dünya üzrə şaxələnmiş maliyyə böhranının ağır nəticələri bank sektorunun tənzimlənməsi və sistem riski ilə bağlı problemlərə xüsusi diqqətin yönəldilməsini təmin etmiş oldu. Sistem risklərinin çoxalmasına yüksək nəzərin yetirilməməsi, bank sahəsində xeyli vaxtda əldə edilmiş rifahın tez zamanda əldən buraxılmasına səbəb olmuşdur. Müşahidə edilən sarsıntıların zərərli təsirləri isə bank sferasının tənzimlənməsində dövlətin başlıca rolunu da bəlli etmiş oldu.

Beləliklə, böyük böhran təhlükəsinin təzahürü nəticəsində yaranan zərərlərin yox edilməsi və tənzimləmə istiqamətində daha yeni məqsədyönlü siyasət tədbirləri, müasir tənzimləmə qaydaları barədə olan fikirlərin mübadiləsi məqsədilə dünya üzrə mühüm dövlətlərin başçılarının görüşlərində daha çox müzakirə obyektinə olmağa başlamışdır. Qəbul olunan yeni tənzimləmə qaydalarına əsaslanaraq istənilən ölkənin maliyyə sferasının tənzimlənməsi üçün dövlətin xüsusi nəzarət tədbirlərinin tətbiqinin vacibliyi bir mənəli şərh edilmişdir. Bu yöndə məsələlərin aydınlaşması üçün aparılan görüşlərdə irəli sürülən müasir prinsiplər:

- 1) Ölkənin iqtisadi sarsıntılar və zərərli təsirlərdən, böhranlardan qorunması üçün onun effektiv, səmərəli olan vasitələr və spesifik alətlər ilə təmini.
- 2) Sistem üzrə gözlənilən risklərə, zərərlərə müntəzəm aparılan nəzarət, risklərin monitorinqi, onların qiymətləndirilməsi, həmçinin bu yöndə preventiv xarakterli tədbirlərin gücləndirilməsi.
- 3) Böhran müddətində maliyyə sferasında ehtimal olunan təhlükələrin həcminə nəzər

yetirməklə risk ehtimalı olan bank təşkilatlarına qarşı xüsusi və ciddi prudensial qaydaların, tələblərin tətbiqi.

4) Əsassız risklərdən bank təşkilatlarının qorunması üçün qərar qəbuletmə mexanizmi üzrə rəhbərlərin hesabatlarını, eləcə də kompensasiyasının inkişaf etdirilməsini ehtiva edirdi.

Portfellərdə yaranan itkilər müntəzəm olaraq banklar tərəfindən nəzərə alınır. Fərdi sahəyə verilən ssudalarda problemlər yaşanır, belə ki, vaxtında ödənməməsi ilə gecikmə halları olur. Bəzi etibarlı banklar isə öncədən formalaşdırdıqları risk ehtiyatları vasitəsi ilə bu cür itkiləri daha asanlıqla örtürlər. Mənfi xarici təsir şəraiti yaranarsa və düzgün idarəçilik olmazsa bankda dərin sarsıntılardan müşahidəsi olur. Belə halda isə kapital bazası və faktiki ehtiyatlar mövcud zərərləri qarşılıya bilmir. Səhm sahibləri bu zaman öz ilkin qoyuluşlarını itirir və zərərlərinin qarşılınması üçün başqa maliyyələşmə mənbələri axtarmağa başlayırlar. Belə şəraitdə başlıca amil bankların vəziyyətinin öyrənilməsi hesab olunur. Öncə bankların likvidliyinin müəyyən edilməsi, sonra onların kredit portfelinin keyfiyyətinin aydınlaşdırılması gərəklidir. Bu baxımdan düzgün nəzarət və tənzimlənmə istiqaməti seçilməlidir.

Yeni şəraitdə istənilən ölkədə pul siyasətinin, makroprudensial siyasətin, həmçinin maliyyə siyasətinin uyğunluğuna nəzarət edib, onları tənzimləyəcək və nəticəyə görə istiqamətləndirəcək müvafiq quruma ehtiyac duyulur. BK tərəfindən də MKT-nın əlverişli tənzimlənməsi üçün müstəqil olan vahid nəzarət, tənzimləmə qurumunun yaradılması, onun məsuliyyət və səlahiyyətlərinin qanuna uyğun formada həyata keçirməsi tövsiyə edilmişdir. MKT-nın inkişafı, maliyyə xidmətlərinin maliyyə vasitəçiləri tərəfindən yerinə yetirilməsi isə maliyyə sektoruna yönəldilən nəzarət və tənzimlənmə tədbirlərinin yeganə sistemdə cəmlənməsini və tədbirlərin yeganə qurum tərəfindən tətbiqini daha da sürətləndirdi. Bu məsələ əsasında hər ölkədə yaradılan fərdi xüsusi strukturlar, tənzimləyici qurumlar ölkənin maliyyə bazarlarında etibarlı və sabit inkişafın təmini üçün düzgün məlumat mübadiləsinin qurulması, iş birliyinin və tərəfdaşlığının saxlanılması, ortaq siyasət təkliflərinin irəli

sürülməsi, maliyyə sektorunun gələcəyi ilə əlaqədar mövzularda görüşlərin təşkil edilməsi kimi səlahiyyətlərə sahib olur.

Azərbaycanda bazar münasibətləri yarandığı zamandan başlayaraq maliyyə sferasının sabitliyi, davamlılığı üçün bank qurumlarına yönəlmiş xüsusi tənzimlənmə, nəzarət tədbirləri aparılmışdır. Yeni şəraitdə ölkəmizdə də maliyyə üzrə daha effektiv fəaliyyətin təmini üçün maliyyə institutlarına nəzarəti aparan xüsusi müstəqil qurumun yaradılması cəmi MKT-nın səmərəli fəaliyyəti üçün yüksək əhəmiyyətli istiqamət kimi göstərilmişdir. Hazırda ölkəmizdə bankların tənzimlənməsi, həmçinin nəzarəti üzrə işlər müvafiq formada AMB və MBNP tərəfindən aparılır. AMB-nin iqtisadi sferada başlıca rolu onun fərqli xüsusiyyətləri ilə aydınlaşır:

- 1) Milli valyutanın faktiki dəyərinin gücləndirilməsi.
- 2) İqtisadi sferada məcmu pul kütləsinin tənzimlənməsi.

Öz səlahiyyətlərinə əsaslanaraq AMB-in məqsədinə qiymətlərin sabitliyinin təmini, mərkəzləşdirilən və başqa lisenziyalaşdırılmayan xüsusi ödəniş sistemlərinin yaradılması və bank sahəsinin stabil fəaliyyəti üçün müvafiq dəstəyin göstərilməsi. Fəaliyyəti nəticəsində mənfəətin qazanılması isə AMB-in məqsədinə daxil deyildir.

AMB-nin mövcud funksiyalarının təmini üçün olan vəzifələri:

- 1) Ölkədə maliyyə kredit siyasətini dövlət ilə qarşılıqlı münasibətlər əsasında qurur.
- 2) Pulun nağd tədavülünü təmin edir, pulun emissiyasını inhisarçı qaydada təşkil edir.
- 3) Milli pul vahidi manatın xarici valyuta qarşısında rəsmi məzənnəsini daimi olaraq müəyyənləşdirir.
- 4) Qanuni qaydada valyutaya nəzarəti, onun tənzimlənməsini təmin edir.
- 5) Qızıl valyuta üzrə ehtiyatların onun sərəncamında olan həcmi qədərini saxlayır.
- 6) Hesabat və tədiyyə balansının qanuni təşkilini aparır və ölkənin balansının tərtib və təhlilində mövcud yüksək rolunu ifadələyir.
- 7) Son kreditor rolunda çıxış edərək bank təşkilatları və başqa kredit qurumlarının maliyyələşdirilməsini təmin edir.
- 8) Bank qurumlarında əməliyyatların yerinə yetirilməsinin mümkün qaydalarını ifadə edir.

9) Büdcə sisteminin hesabları üzrə xidmətin göstərilməsini təmin edir.

10) Kredit təşkilatlarının qızıl valyuta üzrə olan ehtiyatların idarəçiliyini təşkil edir.

Ölkəmizdə daha effektiv, səmərəli tənzimlənmə və nəzarətin təmini üçün onun vahid strukturda birləşdirilməsinin önəmliliyi müşahidə olunmuşdur. Bankların işinə və ümumi maliyyə bazarlarının fəaliyyətinə nəzarət üçün müəyyən müstəqil təşkilati strukturun yaradılması zəruri sayılmışdır. Həmçinin dövlət bunu əhəmiyyətli məsələ kimi qiymətləndirmiş və birləşdirilmiş meqatənzimləyici strukturun yaradılmasının vacibliyi ifadə edilmişdir. Buna səbəb olaraq MB-ın ödəmə qabiliyyəti zəif olan bankların fəaliyyəti üzrə icazələrin ləğv edilməsi proseslərində zəif hərəkət etməsini söyləmək mümkündür. Bu problemlərlə əlaqəli maliyyə bazarları sferasına nəzarəti aparan vahid xüsusi qurum MBNP yaradılması məsələsi geniş müzakirədə olmuşdur.

2016-cı ilin 3 fevral tarixindən etibarən cəmi maliyyə qurumlarına nəzarət, onların tənzimlənməsi və lisenziyaşladırılması MBNP (Palata) tərəfindən aparılır. Bu Palata maliyyə qurumlarının işinin tənzimlənməsi, onlara xüsusi nəzarət məqsədləri əsasında, nəzarət sisteminin inkişafı, operativliyi, şəffaflığı üçün yaradılmışdır. Öz fəaliyyətilə mənfəətin qazanılması isə Palatanın əsas məqsədinə aid deyil və sahibkar kimi fəaliyyəti qanunsuzdur. Yalnız, müvafiq nizamnamə əsasında müəyyən edilən istiqamətdə müstəqil fəaliyyət göstərən publik hüquqi şəxsdir. Ölkəmizdə yaradılan birləşdirilmiş vahid struktur MBNP makroprudensial siyasəti aparan müstəqil yeni tənzimləyici qurum olaraq tanınır. MBNP qəbul olunmuş nizamnaməyə uyğun fəaliyyətini yerinə yetirərkən maliyyə sferasının tənzimlənməsi üzrə olan beynəlxalq səviyyəli standartları və prinsipləri üstün tutur. Palatanın əsas məqsədi Azərbaycan Respublikasında maliyyə bazarlarının səmərəli fəaliyyətini və dayanıqlığını təmin etmək, kreditorların, sığortalıların, investorların və maliyyə bazarlarının digər istehlakçılarının hüquqlarını qorumaqdır.¹⁶

MBNP fəaliyyətinin əsas istiqamətləri:

1) Maliyyə qurumlarına yönəlmiş xüsusi siyasətin formalaşdırılması, tətbiqi.

¹⁶<http://www.president.az>. Azərbaycan Respublikasının MBNP-nin Nizamnaməsi

- 2) Makroprudensial olan nəzarətin təmin olunması.
- 3) Maliyyə sisteminin elementlərinin tənzimlənməsilə əlaqədar qaydaların qəbulu, müvafiq aktlar üzrə layihələrin yaradılmasında iştirak.
- 4) Maliyyə bazarlarında fəaliyyətlərin lisenziyalaşdırılması, icazələrin verilməsi və ləğv edilməsi.¹⁷
- 5) Maliyyə sistemində hərtərəfli nəzarətin tətbiqi, yoxlamaların aparılması, yaxud yoxlama işlərinin başqa şəxslərə həvalə olunması, hesabatların alınması.
- 6) Cinayət ilə qazanılan vəsaitlərin, yaxud əmlakın leqallaşdırılması, terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinin məhdudlaşdırılması sahəsində nəzarətin tətbiqi, bu çərçivədə monitorinqdə iştirak edənlər ilə nəzarət və dövlətin başqa qurumlarının fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi, onlardan alınan informasiyaların toplanması və təhlilinin təşkili.
- 7) Əmanətlərin sığorta olunması üzrə nəzarət strukturunun fəaliyyətinin təşkili.
- 8) Maliyyə bazarları sahəsində yeganə informasiya sisteminin təşkili.

MBNP göstərilən vəzifələri təmin edir:

- 1) Nəzarət etdiyi təşkilatlarda stress testlərinin keçirilməsi qaydasını formalaşdırır, maliyyə sferasında gözlənilən sistem risklərinin, stress test, ssenarilərin təhlilini aparır, həmçinin təhlilə uyğun maliyyə bazarlarının tənzimlənmə istiqamətini müəyyənləşdirir, tətbiq edir.
- 2) Nəzarət etdiyi təşkilatlara yönəlmiş müvafiq tədbirlərini görür.
- 3) Nəzarət etdiyi təşkilatların möhkəmləndirilməsi üçün müvafiq tədbirləri üzrə plan hazırlayır, onun icrasına xüsusi nəzarət edir.
- 4) Nəzarət etdiyi təşkilatlarda korporativ idarəçilik normalarını müəyyən edir, onun tətbiqinə nəzarət edir.
- 6) Maliyyə bazarları üzrə investorların, istehlakçıların hüquqlarını qoruyur.
- 7) Maliyyə sisteminin inkişafı yönündə təkliflərini verir.
- 8) Maliyyə bazarlarında dövlət qurumlarının fəaliyyətini əlaqələndirir.

¹⁷ <http://www.president.az>. Azərbaycan Respublikasının MBNP-nin Nizamnaməsi

10) Öz fəaliyyəti barədə əhalini məlumatlandırır.

11) Maliyyə bazarlarını, həmçinin alətlərini təbliğ edir, maliyyə institutları barədə əhalinin maariflənməsi üçün tədbirlərini və qanuni aktlarla müəyyənləşən başqa vəzifələrini görür.

Beləliklə, ölkəmizdə yeni şəraitdə makroprudensial siyasət üzrə olan nəzarət, tənzimləmə tədbirləri məhz MBNP tərəfindən yerinə yetirilən funksiyalara aiddir və onun apardığı nəzarət və tənzimlənmə işləri vasitəsi ilə mövcud qeyri-sabit şəraitdə bank sferasında baş vermiş çətinliklərin limitlənməsi üçün uyğun preventiv tədbirlər müəyyənləşdirilir. Belə tədbirlər isə bu siyasət ilə bağlı ölkəmizdə müəyyənləşdirilən müvafiq alətlərlə tətbiq edilir. Bir qrup banklar tərəfindən onlara məxsus aktivlər qanunda tələb edilən normaya uyğun qruplaşdırılmadığından, itkilər üçün uyğun ehtiyat bazası yaradılmadığından, cəmi kapital üzrə tələblərə riayət olunmadığından, eləcə də təhrif olunmuş və yalnış hesabatlar verildiyindən, faktiki işlərinin icrası prudensial və etibarlı qaydada olmadığından, həmçinin nəzarətedici qurum tərəfindən verilən təlimatlara, göstərişlərə riayət olunmadığından işlərinin dayandırılması ilə əlaqəli müvafiq qərar alınmışdır. Bu qərar kapitallaşmayan və problemlili olan bank qurumlarının sistemdən uzaqlaşdırılması ilə bu sektorda olan itkilərin zəifləməsi, banklara olan etimadın yüksəldilməsi, maliyyə üzrə sabitliyin möhkəmləndirilməsi və gələcək dövənlərdə bank sisteminin etibarlı, məhsuldar inkişaf etməsi üçün qəbul edilmişdir.

Beləliklə, MBNP-nın qanuni vəzifəsi məcmu maliyyə sferasını əhatə edəcək formada bankların məhsuldarlığını, rəqabətliyini artırmaq, ümumi maliyyə kredit qurumlarının sabitliyi, dayanıqlığı, etibarlığını qorumaq, sektorun iqtisadi sferada yaradacağı zərərləri minimuma endirmək və istehlakçıların qanuni olan maraqlarını müdafiə etməkdir. Ümid edirik MBNP bu istiqamətdə AMB ilə yüksək əməkdaşlıq şəraitində birgə çalışaraq işində müvafiq ardıcılığı təmin edəcək və belə mürəkkəb məsələlərin öhdəsindən gəlməyi bacaracaqdır.

3.3. Azərbaycanca makroprudensial siyasətdə gələcəyə baxış

Son dövənlərdə milli, həmçinin beynəlxalq çərçivəli mənfi iqtisadi proseslər, neftin hesabına olan gəlirlərin xeyli zəifləməsi, mürəkkəb olan xarici iqtisadiyyat regional makroiqtisadi, həmçinin maliyyə sektoru üzrə sabitliyə yüksək dərəcədə təsirlər göstərməkdədir. İstənilən perspektivdə olan ölkənin milli iqtisadi sferasının rəqabətliyyəsinin qorunması, gözlənilən potensial və faktiki mənfi xüsusiyyətlili təsirlərinin preventiv tədbirlər hesabına minimallaşdırılması istiqamətinin seçilməsi labüt sayılır. Dünya üzrə şaxələnən dərin iqtisadi hadisələrin, beynəlxalq iqtisadi böhran hallarının ölkəmizə olan təsirlərini minimallaşdırmaq hədəfinə uyğun olmaqla milli iqtisadiyyatımızda müşahidə olunan vəziyyətin ciddi təhlili və ölkədə aparılmış iqtisadi tədbirlərin məqsədlərinə uyğunlaşan sistemik islahatların təşkili, tətbiqi prioritet işlər olaraq tanınmışdır. Bu hədəflərə çatmaqda səmərəli olacaq investisiya və biznes sferasının qurulması, bank sferasının etibarlılığının yüksək səviyyəliyyəsinin artırılması, əlverişli olacaq maliyyə mənbələrinə sahibkarların çıxış imkanlarının asanlaşdırılması, bu yöndə qanuni bazanın milli çərçivəli iqtisadi xüsusiyyətlərinin diqqətə alınması ilə qlobal təcrübəyə uyğun formada təkmilləşdirilməsi, maliyyə sabitliyyəinə yeni normaların qəbulu gərəklidir.

Müasir şəraitdə ölkəmiz də daxil edilməklə dünyəvi bank sferasında görülən əməliyyatların, xidmətlərin səmərəliliyyəsinin və effektivliyinin təmini üçün müxtəlif texniki yeniliklərin tətbiqi zərurəti yaranmışdır. Belə yeniliklər isə sistemdə risk ehtimalının artmasına vəsilə olur. Hazırda dövlətlərin mərkəzi bankları maliyyə siyasəti çərçivəsində maliyyə sisteminin sabitliyinin yüksək səviyyəsinə nail olmaqla bağlı problemlərlə üzləşirlər. Əvvəlki paraqraflarda qeyd etdiklərimizə uyğun şəkildə söyləsək, bank sahəsi istənilən dövlətin maliyyə sferasının mənbəyini təşkil etdiyindən bank sferasında müşahidə olunmuş dalğalanmalar, müəyyən olunmayan təhlükəli vəziyyətlər, yüksək sarsıntılar tənzimlənmənin böyük miqyaslı əhəmiyyətini ehtiva edir. Belə durumda bank sahəsinin tənzimlənməsi yönündə tədbirlərin görülməsi, tənzimlənmə üzrə müvafiq düzgün və səmərəli olacaq siyasətin seçilməsi məqsədə uyğun olar.

Ümumiyyətlə, maliyyənin xüsusi sahəsi olan bank sahəsində risk ehtimalı daim mövcud olduğundan, sistem üzrə ehtimal olunan risklərin limitlənməsi, həmçinin bank qurumlarının maliyyə sabitliyinin, dayanıqlılığının müdafiəsi məqsədi ilə xüsusi monitoring, yoxlama, nəzarət sisteminin yaradılmasının yüksək əhəmiyyəti hər vaxt üçün danılmazdır. Xüsusən beynəlxalq böhranın başlıca səbəblərindən olan maliyyə sahəsində qeyri adekvat tədbirlərin tətbiq edilməsi, həmçinin tənzimlənmə ilə əlaqəli müəyyən natamamlıqların müşahidəsi, makroprudensial siyasət çərçivəli tədbirlərinin ümumi iqtisadi siyasətlər arasında yüksək ağırlığını və üstünlüyünü qazandırmışdır.

Pul-kredit qurumlarının tənzimlənməsi, onların maliyyəsinin sabit vəziyyətinin qorunması istiqamətində siyasətin tətbiqi müasir dövrdə istənilən ölkə üçün geniş müzakirə obyektinə olmuşdur. Makroprudensial siyasət anlayışı hələ öncələrdən bəlli olsa da, yalnızca yeni dövrlərdə daha aktual siyasət olaraq dəyərləndirilmişdir. Bir qrup ölkələrdə bu siyasətlə bağlı artıq yeni strateji işlər, islahatlar görülmüşdür.

Yeni şəraitdə ölkəmizdə tənzimləmə tədbirlərində bank sektorunun daxili, xarici amillərdən asılı mövqeyinin və dayanıqlılığının təmini, həmçinin nəzarət tədbirlərinin səmərəliyinin artırılması kimi problemlərin həll edilməsinə geniş ehtiyac yaranmışdır. Bu cür səbəblərdən qaynaqlanaraq bank sektorunun cəmi fəaliyyətinin tənzimlənməsi, həmçinin bu istiqamətdə səmərəli nəzarət tədbirlərinin effektivliyinin yüksəldilməsi, qarşıya qoyulmuş strateji məqsədlərin reallaşması istiqamətlərinin müəyyənləşməsilə bərabərdir. Xüsusi tənzimləmə siyasəti kimi, bu siyasət üzrə tədbirlər sistem riskinin azaldılması və məcmu maliyyə sabitliyi məqsədləri üçün ölkəmizdə də artıq gerçəkləşdirilməyə başlamışdır. Ölkəmizdə bu siyasət maliyyə sferasında gözlənilən riskləri təhlil edərək qiymətləndirmək, tənzimləmək və təhlükənin görünən dərəcəsini azaltmaq hədəfilə gerçəkləşdirilən preventiv tədbirlərin məcmusunu formalaşdırmaq üçün irəli sürülmüşdür. Müasir dövrdə ölkəmizdə kredit qurumlarının ümumi yerinə yetirdikləri işlərinin risk ehtimalından müdafiəsi, onların təhlükəsizliyi üçün aparılan makroprudensial siyasət maliyyə dayanıqlılığının və sabitliyinin qorunmasına şamil edilən yüksək aktual siyasət olaraq qiymətləndirilir.

Makroprudensial nəzarət istənilən bir bank təşkilatının tam sabit vəziyyətinin

təminedicisi olur. Bugünkü dövr, həmçinin gələcək dövrlər üçün bu siyasət çərçivəsi üzrə preventiv və səmərəli tədbirlərin reallaşdırılması ölkəmizin maliyyə sferasının stabilliyinin saxlanılmasına, sistem risklərinə qarşı dayanıqlığına çox köməklik edər. Ölkəmizin bank sektoruna nəzarət və tənzimlənməsinə yönəldilən makroprudensial siyasət sahəsində effektiv nəticələr alınması üçün öncə bu siyasətlə bağlı determinik biliklərin artırılması gərəklidir. Makroprudensial siyasət sahəsini müəyyənləşdirən xüsusi elementlərin dərindən öyrənilməsi üçün, onun bank sistemi üzrə qeyri-adekvat nəzarətə və real iqtisadiyyata təsiri öyrənilməlidir.

Maliyyə sabitliyinə yönələn makroprudensial sahəni formalaşdırarkən, digər iqtisadi siyasətlərlə olan qarşılıqlı münasibətlər və koordinasiya saxlanmalı, bu siyasətlərin də sabitliyin təmin edilməsində mövcud yüksək məsuliyyəti ortaya qoyulmalıdır. Monetar, fiskal, həmçinin mikroprudensial səviyyəyə nəzarət edən qurumlar ilə koordinasiya edilmiş xüsusi bir idarə sisteminin təşkil olunması bir növ üstünlüklər yarada bilər. Çünki digər mühüm orqanlar ilə belə birliyin, qarşılıqlı vəhdət münasibətlərinin yaradıldığı şəraitdə tez zamanda daha üstün nəticələrin müşahidə edilməsi mümkün olar. Əslində makroprudensial siyasət monetar siyasətlə qarşılıqlı fəaliyyət göstərdiyi zaman öz yüksək effektivli nəticəsini sərgiləyir. Çünki, maliyyə sferasında idarə olunması, həmçinin nəzarəti mümkün olmayan müəyyən disbalanslıqlar formalaşır. Formalaşan disbalanslıqlar isə makroprudensial siyasətin hədəfləri sayılır. Bank sistemində üstün rola malik MB-ın idarəçiliyi ilə tənzimləyici qurum arasında sistem riskinin azaldılmasına yönələn siyasətin tətbiqində yaradılan qarşılıqlı bağlılıq bu yöndə gələcək nəticələr üçün önəmlidir. Monetar siyasətlə makroprudensial siyasətin tam rəhbərli şəkildə tətbiqi görünən problemləri asanlıqla aradan qaldırmış olar. Bu qarşılıqlı əlaqə hər zaman üçün lazımdır, çünki monetar siyasət iqtisadi inkişafın təminedicisidir. Onun əsasında qiymət sabitliyi dayanır. Deməli, ölkəmizdə prudensial hədəflər üçün formalaşdırılan yeni qurum kimi tanınan bank təşkilatlarına nəzarət, onların tənzimlənməsi işlərini aparan MBNP ilə pul siyasətini təmin edən qurum AMB arasında istənilən bir həddin qoyulmaması yüksək üstünlüklərə vəsilə olar. Çünki makroprudensial siyasət qərarlarında ünsiyyət,

şəffaflıq və aydınlıq vacibdir. Struktur cəhətdən asılılıq, əlaqə olmasa da onlar arasındakı əməkdaşlıq qorunmalı və müntəzəm rəhbərlik fəaliyyətində olmalıdırlar ki, bu yöndə daha effektiv, şəffaf göstəricilərə nail olunsun.

Bir çox prudensial alətlər iqtisadi fəaliyyətdə təməl bir geriləməni, xüsusi sektordakı riskləri minimumlaşdırmağa bilər. Makroprudensial siyasətin faktiki alətləri monetar siyasət alətlərinə nisbətən geniş məqsədlərə və müxtəlif vəziyyətlərə görə fərqli yönəlidir. Bu tənzimləmə siyasətini tətbiq etmək üçün onun mövcud spesifik alətləri arasından istənilən bir dövlətin öz iqtisadi, maliyyə vəziyyətinə, valyuta münasibətlərinə və ani təhlükələrə qarşı olan narahatlıqlarına xüsusi nəzər yetirməklə onun üçün səmərəli olacaq alətdən istifadə etməsi gərəklidir. Daha məhsuldar olacaq nəticələrin, uğur və müvəffəqiyyətlərin qazanılması üçün tətbiq olunan müvafiq makroprudensial alətlərin həcmi də çox olması əhəmiyyətlidir. Lakin belə alətlərin tək istifadə olunması gözlənilən effekti verməyə də bilər. Onun çoxlu alətlər ilə bir arada tətbiqi, həmçinin başqa siyasətlər ilə rəhbərlik əlaqədə gerçəkləşdirilməsi bu siyasət istiqamətində daha çox üstünlüklər qazandırmış olar. Maliyyə sahəsində başqa sahələrin qarşılıqlı fəaliyyət göstərdiyi zamanda maliyyə sferasında makroprudensial alətlərin mikroprudensial alətlər və digər alətlər ilə müəyyən hədəfə yönəlmiş vahid anlayışla və iqtisadiyyatın özünəməxsus dinamikası nəzərə alınaraq tətbiqi, maliyyə elementlərinin tənzimlənməsi və nəzarətinin düzgün koordinasiya edilməsi gərəklidir.

Nəzarət və tənzimlənmə sahəsinin zamanla təkmilləşdirilməsi, onun müsbət nəticələrinin artırılması üçün mikro və makroprudensial siyasət tədbirləri eyni çərçivədə tətbiq olunmalıdır. Çünki, mikro və makroprudensial siyasətlər biri digərinin tamamlayıcısıdır. Maliyyə sabitliyinin əldə olunması üçün bu siyasətlər arasında hədd qoyulmamalıdır. Mikro və makroprudensial siyasət alətlərinin vəhdət halında tətbiqi, həmçinin mövcud alətlərin digər iqtisadi siyasətlərin tamamlayıcısı və tənzimləyicisi kimi istifadəsi sistem üzrə yayılan riski daha effektiv şəkildə azalda bilər. Hər iki siyasətin xüsusi alətlərinin birgə istifadəsi vasitəsilə tənzimlənmə və nəzarətdə daha üstün və məqsədyönlü nəticələrin müşahidəsinə yol açılmış olar. Eyni bir hədəfə xidmətini göstərən bir neçə makroprudensial alətin birlikdə istifadəsi isə

eyni bir riskin müxtəlif mənbələrdən gələn zərərlərini azaltmış olar. Məsələn kredit verilməsi və faizlər üzrə mövcud limitlərin hər ikisi də borc vermə təminatından qaynaqlanan dərəcəni azaltmağa yönəlmişdir. Kreditin verilməsi üzrə limit bunu məcmu vəsaitlər baxımından ələ alır, faiz limiti isə eyni riski gəlir baxımından ələ alır. Birgə istifadə ediləcək alətlər çox yaxşı və düzgün seçilməlidir. Əks halda bu bank qurumlarında yüksək xərclərə, itkilərə yol verər və sistem üçün lazımsız yük, ağırlıq yaradar.

Ümumi maliyyə qurumlarının işinin tənzimlənməsi yönündə olan İOSCO-nun tövsiyələrinin reallaşdırılması üçün xüsusi təşəbbüslərin irəli sürülməsində davam etdirilməsi gərəklidir. Başqa tərəfdən bank qurumlarının tənzimlənməsi ilə risklərin minimuma endirilməsi tədbirlərinin optimal, səmərəli və planlı formada müəyyən mərhələ ilə tətbiq olunması önəmlidir.

Siyasətin tətbiqində dövlətin apardığı vahid maliyyə siyasəti çərçivəsində pul, fiskal siyasətinin koordinasiya edilməsi lazımdır. Bu öncə inkişaf etmək dönməsində maliyyə bazarlarında xarici amillərin, daxili iqtisadi proseslərin makroprudensial təhlildə çətinliklər yaratması, qeyri-müəyyənliyin olması ilə bağlıdır. Siyasət üzrə səmərəli qərarın qəbul olunmasında MN iştirakı da faydalı olar.

Ölkəmizdə tənzimləmə üzrə xüsusi səlahiyyətə malik dövlət orqanları maliyyə sahəsindəki ehtimal olunan riskləri, zərərləri qiymətləndirmək, düzgün həll istiqaməti müəyyən etmək, sistem üzrə yayılan riskləri minimallaşdırmaq üçün işlər görürlər. Mövcud yeni şəraitdə maliyyə sektorunun təkmilləşdirilməsi, dayanıqlığı və yüksək sabitliyinin təmini məqsədilə yüksək tədbirlər aydınlaşmış və tənzimləyici orqanlar sistem üzrə ehtimal olunan risklərin aşkarlanması və minimallaşmasına yönələn müasir nəzarət və tənzimlənmə mexanizmlərinin müəyyən etmişlər. Ödəniş sisteminin və bankların sabitliyini və inkişafını təmin etmək Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının səlahiyyətlərinə aid olduğundan¹⁸, onun beynəlxalq səviyyəli iqtisadi inteqrasiyanın artmasını və internet resurslarının istifadəsini, həmçinin milli

¹⁸ "Bank işi". Rafiq Bəşirov. Bakı-2016

maliyyə bazarlarının liberallaşması və maliyyə axınlarının qloballaşması ilə bağlı əhəmiyyətli dəyişiklikləri ¹⁹ və banklarda risklərin genişlənməsini diqqətə alması lazımdır.

Birləşdirilmiş vahid nəzarət sisteminin tətbiqilə maliyyə sferasında önəmli yer alan bank sektorunun konsolidə edilmiş bazada optimal quruluşda tənzimlənməyə və sistemin çatışmayan cəhətlərinin aradan götürülməyə güman edilir. Gələcək dövrlərdə xüsusi qurum tərəfindən görülən tənzimlənmə, nəzarət tədbirlərinin səmərəliliyi artırılarsa və bu məsələlərə, tədbirlərə daha ciddi yanaşılsa ölkəmizdə bank sferasının dayanıqlığı, sabitliyi yönündə daha üstün göstəricilər əldə edilmiş olar. Ciddi nəzarət və tənzimlənmə işləri bank sektorunda ehtimal olunan sarsıntılara qarşı bankların dayanıqlılığını gücləndirər və ölkəmizdə cəmi maliyyə kredit qurumlarının möhkəmliyini təmin edər. Əhalinin maliyyə institutları sahəsində müəyyən biliklərinin olması isə onların hüquqlarını, vəzifələrini bilmələrinə, banklar arasında düzgün və əlverişli seçim etmələrinə yardım edər.

Fundamental çətinliklər, sistem risklərinə nəyin aid olunması, problemlərin yaranmasının şərtləri, yayılması qaydaları, sistemi idarəetmə alətləri, immunizasiyası, metastabil olan vəziyyətdə maliyyə sferasının idarə olunması mexanizmlərilə əlaqəli məsələlər hələki tam həll olunmamışdır. Lakin İEOÖ-in hökumətləri milli normativ bazada bəzi dəyişikliklər, əlavələr etməklə, maliyyə üzrə yeni nəzarət və tənzimlənmə modellərini hazırlamaqla böhran hallarına fəal reaksiyalar verdilər.

ABŞ-da maliyyə tənzimlənməsi üzrə aparılan islahata uyğun 2010-cu ildə "DoddFrank" adlı qanun imzalanmışdır. Bu qanun ABŞ-ın tənzimləyici strukturuna öz təsirlərini edəcək, həmçinin praktiki ölkənin maliyyə xidmətləri sferasının bütün sahələrini əhatələyəcəkdir. Bu qanun əhalinin maliyyə sektoruna olan inamını bərpa etmək, köpükləri və böhranları erkən zamanda aşkarlamaq, məhdudlaşdırmaq məqsədilə yaradılıb. ABŞ-ın dövlət qurumlarına xeyli vəsaitlər, səlahiyyətlər, təklif

¹⁹Z.F.Məmmədov, M.A.Abbasbəyli "Bank sektorunda böhran, pul siyasəti və maliyyə bazarlarına nəzarət modeli: Aktual meyllər və dünya təcrübəsi " Bakı-2016

edərək maliyyə üzrə geniş tənzimlənmə tədbirlərinin möhkəmləndirilməsinə yönəlib. Qanun tənzimlənmənin institusional strukturunun dəyişdirilməsini, sistemli risklərin nəzarət və monitorinqi sisteminin yaradılmasını,²⁰ problemləli maliyyə təşkilatlarının ləğvi üzrə nəzarət qurumlarına yeni səlahiyyətlərin təqdim olunmasını, QBMT, həmçinin başqa maliyyə strukturlarının da tənzimlənmə sistemində aid edilməsini əhatələyir.

Rusiyada isə makroprudensial tənzimlənmənin yaradılması təşəbbüsü RMB-da MSD-nin qurulmasının başlaması ilə tətbiq olunub. 2013-cü il sentyabrında RMB-nin qanununda bu istiqamətdə dəyişiklər olundu. Rusiyanın müvafiq qanununa maliyyə bazarlarının sabitliyinin təmin olunması və inkişafı sözləri əlavə edildi.

Bu siyasətin dəstəklənməsi üçün analitik çərçivənin inkişaf etdirilməsi səyləri göstərilmişdir. Müvafiq istiqamətdə 2017-ci il fevral ayında Avropanın MB-nin əməkdaşları tərəfindən makroprudensial siyasətin dizaynı və kalibrənməsi üzrə analitik alətlərini təqdim edən elektron kitab dərc etdirilmişdir. Hazırlanmış elektron kitab "Stress Test Analytics" (STAMP €) adlandırılmışdır. Burada stress test metodlarını dəstəkləyən, "yuxarıdan aşağıya" istifadə olunan analitik modellər, makroprudensial siyasət çərçivəsində stress test metodlarında istifadəsi labüt sayılan analitik alətlər qrupu təqdim edilmişdir. STAMP € ümumi maliyyə sisteminin sağlamlığını və sistem mənbəyində ortaya çıxan risklərin makroprudensial yanaşmadan ölçülməsini ifadələyərək, müvafiq analitik alətlərini təqdim edir.

STAMP € aşağıdakı mövzularda analitik bir çərçivə yaratmağa yönəlmişdir:

- 1) Makroprudensial stress testləri - makro səviyyədə sistem risklərinin qiymətləndirilməsini təmin edən testlərdir. Elektron kitabda makrorisklərin "yuxarıdan aşağıya" testləşdirilməsi, qiymətləndirilməsi üçün modellər göstərilir.
- 2) Stress test təlimləri - öncəliklə mikroprudensial siyasət üzrə olan təlimlər əks olunur. Bu təlimlər makroprudensial siyasət təlimlərinin bir hissəsidir. Bu kitab

²⁰Z.F.Məmmədov, M.A.Abbasbəyli "Bank sektorunda böhran, pul siyasəti və maliyyə bazarlarına nəzarət modeli: Aktual meyllər və dünya təcrübəsi" Bakı-2016

makroprudensial siyasətin mövcud çatışmazlıqlarını tamamlamaq, tətbiq olunan stress testləri möhkəmləndirmək üçün hazırlanmışdır.

Prudensial siyasətlərin müəyyən tədbirlərə müvafiq tətbiq edilməsi kifayət deyildir. Əks halda tətbiq edilmiş siyasətlərin bir nəticəsinin olub-olmadığını müəyyənləşdirmək şansı olmaz. Bu çərçivədə milli, həmçinin beynəlxalq aləmdə müxtəlif qurumlar və komitələr yaradılması əhəmiyyətli sayılır. Bu baxımdan 2016-cı ilin iyul ayının 15-i ölkəmizin makrosabitliyinin möhkəmləndirilməsi, maliyyə sektoru üzrə dayanıqlığın təmini, koordinasiyalı müvafiq siyasətin aparılması, həmçinin səmərəli hüquq tətbiq etmə və tənzimlənmə üzrə təcrübənin olması üçün MSSŞ-nın yaradılması qərarı alınmışdır. MSSŞ makro səviyyədə iqtisadi, maliyyə sferasının sabitliyinin təmini hədəfləri üçün qurulmuşdur. MSSŞ cəmi vəsaitlərin mobilizasiyasını apararaq ölkənin makromaliyyə səviyyəsini müəyyənləşdirir, həmçinin maliyyə üzrə mövcud siyasətlərin tamamlanmasına bir növ zəmin yaradır. Bu yöndə dünya çərçivəsində təcrübənin təhlili yüksək səmərə ifadələyir. Yaradılmış MSSŞ gələcəkdə regional makroiqtisadi sabitlik, makromaliyyə dayanıqlığının təmini üçün strateji rolunu ifadələyə bilər.

Bazel III standartlarına əsaslanan makroprudensial siyasətdə harmonizasiya yaradılması üçün riskə əsaslı prudensial nəzarətin yeni çərçivədə formalaşdırılmasına istiqamətlənmiş fəaliyyətin davam olunması, bu çərçivədə daha effektiv olan müvafiq prudensial alətlərin təkmilləşdirilməsi labütdür. Ölkəmizin bank sektoru 2025-ci ildə artıq Bazel III standartlarının müvafiq tələblərinə tam olaraq uyğunlaşacaqdır. Nəticədə, daha sağlam olan kredit portfeli xeyli artar, qeyri-işlək səciyyəli kreditlərin xüsusi çəkisi azalar.

Gələcəkdə MBBP bank müəssisələrində risklərin idarəçiliyi keyfiyyətinin yüksəldilməsinə, həmçinin riskləri zamanında aşkarlamaq və minimallaşdırmaq qabiliyyətlərinin qiymətləndirilməsinə yönəldilməlidir. Makroprudensial siyasət çərçivəsində yüksək səviyyəli üstünlüklərin qazanılması üçün müşahidə edilən dünya təcrübəsindən yararlanaraq ölkəmizdə müvafiq yöndə işlərin cari şəraitə uyğun olaraq aparılmasının təmini, makroprudensial siyasət sahəsi üzrə şəraitin yaxşılaşdırılması

və inkişafı yönündə yüksək səviyyəli konsepsiyanın işlənilib ərsəyə gətirilməsi, sırf bu mövzuda olacaq determinik biliklərin qazanılmasının təkmilləşdirilməsində daha faydalı addımlar olar. Ölkəmizdə bu siyasət üzrə üstün biliklərin, anlayışların, sistem risklərini minimallaşdıran tənzimləmə komponentlərinin olması, makroprudensial alətlərin və göstəricilərinin müəyyən ölçüdə standartlaşdırılması, banklara nəzarət, tənzimləmə fəaliyyətini göstərən qurumların sistemin mənbəyindəki riski tam proqnozlaşdırması və məhdudlaşdırması bacarığının təkmilləşdirilməsi bank böhranı nəticələrini azaldar. Bu baxımdan dünya üzrə mövcud elmi, praktiki təcrübələrdən yararlanmaqla təkmilləşdirməyə meyillər edilməsi əhəmiyyətli olar.

Makroprudensial siyasətdə üstün nəticələr qazanmaq üçün müxtəlif dövlətlərdə mövcud nəzarət və tənzimləyici orqanların beynəlxalq aləmdə birgə fəaliyyət göstərməsi, sırf bu mövzuda olan müəyyən birliklər yaratması, müvafiq məsələlərin həllinə uyğun vahid strategiyanın seçilməsi gərəklidir. Böyük əminliklə fərz edə bilirik gələcək dövrlərdə beynəlxalq səviyyəli bank nəzarətinin risklərin qiymətləndirilməsinin progressiv tələblərinə münasibətində harmonizasiyanın inkişaf olunması maliyyə sabitliyinin güclənməsində önəmli rolunu oynayacaqdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Bu tədqiqatda makroprudensial siyasət sahəsinin mahiyyəti, komponentləri, onun beynəlxalq səviyyədə tətbiqi və inkişafının vacibliyini göstərməyə çalışdıq.

Tədqiqatın ilk nəticəsi olaraq sistem riski termininin böhranın başlamasıyla gündəmə gəldiyini və zamanla geniş yayıldığını göstərmək olar. Xüsusi prudensial nəzarət və tənzimlənmə tədbirlərinin tətbiq olunması son dövnlərdə cəmi maliyyə sabitliyi istiqamətdə olan önəmli tədbir kimi beynəlxalq çərçivədə qəbul edilmişdir. Səmərəli bank nəzarəti və tənzimlənməsinin mənbəyi isə onun Bazel standartlarına uyğunluğundan təzahür edir. Banklara nəzarətin və tənzimlənməsinin xüsusiyyətləri tənzimləməni yerinə yetirən müvafiq qurumlar, yaxud qurumların strukturu ilə əlaqədar olur. Bazel standartlarına uyğun olaraq nəzarəti və tənzimlənməni aparan qurumların müəyyən hədəflərə sahib olması, onların müstəqilliyi, şəffaf olması, öz fəaliyyəti barədə hesabatlarını verərək səlahiyyətlərini düzgün yerinə yetirməsi, yetərli gəlirə, həmçinin sanksiya gücünə sahib olması, qurumlar arasında səlahiyyətlərdə qarışıqlıqların, anlaşılmazlıqların olmaması, tənzimlənmənin uyğun məsrəflərlə yerinə yetirilməsi, həmçinin təşkil edilən nəzarət və tənzimlənmə sisteminin effektiv olması üçün bank sektorunun quruluşunu əks etdirəcək formada qurulması gərəklidir. Tənzimlənmə və nəzarət hədəfi üçün vahid sistem qurulmasının xeyli üstünlükləri müşahidə edilir. Tədqiqat nəticəsində maliyyə böhranı, iqtisadi qeyri-sabitliyin başlaması ehtimalının azaldılması, maliyyə sabitliyinin təmini üçün makroprudensial siyasət sahəsinin əvəzsiz rolu ortaya qoyulmuş və makroprudensial alətlərin həcmnin genişləndirilməsi, maliyyə sabitliyi göstəricilərinin inkişafında MB və tənzimləyici qurum arasında sıx əməkdaşlığın yaradılmasının vacibliyi müəyyən edilmişdir. Bu siyasət sahəsi tsiklik dövrlərə qarşı olmalı, iqtisadi dalğalanmalar dövründə iqtisadiyyatın müəyyən sahəsilə əlaqədar həddindən çox olan riskin aradan qaldırılması yolunda çalışmalıdır.

Makroprudensial siyasət üzrə olan təkliflərim:

- 1) Bu mövzuda olan determinik biliklərin artırılması.

- 2) Nəzarət və tənzimlənmənin effektivliyinin gücləndirilməsi, səmərəli tənzimləmə prioritetlərinin daha geniş çərçivədə araşdırılması.
- 3) Qanunverici bazada bu siyasətlə bağlı müvafiq dəyişikliklərin edilməsi.
- 4) Makroprudensial siyasətin inkişafı yönündə yüksək səviyyəli konsepsiyanın işlənilib ərsəyə gətirilməsi.
- 5) Bu siyasətə əsaslanaraq maliyyə sisteminin tənzimlənməsinin, banklara nəzarət tədbirlərinin makroiqtisadi nəticələr ilə olan əlaqələrinin gücləndirilməsi.
- 6) Digər iqtisadi siyasətlərlə qarşılıqlı münasibətlər və koordinasiyanın saxlanılması.
- 7) Makroprudensial siyasətin monetar siyasətlə qarşılıqlı münasibətdə olması, sistem risklərinin təhlilinin qiymət və maliyyə sabitliyi məqsədləri ilə inteqrasiya olunması. (Tənzimləyici qurum ilə MB arasında əməkdaşlığın saxlanılması)
- 8) Mikro və makroprudensial siyasətlərin vəhdət şəklində eyni anda tətbiqi.
- 9) Makroprudensial alətlərin həcmnin genişləndirilməsi.
- 10) Makroprudensial siyasətin struktur komponentlərinin, alətlərinin, göstəricilərinin standartlaşdırılmış formada kombinasiyasının təşkili.
- 11) Banklarda risklərin idarəçiliyi keyfiyyətinin yüksəldilməsi, həmçinin bankların riskləri zamanında aşkarlamaq, limitləmək qabiliyyətlərinin qiymətləndirilməsi.
- 12) Risklərin minimallaşdırılması tədbirlərinin səmərəli və planlı şəkildə müəyyən mərhələ ilə tətbiqi.
- 13) Sistem risklərini zəiflədən tənzimləmə komponentlərinin, makroprudensial alətlərin, müvafiq göstəricilərin standartlaşdırılması, sistem mənbəyindəki risklərin düzgün proqnozlaşdırılması və məhdudlaşdırılması bacarığının təkmilləşdirilməsi.
- 14) Fərqli dövlətlərin nəzarət və tənzimləyici orqanlarının bu məsələ üzrə beynəlxalq aləmdə birgə fəaliyyət göstərməsi, sırf bu mövzuda müəyyən birliklərin, komitələrin yaradılması, məqsədyönlü vahid strategiyanın seçilməsi.

Fikrimcə, tədqiqatım, təkliflərim ölkəmizdə makroprudensial siyasət sahəsinin inkişafına müsbət effekt verir, bank nəzarətinin qabiliyyətini yaxşılaşdırmağa, sistem riskini düzgün şəkildə proqnozlaşdırmağa kömək edər.

İSTİFADƏ OLUNAN ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Bank fəaliyyətinin əsasları. Prof. dr. Z.F.Məmmədov. Bakı-2013
2. Bank işi. Rafiq Bəşirov. Bakı-2016
3. Bank fəaliyyətinin tənzimlənməsi və idarə edilməsinin əsasları. İ.Orucov. Bakı-2012
4. Bank nəzarəti və tənzimlənməsi; Anar Xəlilov Bakı -2011
5. AMB. Daxili Audit Standartı
7. Maliyyə böhranı və anti-böhran idarəetmə siyasəti; Dr.V.Zeynalov. Bakı-2012
8. Qlobal maliyyə böhranı və antiböhran tədbirləri: təhlil və qiymətləndirmə; Dr.V.Zeynalov Bakı -2012
9. Bank sektorunda böhran, pul siyasəti və maliyyə bazarlarına nəzarət modeli: Aktual meyllər və dünya təcrübəsi; Z.F.Məmmədov, M.A.Abbasbəyli Bakı-2016
10. E.Gürel. Bazel III kriteriləri. Bankacılıq və Sigortacılıq Araşdırmaları Dergisi
11. Bankacılıq düzenleme ve denetleme kurumu; Türk Bankacılık sektöründe CAMELS analizi ; Y.T.Kaya. Eylül-2001
12. Yeni Para Politikası Anlayışı ve Finansal İstikrar. Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi
13. Bank For International Settlements; Basel III December 2010
14. X.Kazımlı, İ.Quliyev. İqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi. Bakı-2011
15. İqtisadiyyat jurnalı məqalələr və tədqiqat işləri silsiləsi; AMB II rüb 2013.
16. Bankacılıq sektorünü düzenleyen kurumların yapıları, ülke uygulamaları ve Türkiye için öneri. Eylül -2003
17. Bankcılık düzenlemeleri ile finansial istikrar ilişkisi 1990-2010 Türkiye deneyimi. İ.İ.B.F. Dergisi. Yıl-2012.
18. Elements of Effective Macroprudential Policies; IMF-FSB-BIS. August 2016
19. Küresel krizden sonra yeniden yapılandırma nereden başlamalı. Sosyal Bilimler Dergisi. Yıl-2012.
20. O.Tüzün, H.Kayaoğlu Makro İhtiyati Para Politikası Amacı Olarak Finansal İ-

tikrar. Finans Politik and Ekonomik Yorumlar - 2015

21. Macroprudential Policy. An Organizing Framework March 2011

22. C. Borio, Towards a macroprudential framework for financial supervision and regulation; BIS Working Papers. February 2003.

23. Macroprudential policy a literature review February 2011.

24. Clement. P. The Term Macroprudential Origins and Evolution. BIS Quarterly Review March 2010

25. E.P.Davis and D.Karim. Macroprudential Regulation the missing policy pillar. June 2009

26. "Financial stability, systemic risk and macroprudential policy"; CNB FS Report 2010 / 2011

27. A new macroprudential policy framework for New Zealand final policy position. May 2013

28. Group of Thirty (G30) Macroprudential Policy, Tools and Systems for the Future. October 2010

29. Bankacılık ve Sigortacılık Araştırmaları Dergisi "Basel III kriterileri"

30. Basel III Accord ; Risk management seminars. 21/04/2017

İnternet saytları

1. <http://www.investopedia.com/terms/macroprudential-analysis>

2. <http://www.bis.org>

3. <http://www.lent.az>

4. <http://www.fimsa.az>

5. <http://www.cbar.az>

6. <http://www.president.az>, Azərbaycan Respublikasının MBNP Nizamnaməsi

7. http://www.cbr.ru/ireception/terms_dfs.pdf / С. Р. Моисеев

8. <http://www.ibl.ru/konf/makroprudencialnoe-regulirovanie>